T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASİ PARTİLERİN FONKSİYONLARI VE DEMOKRASİYE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa Fatih SARI

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

ANKARA 2020

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASİ PARTİLERİN FONKSİYONLARI VE DEMOKRASİYE ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa Fatih SARI

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Fatma Ebru GÜNDÜZ

ANKARA 2020

TEŞEKKÜR

Bu tezin yazılma sürecinde sunmuş oldukları önemli katkılarından ötürü sayın hocalarım Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu ile Doç. Dr. F. Ebru Gündüz'e ve doktora çalışmalarındaki yoğunluğuna rağmen maddi-manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli eşim Hazan Güler Sarı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Siyasi Partilerin Fonksiyonları ve Demokrasiye Etkileri

Bu çalışmada, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partilerin fonksiyonları ve bu fonksiyonların demokrasiye etkileri incelenmiştir. Siyasi partilerin siyasi sistemler içerisinde gerçekleştirdiği fonksiyonlar, demokrasi yönünden olumlu sonuçlar doğurabildiği gibi olumsuz kabul edilebilecek sonuçlar da doğurmaktadır. Söz konusu sonuçların içeriğinin belirlenmesinde ise birçok faktör doğrudan ya da dolaylı olarak etkide bulunabilmektedir. Bu bağlamda siyasi parti türleri, ülkelerin siyasi parti sistemleri, seçim sistemleri ve siyasi kültürleri gibi faktörlerin sürece etkisine de çalışma içerisinde yeri geldikçe değinilmiştir. Tarihsel süreçte genel olarak toplumsal yapının ve buna bağlı olarak da siyasi yapı ve kültürün değişmesiyle beraber siyaset zemini de değişime uğramıştır. Bir başka ifadeyle, post-modern siyaset anlayışı, hem siyasi partileri hem de siyasetin içeriğini değişime uğratmıştır. Bu sürecin siyasi partilerin demokratik sistemler içerisindeki yerini ve önemini etkileyip etkilemediği de çalışma içerisinde irdelenen güncellik değeri taşıyan meselelerden birisi olmuştur. Yine küreselleşme olgusu ve teknolojinin ilerlemesiyle beraber doğrudan demokrasi uygulamasına geçilen bir olası dijital demokrasi pratiğinin siyasi partilerin demokratik sistemlerdeki yeri ve önemini nasıl etkileyeceği de değinilen konulardan birisidir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi parti, demokrasi, post-modern siyaset, dijital demokrasi, küreselleşme.

ABSTRACT

The Functions of Political Parties and Their Effects on Democracy

The study covers the functions of political parties accepted as the indispensable element of democratic political life and the impacts of these functions on democracy. The functions performed by political parties within the political systems can have negative results as well as its positive results in terms of democracy. Many factors directly or indirectly affect the content of these results in determining the content of the results in question. In this context, the effects of factors such as political party types; the political party systems, electoral systems and political cultures of the countries are mentioned in the study. In the historical process, with the change of social structure and relatedly the political structure and culture, the political ground has also undergone a change. In other words, the understanding of post-modern politics has caused a change in both political parties and the context of politics. Whether this process affects the place and importance of political parties in democratic systems or not has been one of the issues of this study which is also believed to have an actual value. Again, with the phenomenon of globalization and the development of technology, how a digital democracy practice, which has been directly applied to democracy, will affect the place and importance of political parties in democratic systems has been another topic discussed in the study.

Keywords: Political party, democracy, post-modern politics, digital democracy, globalization.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM: SİYASİ PARTİLER **5**

1. SİYASİ PARTİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI **5**

1. 1. SİYASİ PARTİLERİN KÖKENİNE DAİR TEORİLER 6

1. 1. 1. Duverger'nin Partilerin Kökenine Dair Teorisi 6

1. 1.1.1 Parlamentoda Doğan Partiler 6

1. 1.1.2. Parlamento Dışında Doğan Partiler 9

1. 1. 2. LaPalombara ve Weiner'in Partilerin Kökenine Dair Teorisi 10

1. 1. 3. Payaslıoğlu'nun Partilerin Kökenine Dair Teorisi 14

1. 1. 3. 1 Ferdi Psikolojik Sebepler 14

1. 1. 3. 1. 1 Fikir ayrılıkları 14

1. 1. 3. 1. 2. Menfaat ayrılıkları 14

1. 1. 3. 1. 3. İktidar arzusu 15

1. 1. 3. 2. Sosyal Sebepler 15

1. 1. 3. 3. Siyasi ve Hukuki Sebepler 15

1. 1. 4. Berkes'in Partilerin Kökenine Dair Teorisi 16

1. 2. SİYASİ PARTİLERİN BAZI ÜLKELERDE ORTAYA ÇIKIŞININ TARİHİ SÜRECİ 18

1. 2. 1. Amerika'da Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı 18

1. 2. 2. İngiltere'de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı 23

1. 2. 3. Fransa'da Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı 26

1. 2. 4. Osmanlı'da Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı 33

1.2.4.1. İttihat ve Terakki Fırkası 38

1.2.4.2. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti 40

1.2.4.3. Osmanlı Ahrar Fırkası 40
1.2.4.4. Osmanlı Demokrat Fırkası 41
1.2.4.5. İttihadı-ı Muhammedi Fırkası 42
1.2.4.6. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller) 42
1.2.4.7. Ahali Fırkası 42
1.2.4.8. Osmanlı Sosyalist Fırkası 43
1.2.4.9. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 43
2. SİYASİ PARTİ TÜRLERİ 45
2. 1. YAPILARINA GÖRE PARTİLER 45
2.1.1. Kitle Partisi 45
2.1.2. Kadro Partisi 46
2.1.3. Ayrıma Dair Eleştiriler 47
2. 2. İŞLEVLERİNE GÖRE PARTİLER 48
2. 2. 1. Bireysel Temsil Partisi 48
2. 2. 2. Sosyal Bütünleşme Partisi 49
2. 2. 2. 1. Demokratik Bütünleşme Partileri 49
2. 2. 2. 2. Total Bütünleşme Partileri 50
2. 3. DİSİPLİNLİ OLUP OLMAMALARINA GÖRE PARTİLER 50
2. 3. 1. Serbest Parti 50
2. 3. 2. Disiplinli Parti 51
2. 3. 3. Parti Disiplininin Demokrasiye Etkileri 52
2. 3. 4. Disiplinli Partilerin Parti İçi Demokrasiden Farkı 54
2. 4. TOPLAYICI (CATCH-ALL) PARTİ 56
2. 5. KARTEL PARTİ 60
2. 6. İDEOLOJİK YÖNELİMLERİNE GÖRE PARTİLER 62
2. 6. 1. Geleneksel Sağ-Sol Ayrımı 62
2. 6. 2. Post-Modern Kimlik Siyasetleri 63

2. 6. 3. Radikal Sağ Partiler 65
2. 7. YENİ TİPOLOJİLER 68
2. 7. 1. Siyaset-Odaklı Parti, Oy-Odaklı Parti ve Mevki-Odaklı Parti Ayrımı 68
2. 7. 1. 1. Siyaset-Odaklı Parti 68
2. 7. 1. 2. Oy-Odaklı Parti ..... .69
2. 7. 1. 3. Mevki-Odaklı Parti 69
2. 7. 2. Medya Partisi 70
2. 7. 3. Polar Parti 71
2. 7. 4. Diğerleri 71

2. BÖLÜM: SİYASİ PARTİLER VE DEMOKRASİ 73

1. DEMOKRASİ 73

1. 1. GENEL OLARAK 73
1. 2. DEMOKRASİ ANLAYIŞLARI 75
1. 2. 1. Çoğunlukçu Demokrasi 76
1. 2. 2. Çoğulcu Demokrasi 76
1. 3. DEMOKRATİK SİSTEMİN UNSURLARI 77
1. 3. 1. Demokratik SisteminUnsurları 77
1. 3. 2. Demokratik Unsurlarda Bazı Eksikliklerin Getirdiği Tanımlama Sorunu: Melez Rejimler 80
1. 4. DEMOKRASİ MODELLERİ 80
1. 4. 1. Çoğunlukçu Demokrasi Modeli 81
1. 4. 2. Oydaşmacı Demokrasi Modeli 82
1. 5. EGEMENLİĞİN KULLANILMASINA GÖRE DEMOKRASİ TİPLERİ 83
1. 5. 1. Doğrudan Demokrasi 84
1. 5. 1. 1. Genel Olarak 84
1. 5. 1. 2. Dijital Demokrasi: Doğrudan Demokrasinin Günümüzde Uygulanma İmkan ve İhtimali 85

1. 5. 1. 2. 1. Genel Olarak 85
1. 5. 1. 2. 2. Eleştiriler 86
1. 5. 1. 2. 3. Siyasi Partilere Olası Etkileri 87
1. 5. 2. Temsili Demokrasi 87
1. 5. 2. 1. Genel Olarak 87
1. 5. 2. 2. Temsili Vekaletin Niteliği: Temsili Vekalet ve Emredici Vekalet88
1. 5. 3. Yarı-Doğrudan Demokrasi 89
1. 6. TEMSİLİ DEMOKRASİNİN ELEŞTİRİSİ: KATILIMCI DEMOKRASİ 89
1. 6. 1. Genel Olarak 89
1. 6. 2. Katılımcı Demokrasinin Teorik Zemini 90
1. 6. 2. 1. Demokrasinin Araçsal Yorumu 90
1. 6. 2. 2. Demokrasinin Yaşam Biçimi/Süreç Olarak Yorumu 91
1. 6. 3. Siyasi Katılmayı Belirleyici Faktörler 92
1. 7. DEMOKRASİNİN KENDİSİNİ KORUMASI: MİLİTAN DEMOKRASİ 96
1. 7. 1. Genel Olarak 96
1. 7. 2. Militan Demokrasi Uygulamalarında Gözetilmesi Gereken Denge 97
1. 8. DEMOKRASİNİN ÜZERİNE BİNA EDİLECEĞİ RASYONEL VE ÖZGÜR BİREY VARSAYIMI 99
2. SİYASİ PARTİLER VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİNİN SİYASİ PARTİLERİN FONKSİYONLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ 101
2. 1. GENEL OLARAK 101
2. 2. MENFAATLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ 105
2. 2. 1. Genel Olarak 105
2. 2. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 105
2. 2. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 106
2. 2. 4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler 107
2. 2. 5. Siyasi Partilerin Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 110

2. 3. TEMSİL 112
2. 3. 1. Genel Olarak 112
2. 3. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 113
2. 3. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 113
2. 3. 4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler 114
2. 3. 5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 115
2. 4. SİYASİ DEVŞİRME 119
2. 4. 1. Genel Olarak 119
2. 4. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 119
2. 4. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 120
2. 4. 4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler 121
2. 4. 5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 122
2. 5. SİYASİ SOSYALLEŞME 124
2. 5. 1. Genel Olarak 124
2. 5. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 125
2. 5. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 126
2. 5. 4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler 128
2. 5. 5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 129
2. 6. SİYASİ KATILMA 131
2. 6. 1. Genel Olarak 131
2. 6. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 133
2. 6. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 134
2. 6. 4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler 135
2. 6. 5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 136
2. 7. SİYASİ MOBİLİZASYON 136

2. 7. 1. Genel Olarak 136

2. 7. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 136

2. 7. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 137

2. 7. 4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler 138

2. 7. 5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 139

2.7.6. Siyasi Sosyalleşme, Siyasi Mobilizasyon ve Siyasi Katılım Fonksiyonlarının Ortak Etkileşiminin Sonucu: Siyasi Meşruiyet 139

2. 8. YÖNETME FONKSİYONU 141

2. 8. 1. Genel Olarak 141

2. 8. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 141

2. 8. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 142

2. 8. 4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler142

2. 8. 5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 144

2.8.5.1. Muhalefetin Alternatif Hükümet Olma Durumuna Etkisi 144

2.5.8.2. Demokrasi Adına Ciddi Bir Tehdit: Siyasi Güven Eksikliği 145

2. 9. MUHALEFET FONKSİYONU 147

2. 9. 1. Genel Olarak 147

2. 9. 2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi 148

2. 9. 3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi 148

2. 9. 4. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler 149

2. 9. 5. Siyasi Partilerin Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi 150

SONUÇ ..... .152

KAYNAKÇA 157

1. GİRİŞ

Siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru oldukları, anayasa metinlerinde ifade edilmiş olduğu gibi doktrinde de çokça zikredilmiştir. Bu tez, temelde siyasi partilerin demokrasi için neden vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu sorusuna cevap aramaya çalışacaktır. Siyasi partilerin demokrasi için sahip olduğu önemi kavrayabilmenin imkanı ise bazı sorular bağlamında konunun açılmasına bağlıdır. Bir konu hakkında sağlıklı şekilde düşünmek için, düşünceye konu edilen o şeyin kökenine inmek bir gerek-şart olsa gerektir. Bu bağlamda siyasi partilerin ortaya çıkış serüveninin nasıl olduğu; siyasi partilerin ortaya çıkış dönemiyle temsili demokrasinin gelişim serüveni arasındaki zamansal kesişmenin sadece bir tesadüf mü yoksa birbirini karşılıklı şekilde besleyen bir süreç mi olduğu gibi sorular meselenin kökenini anlamaya dair bir girizgah olarak kabul edilebilir. Siyasi partilerin ortaya çıkışı ve demokrasinin gelişimi arasındaki ilişkinin anlaşılması için farklı ülke tecrübelerine de çalışmanın ebatı imkan verdiği ölçüde değinmek, yine bu alt-sorunun anlaşılması bakımından zihin açıcı bir alan sağlayabilecektir.

Siyasi partilerin demokrasiyi yaşatabileceği gibi öldürebileceğine dair doktrinde yapılan tespitler, sorulması gereken farklı bir soruyu akla getirmektedir: Siyasi partiler, her koşul ve şartta demokratik siyasi hayat için faydalı bir içeriğe mi sahiptir? Eğer bu soruya "evet" cevabı verilmiyorsa, bu içeriğin faydalı veya zararlı oluşu hangi faktörlere bağlıdır? Siyasi partilerin demokrasi için faydalı veya zararlı oluşunun dereceleri var mıdır? Eğer varsa, bu dereceleri belirleyen faktörler nelerdir? Siyasi parti türlerinde görülen farklılıklar bu anlamda nasıl bir etkide bulunmaktadır? Tarihsel süreç içerisinde siyasi parti türlerinde bir değişim yaşanmakta mıdır? Eğer yaşanmaktaysa bunun sebepleri nelerdir? Siyasi parti türlerindeki değişim, toplumların genel siyaset tasavvuru ve bununla ilintili olarak da demokrasi tasavvuruyla bir ilişki içerisinde midir? Bu anlamda içinde yaşadığımız dönemin post-modern olarak adlandırılmasına sebep olan birtakım yapısal değişimler, siyasi alanı nasıl etkilemektedir; bununla bağlantılı olarak siyasi partilerin demokrasi için sahip olduğu önem değişmekte midir; ortaya çıkan yeni siyasi hareketler konu bağlamında

nereye oturmaktadır? Bu ve benzeri sorular tezin içerisinde cevapları aranan alt-sorular olacaktır. Belirtmek gerekir ki, çalışmanın gidişatının, bahsedilen sorulara cevaplar bulması kadar bazı yeni soruları akla getirmesi de imkan dahilindedir.

Tez, temelde iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, "siyasi partilerin ortaya çıkışı" ve "siyasi parti türleri"; ikinci bölümse "demokrasi" ve "siyasi partilerin fonksiyonları ve demokrasiye etkileri" olarak ikişer alt başlıktan oluşacaktır. Siyasi partilerin ortaya çıkışını anlamak için önce teorik bir zemin oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda çeşitli sosyal bilimcilerin konuya dair aktarılan teorik yaklaşımları konuya bir girizgah niteliği taşımaktadır. Daha sonra ise siyasi partilerin ortaya çıkış serüvenine dair somut örneklikler sunması bakımından dört ülke üzerine yoğunlaşılacaktır. Bunlar, sırasıyla Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye'dir. İlk üç ülke, görüldüğü üzere kabaca Batı olarak tabir edilen dünyanın yerleşik demokrasilerine dair örneklerdir. Amerika'nın temel önemi, modern anlamda siyasi partilerin ilk ortaya çıktığı ülke olmasından dolayıdır. İngiltere ise kronolojik olarak Amerika'yı takip eden ülke olması bakımından, iki ülke tecrübesi arasındaki olası farklılıklar merak edilesidir. Ülkenin sahip olduğu köklü parlamento tecrübesi ve bunun siyasi partilere olası etkileri de konu bağlamında dikkat çekici bir niteliğe sahiptir. Fransa'nın, modern dönemin siyasi hayatında bir eşik olarak kabul edilen 1789 Devrimi'ne yataklık eden ülke olmasına rağmen demokrasinin kurumsallaşması ve siyasi partilerin ortaya çıkışı bağlamında kısmen geç kalmış olması ve bunun sebepleri de ülkeyi çalışmaya konu etmeye sevk edecek bir merak uyandırmaktadır. Son olarak ise Türkiye tecrübesi, hem bahsi geçen ülkelerle kıyaslandığında bir Batı ülkesi olmaması hem de çalışmanın yazıldığı ülke olması sebebiyle nesnel ve öznel özellikleri birbirine geçmiş bir önem arz etmektedir. Belirtmek gerekir ki, çalışmada, Türkiye ile birçok bakımdan bir süreklilik ilişkisine sahip olan Osmanlı tecrübesinde siyasi partilerin ortaya çıkışına değinilmiştir. Bu bağlamda özellikle II. Meşrutiyet sonrası dönem siyasi hayatı ilginç bir zenginliğe sahne olmuştur. Yine hatırlatmak gerekir ki, Türkiye'de görülmekte olan siyasi parti bölünme çizgilerinin izleriyle Osmanlı dönemi arasında dikkate değer benzerlikler de söz konusudur.

Tez, genel hatlarıyla belirli bir ülkenin somut demokrasi tecrübesinin siyasi partiler bağlamındaki araştırmasına odaklanmayacaktır. "Siyasi partilerin ortaya çıkışı" başlığı altında yukarıda bahsi geçen dört ülkenin tarihsel tecrübesine değinilecek olmakla beraber, tezin geri kalan kısmı belirli ülkelere benzer ebatta bir alan ayırmayacaktır. Verilen ülke ya da siyasi parti örnekleri ise daha ziyade yerleşik ya da kurumsallaşmış olarak nitelendirilen

Batı'nın demokrasi tecrübesine atıf yapmakla beraber, yer yer farklı coğrafyalara ve farklı demokrasi tecrübelerine de atıf yapacaktır.

Tezin ilk bölümünün ikinci alt başlığında, siyasi partilerin türlerine değinilecektir. Siyasi partiler, doktrinde farklı sosyal bilimciler tarafından farklı ayrımlara tabi tutulmuştur. Söz konusu farklılığın iki ana sebebi olduğu söylenebilir: Birincisi ilgili ismin ayrımını hangi kriter üzerinden yaptığı ikincisi hangi tarihsel koşullarda bu ayrımı yaptığıdır. Zira tarihsel koşulların değişimiyle beraber toplumsal yapılar, toplumsal yapıların değişimiyle beraber siyasi yapılar, siyasi yapıların değişimiyle beraberse siyasi parti türleri değişime uğramaktadır. Bu bağlamda Duverger'nin kadro-kitle partisi ayrımı ve Neumann'ın bireysel temsil-sosyal bütünleşme partisi ayrımına siyasi parti türlerine dair ilgili her çalışmanın atıf yapmak durumunda olacak kadar temel nitelikte olmasından ötürü ilk olarak değinilecektir. İlk ayrım, partilerin yapıları, ikinci ayrım ise partilerin işlevleri üzerinden oluşturulacaktır. Sonrasında ise disiplinli olma durumlarına göre parti ayrımlarına değinilecektir. Özellikle parti içi demokrasi, parti disiplini ile parti içi demokrasi arasında bir ayrım olup olmadığı da konu bağlamında irdelenmeye çalışılacaktır. Toplayıcı (catch-all) parti ve kartel parti kavramsallaştırmalarına değinildikten sonra ise partiler ideolojik yönelimlerine göre türlerine ayrılacaktır. Burada özellikle post-modern kimlik siyasetleri ve onun bir alt başlığı olarak telakki edilebilecek olan radikal (aşırı) sağ partiler, siyasi partilerin konu bağlamındaki güncel etkileri ve durumu bağlamında fazlasıyla önem arz etmektedir. Yine yeni tipolojiler ve yeni siyasi hareketler, siyasi partilerin demokratik sistemlerdeki ehemmiyetini sarsma bağlamında doktrinde tartışılagelen başlıklar olacaktır.

Tezin ikinci bölümünde ilk olarak demokrasi kavramına farklı açılardan yaklaşılmaya çalışılacaktır. Zira siyasi partilerin fonksiyonlarının demokrasiye etkileri üzerine söylenecek sözler, demokrasi kavramının içinin nasıl doldurulduğuyla da yakından ilgilidir. Yine demokrasiye ampirik yahut normatif bir pencereden bakmak da bu anlamda belirleyici olmaktadır. Bu anlamda ikinci bölümün ilk alt başlığı içerisinde ilk olarak, çoğunlukçu-çoğulcu demokrasi anlayışları, demokratik sistemin unsurları, çoğunlukçu-oydaşmacı dmeokrasi modelleri, temsili, doğrudan ve yarı-doğrudan olmak üzere egemenliğin kullanılmasına göre demokrasi tipleri gibi anayasa hukukuna dair neredeyse her ders kitabında aktarılan klasik konu başlıklarına genel hatlarıyla temas edilecektir. Siyasi partilerin fonksiyonları hakkındaki tafsilatlı değerlendirme kısmında söz konusu konu başlıklarına gerekli olduğu yerlerde değinilecektir. Bunun dışında tezin konusu

bağlamında oldukça önemli olan dijital demokrasi, katılımcı demokrasi ve militan demokrasi gibi konu başlıklarına da geniş oranda yer verilecektir. Zira siyasi partilerin fonksiyonları, önemi, öneminin azalmaya başlayıp başlamaması gibi hususlar açısından söz konusu başlıklar ziyadesiyle önemlidir. Demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesinin temeli olan ve aslında siyasi partilerin fonksiyonları bağlamında da dikkate değer bir belirleyici ve eleştirilere tabi tutulan faktör olarak rasyonel ve özgür birey varsayımı da irdelenmeye çalışılacaktır.

Tezin ikinci bölümünün ikinci alt başlığında ise siyasi partilerin fonksiyonları ve bunların demokrasiye etkileri tafsilatlı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır. Doktrinde söz konusu fonksiyonlar, farklı şekillerde sayılmaktadır. Bu bağlamda bazı yazarlar, bazı fonksiyonları aynı başlık altında birleştirebilmektedir. Bu tezde ise siyasi partilerin fonksiyonlarını sırasıyla şu şekilde ele alınacaktır: Menfaatlerin birleştirilmesi, temsil, siyasi devşirme, siyasi sosyalleşme, siyasi katılma, siyasi mobilizasyon, yönetme ve muhalefet. Bu fonksiyonların her birinin demokrasi için ne anlam ifade ettiği, fonksiyonu hayata geçirmede siyasi partilerin önemi, siyasi partilerin fonksiyonu yapma biçimiyle bunda belirleyici olan faktörler ve siyasi partilerin ilgili fonksiyonlarının demokrasiye etkisi her fonksiyon için ayrı ayrı ele alınacaktır. Bu bağlamda, özellikle siyasi partilerin ilgili fonksiyonları gerçekleştirmede ikamesi olabilecek yeni hareketler yahut yapılar olup olmadığı, siyasi partilerin önemini etkileyen yeni gelişmelerin gerçekleşip gerekleşmediği gibi sorular tartışılmaya çalışılacaktır. Yine siyasi partilerin bu fonksiyonları gerçekleştirme biçimini parti türleri, seçim sistemleri, siyasi kültür, parti sistemleri gibi faktörlerin etkileyip etkilemediği de yer yer tartışılacaktır. Bir başka husus ise, siyasi partilerin ilgili fonksiyonları gerçekleştirme biçiminin demokratik sistemler için olumlu etkileri olduğu gibi olumsuz etkilerinin de olup olmadığıdır. Belirtmek gerekir ki, söz konusu kısımda çalışmanın önceki kısımlarında aktarılanlarla da sıklıkla bağlantı kurulmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: SİYASİ PARTİLER

1. SİYASİ PARTİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Herhangi bir konunun yeterli seviyede anlaşılması için o konunun kökenine inmenin önemi sıklıkla zikredilir. İşte siyasi partilere dair yazılan bu tezin, okuyucu nezdindeki anlaşılabilirlik seviyesini sağlam bir temele oturtmak adına, siyasi partilerin kökenine dair genel hatların çizilmesi ziyadesiyle önemlidir.

Braud'a göre siyasi partiler, "*merkezi ve/veya yerel düzeyde siyasal iktidarın kullanımına doğrudan katılmak amacıyla destekleri harekete geçiren, nispeten istikrarlı örgütlerdir. (...) Çıkar gruplarından farklı olarak, iktidarı tek başlarına ya da diğerleriyle koalisyon halinde kullanmak isterler*."[1] Teziç, siyasi partiyi, "*ortak görüşleri paylaşan insanların siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgüt*" olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla siyasi iktidarı ele geçirmeyi amaçlamayan bir örgüt siyasi parti olarak adlandırılamayacaktır.[2] Berkes'in tanımıyla "*modern manasıyla parti bir camianın işlerini yürütmek meselesinde ortaya çıkan ve bir takım menfaatlere dayanan görüşlerin hangisinin üstün geleceğini tayin etmek üzere halkı hakem olarak kabul eden ve çoğunluk hangi tarafı tutarsa iktidarı ona bırakan zümrelerdir. Bu manda parti, demokrasinin meydana gelmesi ile mümkün olmuştur*." [3]

Siyasi partilerin tarihsel kökenlerine inebilmek için, onun kendisine benzeyen diğer kurumlarla arasındaki farkların sarih bir şekilde ortaya koyulması gerekmektedir. Bu anlamda özellikle siyasi partilerin selefi kabul edilebilecek "hizip" kavramının ne anlama geldiği ve devamında da siyasi partilerle arasında ne gibi benzerlik ve farkların olduğu açıklığa kavuşturulmalıdır. Özbudun'a göre hizipler, *"belirli bir yapıya sahip olmamaları, modern siyasal partilerin fonksiyonlarını sürekli ve düzenli biçimde yerine getirmemeleri, doktrine pek küçük ölçüde yer vermeleri, üyelerinde kendilerine karşı sürekli duygusal*

[1] **Braud, Philippe** (2017) Siyaset Sosyolojisi, 1. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, çev. Gürcan, Ertuğrul Cenk, s. 493.
[2] **Teziç, Erdoğan** (1976) 100 Soruda Siyasî Partiler, 1. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, s. 6.
[3] **Berkes, Niyazi** (1946) Siyasi Partiler, 1. Baskı, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları, s. 4.

bağlar ve "biz" duygusu yaratmamaları bakımlarından, bugünkü anlamda siyasal parti sayılamazlar."[4]

Siyasi partilerin kökenine dair bu bölümde yapılacak araştırma, kabaca iki noktaya odaklanacaktır: Birincisi, siyasi partileri ortaya çıkaran koşullar ve sebepler. Burada bu hususa dair genel teorik bir çerçeve ortaya konulmaya çalışılacaktır. Kuşkusuz ülkeden ülkeye siyasi partilerin ortaya çıkış süreçleri arasında kayda değer farklılıklar olmakla birlikte yine de bu ülkelerin tecrübelerini belli başlıklar etrafında birbirleriyle ortak paydada buluşturan benzerlikler de söz konusudur. İkincisi, belli başlı ülkelerde siyasi partilerin ortaya çıkışına dair tarihsel sürecin tasviri. Tablo, bu iki noktanın birleştirilmesi yoluyla daha net bir şekilde görünecektir.

Partilerin doğuş biçimi, onların nihai yapısı üzerine tesir eder.[5] Dolayısıyla partilerin ortaya çıkışına dair yapılan bu irdeleme, tezin diğer bölümleri açısından da yol açıcı bir mahiyet arz etmektedir. Siyasi partilerin doğuşuyla, içerisinde doğdukları toplumsal koşullar arasında önemli bir bağ vardır. Toplumsal koşullar değiştiğinde, yeni siyasi partilerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.[6] İşçi partisinin ortaya çıkışı bu bağlamda önemli bir örnektir. Çünkü Sanayi İnkılabı ile toplumsal koşullarda önemli değişiklikler meydana gelmiş ve bu değişen koşullar İşçi partisinin kuruluşuna zemin hazırlamıştır.

1.1. SİYASİ PARTİLERİN KÖKENİNE DAİR TEORİLER

1.1.1. Duverger'nin Partilerin Kökenine Dair Teorisi

Duverger, bu konuda ikili bir temel ayrım ortaya koymaktadır: Parlamentoda doğan partiler ve parlamento dışında doğan partiler. Partilerin ilk ortaya çıktığı döneme dair temel tezi, bunların parlamento içerisinde doğduğu yönündedir. Özellikle 20. yüzyılla beraber devam eden süreçte ortaya çıkan partiler içinse, bunların daha ziyade parlamento dışında doğdukları yönündedir. Yani önceki dönemin tam aksine olarak, 20. yüzyıldan sonra siyasi partilerin parlamento dışında kurulması kural haline gelmiştir.[7]

1.1.1.1. Parlamentoda Doğan Partiler

Duverger, parlamentoda doğan partilerin doğuşunun genel mekanizmasının oldukça basit olduğunu söylemektedir:

[4] **Özbudun, Ergun** (1983) Siyasal Partiler, 4. Baskı, Ankara, AÜHF Yayınları, s. 20.
[5] **Duverger, Maurice** (1993) Siyasi Partiler, 4. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, çev. Özbudun, Ergun, s. 28.
[6] **Tunç, Hasan** (2018) Anayasa Hukuku Genel Esaslar, 1. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi, s. 75.
[7] **Duverger** (1993), s. 30-31.

"İlkin parlamento grupları yaratılır; sonra seçim komiteleri belirir; nihayet bu iki unsur arasında devamlı bir bağlantı kurulur. Uygulamada, bu saf teorik şemadan çeşitli sapmalar meydana gelir. Genellikle parlamento grupları, seçim komitelerinden önce ortaya çıkmıştır. Gerçekten, seçimler mevcut olmadan önce de, siyasal meclisler vardı. Parlamento grupları, seçilmiş bir mecliste olduğu kadar, otokratik bir mecliste de kurulabilir. İster klasik devir Roma'sındaki Senato, ister Polonya Diet'i olsun, verasete ya da kooptasyona dayanan bütün meclislerde genellikle "hizipler" kavgasının görüldüğü bir gerçektir. Şüphesiz "hizip", "parlamento grubu" ile aynı anlama gelmez. Bu ikisi arasında, inorganikle örgütlenmiş arasındaki bütün farklar mevcuttur. Ancak parlamento grubu, hızlı ya da yavaş bir evrim sonucunda, hizipten oluşmuştur."[8]

Peki parlamento grupları nasıl teşekkül etmektedir? Duverger, ilk bakışta siyasi doktrin ortaklığından dolayı parlamento gruplarının teşekkül ettiği akla gelse bile, olguların her zaman bu varsayımı doğrulamadığını söylemektedir. Hatta çoğunlukla, ilk önce coğrafi ya da mesleki yakınlık parlamenterleri bir araya getirmekte, doktrin ortaklığı bundan sonra gelmektedir. Örneğin, 1789 Fransız Kurucu Meclisine farklı illerden gelen Etats Generaux üyeleri, ne yapacakları konusunda yaşadıkları belirsizlikten, içerisinde bulundukları yalnızlık hislerinden ve ortak yöresel menfaatlerinden dolayı kendi yörelerinin temsilcileriyle bir araya gelme eğilimindeydiler. Bu bağlamda Breton parlamenterleri önce bir kahve salonu kiralayıp düzenli bir şekilde toplantılar yapmaya başlamışlardır. Bu kişiler, ilerleyen süreçte sadece yöresel mevzularda değil, ülkesel mevzularda da ortak bir düşünceye sahip olduklarını fark etmişler ve diğer illerden gelen temsilcileri de kulüplerine üye yapmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Breton kulübü başlangıçta yöresel bir kulüpken, daha sonra ideolojik bir grup haline gelmiştir.[9]

Parlamentodaki temsilcileri bir grup olmaya sevk eden bir başka sebep ise hükümetlerin meclisten istedikleri çoğunlukları elde edebilmek adına başvurdukları "rüşvet" yöntemi olmuştur. Kamarada, üyelerin verdikleri oyların karşılığını almak için gittikleri bir gişe vardı. Yine hükümet adına bu işleri organize eden bir "Patronaj Sekreteri" söz konusuydu. Bu kişi, parlamenterlerin oy ve konuşmalarını dikkatle takip ediyordu. Bu organizasyon, süreç içerisinde bir grup disiplini oluşmasına sebebiyet verdi. Duverger'e göre bu tarz bir organizasyon, her ülkede İngiltere'deki gibi parlamenterleri birleştirme

[8] **Duverger** (1993), s. 16.
[9] **Duverger** (1993), s. 17.

işlevi yerine getirmez. Nitekim örneğin İtalya'da Giolitti sistemi, parlamento gruplarını ters bir etkiyle parçalamaya vesile olmuştur.[10]

Parlamento gruplarına dair açıklamalardan sonra yöresel seçim komitelerinin nasıl teşekkül ettiğini de açıklamak gerekmektedir. Duverger, yöresel seçim komitelerinin ortaya çıkışının oy hakkının genişlemesine bağlı olduğunu söylemektedir. Yani oy hakkı genişlediği için yöresel seçim komitelerine ihtiyaç duyulmuştur. Yöresel seçim komitelerinin ortaya çıkışındaki diğer etkenler ise "eşitçi duyguların gelişmesi" ve "geleneksel sosyal elitleri bertaraf etme isteği" olmuştur. Belirtmek gerekir ki, seçim komiteleri, daha çok yararlandığından dolayı daha ziyade Sol'un girişimleriyle kurulmuştur. Sağ ise etkisini kaybetmemek adına benzer bir yöntem izlemek durumunda kalmıştır. Seçim komiteleri kurumsal olarak ise halihazırda mevcut bulunan derneklerden evrilmiştir. Fransa'da fikir kulüpleri, Amerika'da ilk yıllarda yöresel kulüpler, seçimler esnasında önemli roller oynamışlardır.[11]

Parlamento grupları ve seçim komiteleri teşekkül ettikten sonra bunların siyasi partiye evrilmesiyle alakalı Duverger şunları söylemektedir:

> *"Bir kez bu ana hücreler, parlamento gruplarıyle seçim komiteleri ortaya çıktıktan sonra, gerçek bir partiyle karşılaşmamız için, bunlar arasında sürekli bir düzenleşmenin (coordination) ve iki unsuru birbirine bağlayan düzenli ilişkilerin kurulması kâfi gelir. Genellikle bu son aşamada parlamento grubu en önemli rol oynamıştır. (...) Böylece çeşitli komiteler, temsilcilerinin parlamento grubu içinde işbirliği yapması nedeniyle, dolaylı şekilde bir federasyon meydana getirmişlerdir. Artık partinin doğum belgesinin resmen verilebilmesi için, bu ilişkilerin kişisellikten çıkıp kurumlaşması kâfi gelir."*[12]

Yani kısacası, parlamento grupları ve seçim komitelerinin oluşması ve sonrasında aralarında kurumsal bir ilişki kurulması, siyasi partileri ortaya çıkarmıştır.

---

[10] **Duverger** (1993), s. 18-19.

[11] **Duverger** (1993), s. 20-21. Oy hakkının genişletilmesiyle alakalı Tocqueville'in görüşleri de dikkate şayandır: "*Bir millet seçim vergisine el atmağa başlarsa, bu, bir müddet sonra onu tamamen ortadan kaldıracağına işarettir. Bu kanun, cemiyetleri idare eden en şaşmaz kanunlardan biridir. Seçim hakkının hudutları itilmeye başlanınca, onu daha da çok itmek ihtiyacı hissedilmeye başlanır. Zira her tavizden sonra demokrasinin kuvveti, ve kuvveti ile birlikte de talepleri artar. Seçim vergisini veremeyenlerin hırsı, verenlerin adedi ne kadar çoğalırsa o kadar artar. Nihayet istisna kaide halini alır; tavizler birbirini takip eder ve ancak genel oya varıldığı vakit durulur.*" **Tocqueville, Alexis de** (1962) Amerikan Demokrasisi, 1. Baskı, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, çev. Timur, Taner, s. 25-26.

[12] **Duverger** (1993), s. 22-23.

1.1.1.2. Parlamento Dışında Doğan Partiler

20. yüzyılla beraber, partilerin parlamento dışında doğmasının neredeyse genel kural haline geldiği söylenmişti. Nitekim yakın tarihteki olgular da bu tespiti doğrulamaktadır. Peki partilerin parlamento dışında doğma süreçleri nasıl işlemektedir? Öncelikle bir dernek, fikir kulübü, sendika vs. çatısı altında insanlar bir araya gelmekte; sonrasında ise siyasi alana dair görüşlerini/ideolojilerini/menfaatlerini hayata geçirebilmek için bir siyasi partiye evrilme ya da siyasi parti kurma yoluna gitmektedirler.

Duverger, konu bağlamında öncelikle "sendika" örneğini vermektedir. Çoğu Sosyalist parti, sendikalar tarafından kurulmuş; bir süre sendikaların "siyasi kolu" olarak çalışmışlardır. İngiltere'deki İşçi Partisi tecrübesi böyledir. Ek olarak parlamenterler ve düşünürler tarafından kurulan Sosyalist partiler de olmuştur.[13] Sosyalist parti örneği, insanların iktisadi/sınıfsal temelli; fikir kulüpleri düşünce temelli bir ortak paydada buluşmaları anlamına gelmektedir. Bir başka ortak payda ise dinsel temellidir. Birçok Batı ülkesinde kiliseler ve dini mezhepler siyasi parti kurma yoluna gitmişlerdir:

> *"Örneğin Hollanda'da Devrim-Aleyhtarı parti, Katolik Muhafazakâr partiyle mücadele etmek üzere, Kalvinistler tarafından kurulmuştur; 1897'de daha da aşırı Protestanlar, Katoliklerle Devrim-Aleyhtarlarının işbirliğini protesto etmek amacıyla, Tarihsel Hıristiyan partiyi kurmuşlardır. 1914'ten önce doğmuş olan sağcı Hıristiyan partilerin kuruluşunda ve günümüzde de Hıristiyan Demokrat partilerin ortaya çıkışında, din adamlarının kendileri olmasa bile, Katolik örgütler doğrudan doğruya rol oynamışlardır."*[14]

Partilerin kökeni ile yapısı arasında önemli bir bağ olduğunu söyleyen Duverger, parlamento dışında doğan partilerin yukarıdan aşağıya doğru geliştiklerinden daha merkeziyetçi olduğunu söylemektedir. Komite ve yöresel grupların halihazırda mevcut bir merkez tarafından kurulmasından ötürü, merkezin bunların özgürlük alanlarını istediği şekilde kısabildiğini ifade etmektedir. Ve fakat aşağıdan yukarıya doğru gelişen parlamento içerisinde doğan siyasi partilerde, önce yöresel komiteler ortaya çıkmakta ve bunlar kendi faaliyetlerine nizam verme adına bir merkezi organizma inşa etmektedirler. Bundan dolayıdır ki, bu inşa sırasında merkezin yetkilerini kendilerine daha geniş bir

[13] **Duverger** (1993), s. 23-24.
[14] **Duverger** (1993), s. 25. Özbudun, az gelişmiş ülkelerde sömürgeci ülkelere karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş milliyetçi hareketlerin daha sonra partileşmelerini de parlamento dışında kurulan partilere örnek olarak vermektedir. **Özbudun** (1983), s. 20-21.

özgürlük alanı bırakacak şekilde sınırlandırmaktadırlar. Yine parlamento dışında doğan partilerde, partinin kuruluşunda bir etki sahibi olmadıklarından parlamenterlerin parti içi etki kabiliyetleri daha sınırlı olmaktadır.[15]

1.1.2. LaPalombara ve Weiner'in Partilerin Kökenine Dair Teorisi

LaPalombara ve Weiner, siyasi partilerin kökenine dair teorileri üç başlıkta ele almaktadırlar. Bunlar, "kurumsal teoriler", "kriz teorileri" ve "modernleşme teorileri"dir. Kurumsal teoride, Duverger'nin yaklaşımı öne çıkmaktadır. Buna göre siyasi partiler, parlamentonun güçlenmesi, temsili ve sorumlu hükümet anlayışının yerleşmesi ve oy hakkının genişletilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreçte parlamento grupları ile seçim komiteleri birleşmiş ve siyasi partileri meydana getirmiştir. Bunlar, Avrupa'da 19. yüzyılda meydana gelen gelişmelerdir.[16] Duverger'nin siyasi partilerin ortaya çıkışını parlamento içinde ve dışında doğmaları üzerinden sınıflandırdığı görüşlerinin detayları yukarıda aktarıldığından bu kısımda bu kadarlık bir açıklama ile iktifa edilecektir.[17]

Özbudun, siyasi partilerin ortaya çıkışıyla alakalı daha kuşatıcı bir kavram olarak "siyasal katılma" kavramını öne sürmektedir:

> *"Bizce, siyasal partilerin doğuşuna daha geniş bir açıdan, siyasal katılmanın genişlemesi açısından, bakmak gerekir. Parlamentonun yetkilerinin artması ve özellikle oy hakkının genişletilmesi, bu olgunun belli bir tarihsel dönemde belli siyasal sistemlerde aldığı bir yön, bir biçimdir. Aynı olgu, başka dönemlerde ve başka siyasal sistemlerde, farklı biçimlerde kendini göstermektedir. Aslında, oy*

---

[15] **Duverger** (1993), s. 28-29.

[16] Duverger, şöyle söylemektedir: "*Genellikle partilerin gelişimi, demokrasinin gelişimine, yani oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlı görünmektedir.[16] Siyasal meclisler fonksiyonlarının ve bağımsızlıklarının genişlediğini gördükçe, bu meclislerin üyeleri, eylemlerinde ahenk sağlayabilmek için, ortak niteliklerine göre gruplaşma gereğini duymuşlardır. Oy hakkı genişletilip yaygınlaştırıldıkça, adayları tanıtabilecek ve oyları bunları yöneltebilecek komiteler yoluyla seçmenlerin örgütlendirilmesi zorunluluğu artmıştır. Dolayısıyle, partilerin doğuşu, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlıdır.*" **Duverger** (1993), s. 15-16.

[17] Konuyla alakalı yazarların geniş değerlendirmesi için ayrıca bkz. **LaPalombara, Joseph / Weiner, Myron** 'Origin&Development of Political Parties' : LaPalombara, Joseph / Weiner, Myron (ed.) (1966) Political Parties and Political Development, Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 8-13. Özbudun'a göre, Duverger'nin yaklaşımı, 19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan siyasi partiler bakımından doğrudur. Zira Amerika ve diğer Avrupa ülkelerinde öncelikle parlamento içerisinde hizipler ortaya çıkmış ve sonraki süreçte oy hakkının genişletilmesiyle seçim örgütleri kurularak bu iki yapı arasındaki bağlantının kurulması neticesinde modern anlamda siyasi partiler ortaya çıkmıştır. Ve fakat 20. yüzyılla beraber, Duverger'nin yaklaşımı, ortaya çıkan yeni siyasi partilerin doğuşunu izah etmede yeterli bir açıklama sunmamaktadır. Zira bu dönemlerden sonra artık siyasi partilerin önce parlamento içerisinde doğup sonra dışarıya doğru açılması değil, tam tersi olarak önce parlamento dışında kurulmaları genel kural olmuştur. **Özbudun** (1983), s. 20-21.

hakkının genişletilmesi de, kendi kendine ortaya çıkıveren bir olgu değil, artan siyasal katılma ihtiyacının zorunlu kıldığı kurumsal bir tedbirdir."[18]

İkinci açıklama, kriz teorilerine dayanmaktadır. Buna göre siyasi sistemler, modern biçimlere evrilirken sistemin işleyişini etkileyecek kuvvette birtakım krizlerle karşı karşıya kalmakta ve süreç sonunda siyasi partiler ortaya çıkmaktadır. Konu bağlamında üç kriz önem arz etmektedir: meşruiyet krizi, bütünleşme krizi ve katılma krizi. Kriz teorileriyle alakalı yazarlar şunu da eklemektedir ki; bütün değişimler bir krizin dayatması sonucu ortaya çıkmak zorunda değildir. Yani krizler, değişimi zorlayacak duruma gelmeden, liderler kendi liderlik kabiliyetleriyle başka ülkelerdeki benzer uygulamaları ya da düzenlemeleri örnek almak suretiyle de değişimi gerçekleştirebilirler.[19]

"Meşruiyet krizi", ülkeyi kimin ve ne şekilde yöneteceği ile ilgili toplumsal konsensüsün bozulmasıdır. Örneğin, monarşiler, böyle bir meşruiyet krizine girmişlerdir. Meşruiyet krizi, partilerin ilk ortaya çıktıkları dönemde daha belirleyici olmuştur. Duverger'in açıklamasında belirttiği parlamento içinde kurulan partiler, meşruiyet tartışmalarının yapıldığı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Ek olarak, yönetim sistemini, ülkeyi kimin yöneteceğini, bu yöneticinin nasıl belirleneceği gibi temel konuları düzenleyen kuralları değiştirmek için ortaya çıkmış olan ulusal hareketler de meşruiyet krizinin ürünüdürler.[20] "Bütünleşme krizi", dil, din, ırk bakımından heterojen bir toplumda, ulus-devlet formasyonunu gerçekleştirmek için yapılan bütünleşme çabalarına karşı toplumdaki alt-kültürel grupların karşı koyma çabalarına karşılık gelmektedir. Bu çabalar da siyasi parti örgütlenmesini beraberinde getirebilmektedir. Almanya ve İtalya'da partilerin ortaya çıkışı, bütünleşme krizleriyle doğrudan bağlantılıdır. Yine mesela Hindistan'da "Muslim League", etnik azınlığı korumak amacıyla organize edilmiştir. Onların bir kitle hareketine doğru genişlemesi, en sonunda ülkenin bölünmesiyle sonuçlanacak bütünleşme kriziyle ilgiliydi.[21] Özbudun, siyasi katılma kavramına burada da kuşatıcı bir "şemsiye-kavram" olarak başvurmaktadır:

---

[18] **Özbudun** (1983), s. 21.
[19] **LaPalombara / Weiner** (1966), s. 15.
[20] **LaPalombara / Weiner** (1966), s. 15-16. Özbudun, ilk duruma örnek olarak, monarşik egemenliğe karşıt bir tavırdan neşet ederek partileşmiş bir örgüt olarak İttihat ve Terakki'yi; ikinci duruma örnek olarak ise Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi, Mısır'da Wafd, Hindistan'da Kongre partisi, Tunus'ta Yeni Düstur, Cezayir'de Ulusal Kurtuluş Cephesi, Fas'ta İstiklal partisini göstermektedir. **Özbudun** (1983), s. 25. Sarıbay ise 18. yüzyıl'da Fransa'da ihtilalci grupların monarşik egemenlik yerine halk egemenliğinin getirilmesi için mücadele ettiğini, bu mücadele sürecinde ise birçok siyasi partinin ortaya çıktığını söylemektedir. **Sarıbay, Ali Yaşar** (1997) 99 Soruda Siyasal Partiler, 1. Baskı, İstanbul, Radikal Yayınları, s. 11.
[21] **LaPalombara / Weiner** (1966), s. 17; **Özbudun** (1983), s. 24-25.

"Yukarıda değindiğimiz gibi, XVII. ve XVIII. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan meşruluk krizleri, henüz geniş halk kütlelerinde güçlü bir siyasal katılma dileği mevcut olmadığı için, siyasal partilere vücut vermemiştir. Aynı şekilde, din, mezhep ve kabile savaşları, etnik çatışmalar tarih boyunca görüldüğü halde, bunlar ancak son yüzyılda siyasal partilerin doğuşuna etken olmuştur. Görülüyor ki, meşruluk ve bütünleşme krizleri, ancak toplumda asgari ölçüde de olsa bir katılma potansiyeli bulunduğu takdirde, siyasal partilerin doğuşuna yol açabilmektedir."[22]

Yazarların kriz teorilerine dair yaptığı üçlü tasnifin son alt başlığı ise "katılma krizleri"dir. Siyasi katılma yönündeki talepler, yönetimce kabul görmediği takdirde "katılma krizleri" ortaya çıkmaktadır. Bu katılma krizlerinin sonucunda da siyasi partiler doğmaktadır. Çeşitli sebeplerle mevcut yöneticilerin otoritesi kabul edilmemeye başlandığında, baskı altındaki siyasi sistem ilk başta kapalı olsa da bir süre sonra bu baskıya dayanamamaktadır. Erken dönemlerdeki katılma krizleri, meşruiyet krizlerini de kapsamaktadır. Örneğin hükümdar ve aristokrasinin domine ettiği bir yönetim anlayışına karşı Batılı ülkelerde Radikal ve Liberal partiler, orta-sınıfların siyasi katılma yönündeki taleplerinden neşet etmiştir. Yine ilerleyen süreçte işçi sınıfının siyasi katılma yönündeki taleplerinden İşçi partileri ve Sosyalist partiler neşet etmiştir. Türkiye'de Demokrat Partinin doğuşu da taşra burjuvazisi, tüccar ve esnaf sınıfı ve köylünün bazı kesimlerinin siyasi iktidardaki paylarını artırmaya dönük çabası olarak okunabilir. Vurgulamak gerekir ki, siyasi katılma ve siyasi parti arasındaki ilişki çift yönlüdür. Yani siyasi partilerin artışıyla beraber siyasi katılma da artabilmektedir.[23]

La Palombara ve Weiner, kriz teorilerinin partilerin ortaya çıkışını anlamada oldukça kullanışlı olduğunu fakat tam anlamıyla yeterli tatmini sağlamadığını söylemektedir. Zira bu krizler, daha eski dönemlerde de ortaya çıkmasına rağmen siyasi partilerin ortaya çıkışına sebebiyet vermemiş olduğuna göre, başka bir belirleyici etken daha olması gerekmektedir. Ve bu yüzden de üçüncü açıklama olarak modernleşme teorilerine gitmektedirler. Buna göre, siyasi partiler, sosyal modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim modernleşmemiş geleneksel toplumlarda siyasi partilere rastlanılmıyor oluşu da, bu açıklamayı destekleyen bir bulgudur. Partilerin ortaya

[22] **Özbudun** (1983), s. 26.
[23] **LaPalombara / Weiner** (1966), s. 18-19; **Özbudun** (1983), s. 26-27. LaPalombara ve Weiner, geleneksel elitlerin katılma taleplerine karşı gösterdikleri reaksiyonların ülkeden ülkeye değiştiğini söylemektedir. Nitekim İngiltere'de geleneksel elitler, katılma taleplerine daha uyum sağlayıcı bir reaksiyon gösterirken; Fransız aristokrasisi çok katı bir reaksiyon göstermiştir. **LaPalombara / Weiner** (1966), s. 19.

çıkmasında, siyasi gücü kazanmak ya da elinde tutmak isteyenlerin geniş kitlelerin desteğine ihtiyaç duymasının çok önemli bir payı vardır. Böyle bir değişimin ortaya çıkışında ise temelde iki sebep vardır. Birincisi, toplumdaki kişilerin yönetimsel yetki kullanımına etki edebilme hakkına sahip olduklarına dair bir bilinç geliştirmiş olabilirler. İkincisi, dominant siyasi elitin bir kısmı, toplum aktif olarak siyasi hayata katılım göstermese de, gücü elde etmek ya da elde tutmak amacıyla geniş kitlelerin desteğine ihtiyaç duyuyor olabilir. Bilgi akışının artışı, iç pazarların genişlemesi, teknik ilerlemeler, ulaşım ağlarının genişlemesi ve her şeyden önce mekânsal ve sosyal mobilizasyonun[24] artışı bireylerin otoriteyle ilgili kendilerini algılamada derin etkiler bırakmıştır. [25]

La Palombara ve Weiner'den mülhem, Özbudun, sosyal modernleşmenin siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlıyor oluşunu şu başlıklar altında açmaktadır: 1) Sosyal modernleşme ile beraber, insanlar, kendilerini içerisinde bulundukları koşulları değiştirebilme gücüne sahip birer "özne" olarak görmeye başlamışlardır. Bu da, "bilinçli ve örgütlü siyasi eylem"e kapı açmıştır. 2) Ulaşım ve haberleşmenin gelişimi, ülke sathında siyasi örgütler kurma imkânı sağlamıştır. 3) Modern devletin ekonomik ve sosyal alana müdahaleleri, insanları bunlara engellemeye dönük birlikler kurmaya itmiştir. 4) Modernleşmenin sonuçlarından olan sosyal mobilizasyonla beraber, siyasi katılmayı talep eden kesimler genişlemiştir. Bu da siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlayan belki de en önemli faktördür. Özbudun, sosyal modernleşmeye bağlı siyasi partilerin ortaya çıkışının daha ziyade siyasi katılma değişkeniyle ilgili olduğunu iddia etmektedir. Çünkü "aynı objektif sosyo-ekonomik modernleşme düzeyindeki" toplumlarda siyasi partilerin ortaya çıkışı da eşgüdümlü olmamaktadır. İşte bu toplumlar arasındaki siyasi partiler bakımından görülen farklılık toplumların değer sistemi, siyasi katılma isteklerindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Öyle ki, sosyo-ekonomik modernleşme düzeyi bakımından İngiltere'ye göre daha geride olan Amerika'da siyasi partilerin daha önce ortaya çıkmış olması, Amerikan toplumunun değer sisteminin daha demokratik, eşitlikçi ve katılımcı olmasından dolayıdır.[26] Sosyal modernleşmenin siyasi katılımla olan ilgisini yukarıda belirtilen dört madde ile ilişkilendirilerek şöyle bir tespit yapılabilir: Birincisi, siyasi

[24] "*Bu deyim, modern hayatın çeşitli yönleriyle temasın ve kütle haberleşme araçları alıcılığının artışı, coğrafî hareketlilik, şehirleşme, tarımsal mesleklerde çalışanların nüfus içindeki oranının düşmesi, okur-yazarlığın artması, adam başına düşen ulusal gelirin yükselişi gibi, daha özgül (specific) nitelikteki birçok sosyal değişim süreçlerini kapsayan bir kavramı anlatır. (...) Sosyal mobilizasyonun başlıca siyasal sonuçlarından biri, halkın "siyasal bakımdan önem taşıyan" tabakalarının genişlemesi, yani siyasal katılmanın artmasıdır. Artan siyasal katılma ise, siyasal partilerin doğup gelişmesine elverişli bir ortam yaratır."* **Özbudun** (1983), s. 22.
[25] **LaPalombara / Weiner** (1966), s. 19-20.
[26] **Özbudun** (1983), s. 21-24.

katılım isteğinin içsel/içeriden sebebi; ikincisi, bu isteğin gerçekleştirilebileceği zemin; üçüncüsü, bu isteğin dışsal/dışarıdan sebebi; dördüncüsü ise sosyolojik sebebidir.

1.1.3. Payaslıoğlu'nun Partilerin Kökenine Dair Teorisi

Payaslıoğlu, siyasi partileri ortaya çıkaran sebepleri üç ana başlığa ayırmaktadır: "Ferdi psikolojik sebepler", "sosyal sebepler", "siyasi ve hukuki sebepler". Yazar, burada sadece siyasi partilerin tarihsel kökenine odaklanmamakta, bununla beraber bir toplumda siyasi partileri ortaya çıkaran sebeplere de odaklanmaktadır.

1.1.3.1. Ferdi Psikolojik Sebepler

1.1.3.1.1. Fikir ayrılıkları

Evrende insanların üzerinde mutabık kaldığı konular oldukça azdır. Toplumda fikir ayrılıklarını sonlandırmak oldukça zordur. Özellikle bilgi yetersizliği, gerçekliğin çeşitli menfaatler sebebiyle kasdî olarak tahrif edilmesi gibi sebepler de bu zorluğu katmerleştirmektedir. Siyasi konular üzerinde mutabakata varmak ise daha da zordur. Zira siyasi konular, sadece akla hitap eden değil, duygu ve hislere de hitap eden konulardır. Bazı tek parti sistemlerindeki motivasyon (komünist, faşist vs.), siyasi partilerin fikir ayrılıkları üzerine bina edildiği ve fakat hakikatin tek ve artık bulunmuş olmasından ötürü başka siyasi partilere de ihtiyaç kalmadığıdır.[27]

1.1.3.1.2. Menfaat ayrılıkları

Menfaatler, insan ve grupların hareketlerinde önemli bir role sahiptir. Öyle ki, fikir ayrılıkları da çoğu zaman menfaat ayrılıklarından neşet etmektedir. Buna göre, siyasi partiler, çeşitli toplumsal sınıflar arasındaki menfaat ayrılıklarının bir izdüşümüdür. Sosyalizme göre, toplumda farklı ve birbirleriyle çatışan menfaatlere sahip sınıflar olmadığı zaman, siyasi partilere de ihtiyaç kalmayacaktır. Sosyalist/Marksist görüş, bu menfaatleri sadece iktisadi olanlara hasretmektedir. Ve fakat iktisadi menfaatleri aynı olmasına rağmen farklı siyasi partileri destekleyen yadsınamaz orandaki insanların varlığı, bu görüşü boşa çıkarmaktadır. Bu iki unsur (menfaat ve fikir ayrılıkları) o derece önemlidir ki, genellikle siyasi parti çalışmalarında bu iki unsura odaklanmakla yetinilmektedir.[28]

[27] **Payaslıoğlu, Arif** (1952) Siyasî Partiler, Ankara, AÜSBF Yayınları, s. 16-18.
[28] **Payaslıoğlu** (1952), s. 18-19.

1.1.3.1.3. İktidar arzusu

Eğer hiçbir menfaat sunmasa dahi insanların iktidara gelmek isteyip istemeyeceği üzerinde çokça tartışılmış bir sorudur. İktidar, insanlar üzerinde cezbedici bir etkiye sahiptir ve bundan dolayıdır ki insanlar tarih boyunca iktidara ulaşma yollarını araştırmıştır. Siyasi partiler, işte bu hedefe ulaşmada çok önemli bir yoldur.[29]

1.1.3.2. Sosyal Sebepler

Yukarıdaki ilk kısım, insanın bireysel olarak güdülendiği sebeplerden oluşuyordu. Bu bireysel güdülenmeler ki, insanları bu hususlarda ortak paydada buluşacakları diğer insanlarla bir araya getiriyordu. Burada ise Payaslıoğlu, insanların siyasi parti şeklindeki gruplara destek vermelerini sağlayan sosyal sebeplere değinmektedir. Konu bağlamında "sosyal muhitten gelen tesirler"e özel bir önem atfetmektedir. Yani yukarıda bahsedilen fikir ve menfaat ayrılıklarını insanlar çoğu zaman zaten toplumda verili olarak bulmaktadırlar:

> *"Şayet yukarıda bahis mevzuu ettiğimiz amiller insanın cevherinde menkuz ise bu atmosfer içinde gelişir, mudileşir. (...) ... yani izahına çalıştığımız ferdî amiller muayyen bir zamanda sosyal muhitte mevcut başlıca meseleler etrafında insanları yer almağa sevkeder ve böylece sosyal bir tesanüt doğar."*[30]

Siyasi partiler, sosyal alandaki birçok etkenin tesiriyle toplumun geri kalan kısmından ayrılanların, ayrılma sebepleri bakımından benzerlik gösterenlerle birleşme neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu birleşme, ortak bir hedef ya da karşıtlıktan doğabilecektir. Siyasi iktidarı elde etmeye matuf olarak kurulan siyasi partilerin devam ve gelişimini sağlayan bazı etkenler, aile tesiri, içinde yaşanılan muhit, takip edilen basın organları, parti programları, parti liderleri olarak sayılabilir.[31]

1.1.3.3. Siyasi ve Hukuki Sebepler

Siyasi partilerin, neden modern zamanlarda ortaya çıktığı sorusunu yazar, kuvvet ve korku yerine meşruiyet ve emniyetin gelişini sebep göstererek cevaplamaktadır. Modern demokrasi anlayışı, farklı düşüncelere dayalı fikirlerin gerçekleştirilmesi için yapılan mücadelelere bir meşruiyet ve emniyet atmosferi getirmiştir. Bu bağlamda demokrasinin

[29] **Payaslıoğlu** (1952), s. 20-21.
[30] **Payaslıoğlu** (1952), s. 21-22.
[31] **Payaslıoğlu** (1952), s. 24-25.

getirdiği özgürlükler önemlidir. Zira böylelikle insanların dernek, parti gibi kurumsal yapılar etrafında bir araya gelmelerinin önü açılmıştır. Bir başka önemli husus genel seçimlerdir. Yani bir başka ifadeyle oy hakkının genişletilmesidir. Çünkü böylelikle bir çatı altında bir araya gelen insanlara iktidara gelme imkanı doğmuştur. Seçim olmadığı takdirde bu gruplar ancak kuvvet yoluyla iktidara gelebilir. Özgürlükler ve genel seçimler, siyasi partilere modern hüviyetini vermektedir.[32]

1.1.4. Berkes'in Partilerin Kökenine Dair Teorisi

Partilerin ortaya çıkmasıyla ilgili Berkes'in genel görüşü, siyasi iktidarın kontrolü meselesine odaklanmaktan geçmektedir. Buna göre, toplumlarda zaman içerisinde birtakım çıkar grupları veya toplumsal sınıflar ortaya çıkmakta, bunların çıkarları siyasi iktidarı ele geçirmekle gerçekleştirilebileceğinden, buradan da siyasi ayrılıklar doğmaktadır. Berkes, okumasını sosyo-ekonomik bir çerçeveye oturtmaktadır. Genel yaklaşımı, sosyalist düşüncenin kavramsal çerçevesine yaslanıyor izlenimi vermektedir. Bu anlamda, toplumdaki çıkar merkezli ayrılıkların ya da gruplaşmaların sebebinin üretim araçlarının mülkiyetinin dağılışı ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, siyasi partilerin ortaya çıkışıyla iktisadi koşulların değişimi arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Bu genel görüşlerini destekleyici bir örnek olarak ise İngiltere'yi vermektedir. Zira İngiltere'de yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan burjuvazinin etkisi, siyasi partilerin ortaya çıkışına zemin hazırlayacaktır:

> *"Bu savaş orta çağdan kalma idare tarzlarından memnun olmayan halk ile birlikte ortaçağ ekonomisinin siyasî, dinî müesseselerini yaşatmak isteyen hükümdarlığa veya feodal aristokrasiye karşı silâhlı bir isyan haline bile geldi. Siyasî iktidarın kaynağını kendinde gören parlamento ile mutlak iktidar sahibi olmak isteyen kral ve taraftarları arasında çetin bir savaş başladı. İşte ilk İngiliz partileri bu savaş esnasında doğdu. Demek ki modern manadaki ilk partilerin kuruluşundan itibaren parti ayrılıklarının temeli ekonomik menfaatler ve bunların siyasî iktidarı elde etme vasıtası ile azamî şekilde gerçekleştirilmesi davası olmuştur. Yoksa, bazılarının zannettiği gibi siyasî parti İngiliz centilmenliğinin veya ırkî seciyesinin mahsulü değildir. Bu savaş neticesinde burjuva sınıfı yani kapitalist ekonomide derebeylerden çok daha mühim bir unsur haline gelen şehir orta sınıfı geniş siyasî*

[32] **Payaslıoğlu** (1952), s. 25-26. Yazar, söz konusu zeminin oluşumunda siyasi partilerin selefi konumundaki hiziplerin ya da siyasi katılım imkanlarını zorlayan çeşitli sosyal sınıfların etkisine ise değinmemektedir.

haklar elde ettiler. Bu siyasî hakların bütün teb'aya verilmiş haklar olmayıp muayyen mülkiyet vasıflarını taşıyan kimselere hasredilmiş olması Devleti ancak muayyen bir sınıfın eline alabileceğini gösterir. Yalnız toprak ve ticaret mülkiyeti sahibi olan sınıfların seçim hakkı olması yeni hükûmeti yalnız mülkiyet sahibi sınıfın temsilcileri tarafından idare edilen bir hükûmet haline getirdi. Yeni hükûmet, hükümdarın veya aristokrasinin diktatörlüğü olmaktan çıkıyordu; fakat bu hükûmet halkın halk tarafından halk için idaresi olmaktan ziyade halkın parlamento tarafından mülkiyet sahipleri oligarşisi için idaresi idi."[33]

Burjuvazinin İngiltere'deki mücadelesi, kendisi adına siyasi hakların elde edilmesiyle sonuçlanmıştır fakat geniş kitlelerin siyasi katılımı gerçekleşmemiştir. Öyle ki yeni hükümet, "*halkın halk tarafından halk için idaresi olmaktan ziyade halkın parlamento tarafından mülkiyet sahipleri oligarşisi için idaresi*" vaziyetini almıştı. Modern anlamda siyasi partilerin ortaya çıkması için oy hakkının genişletilmesi gerekmekte ve fakat iki siyasi grup da böyle bir yenilik istememektedir. Bu çıkmazı açacak olan ise Sanayi İnkılabı sonrası ortaya çıkan yeni bir sınıf olarak işçi hareketleri olacaktır:

"Kendi kuvvetleri ile muhalifine üstün gelemiyen iki parti (her ikisi de nüfusun çok küçük bir azlığını teşkil ediyordu) halkın egemenliğine müracaat ederek halkın reylerini kazanmakla mücadelede muvaffak olacağı için iki parti arasındaki mücadeleler esnasında halkın seçim hakları genişletildi. Tıpkı on yedinci asırdan itibaren kendine siyasî haklar tanınması için mücadele eden burjuva sınıfı gibi, on dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren de işçi sınıfı siyasî haklar elde etmeğe başladı. (...) Bu sınıf da siyasî isteklerinin gerçekleştirilmesi vasıtası olarak bir parti halinde İşçi Partisi olarak, teşkilâtlandı".[34]

Berkes'in aktardığı İngiltere tecrübesi, kuşkusuz diğer ülkelerin tecrübeleriyle kıyaslandığında özgünlükler içermektedir. Ülkelerin sahip oldukları toplumsal gelenek, kültür ve sair etkenler, siyasi ve ekonomik gelişmeleri de etkileme kapasitesine sahiptir. Yazar, eserinin ilerleyen sayfalarında Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerin de tecrübelerine yer vermektedir. Söz konusu ülkelerde de siyasi partilerin ortaya çıkışında üretim araçlarının mülkiyetine dayalı sınıflar arası mücadelenin belirleyici etken olduğuna dair bulgular sunmaktadır.

[33] **Berkes** (1946), s. 4-6.
[34] **Berkes** (1946), s. 5-7. Teziç de siyasi partilerin kökeniyle alakalı görüşlerini büyük oranda Berkes'e dayandırmaktadır. **Teziç** (1976), s. 12-17.

1.2. SİYASİ PARTİLERİN BAZI ÜLKELERDE ORTAYA ÇIKIŞININ TARİHİ SÜRECİ

1.2.1. Amerika'da Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı

Modern anlamda siyasi partiler ilk olarak Amerika'da ortaya çıkmıştır. Tarihsel birikimleriyle modernleşme sürecinin başat aktörleri konumundaki Avrupa ülkelerinde değil de, neden ilk olarak Amerika gibi nevzuhur bir ülkede siyasi partilerin ortaya çıkmış olduğu dikkati celbeden bir sorudur. Konunun detaylarına girilmeden kabaca söylenebilir ki, Amerika'nın Batı'dan göç eden yoğun kitlelerden ötürü Batı'nın tarihsel birikimini önemli ölçüde tevarüs etmekle beraber, Batı'nın toplumsal ve siyasi yapısındaki demokratik anlayışa ket vuran unsurlardan azade oluşu, onu ayrıcalıklı bir konuma oturtmuştur. Örneğin, kendi menfaatini korumak adına siyasi hak ve özgürlük taleplerine daimi bir karşıtlık pozisyonunda yer alan aristokrasi gibi bir sınıf, Amerika'da mevcut değildir.[35]

Yukarıda tafsilatlı bir şekilde aktarıldığı üzere, siyasi partilerin ortaya çıkışı ile siyasi alanda birbirleriyle çatışan menfaatlere sahip sınıf/zümre/grupların varlığı arasında çok önemli bir bağlantı mevcuttur. Siyasi alanı bir güç savaşı olarak kabul edersek, öncelikle siyasi alanda sözü geçebilecek sınıf/zümre/grupların varlığı olmalıdır ki, siyasi partiler ortaya çıksın. Yani tarihsel süreçte siyasi partiler, toplumsal yapıda bir etki kabiliyeti olmayan kişilerin bir araya gelerek kurdukları bir yapı olmamıştır. Dolayısıyla Amerika'da siyasi partilerin ortaya çıkışını ele alırken, oradaki birbirleriyle menfaatleri çatışmakta olan sınıf/zümre/gruplara odaklanılması gerekmektedir.

Amerika'da siyasi partilerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan temel sınıfsal ayrım, büyük burjuvazi-küçük burjuvazi ayrımıdır.[36] İki büyük partinin ortaya çıkışına yol açan bu ayrım, 1787 yılında Federal Anayasa[37] hazırlanırken, siyasi düzleme "federalistler" ve

---

[35] Tocqueville, bir yerde aristokrasiden söz edebilmek için öncelikle nesilden nesile aktarılabilen toprağa dayalı bir zenginlik anlayışının var olması gerektiğini ifade etmektedir. Yani bir toplumda zengin ve fakirlerin oluşu, o toplumu aristokratik olarak nitelendirmeye yetmeyecektir. Amerika'da ise toprağın yapısı ve paylaşımı, toprağa dayalı bir zenginliğin oluşumunu engellemişti. **Tocqueville** (1962), s. 16.

[36] **Özbudun** (1983), s. 29. Berkes, bu ayrımla bağlantılı olarak Amerika'da ilk parti bölünmesinin "sanayi serveti" ve "toprak serveti" arasındaki mücadeleden kaynaklandığını söylemektedir. **Berkes** (1946), s. 77

[37] Berkes'e göre, anayasanın ilk hali, toplumsal yapıda güçlü olan kesimin zayıf olan kesime karşı kurduğu mutlak üstünlüğün bir vesikası mahiyetindeydi. Nitekim anayasayı büyük mülkiyet sahipleri hazırlamıştır. Amerika'nın ilk başkanı dönemin en zengin ismidir. Daha sonra o dönemki Cumhuriyetçi partinin baskıları sayesinde ise 1789 yılında anayasaya on tane ek konulmuştur. Bu ekler, ifade ve toplanma özgürlüklerini koruyan, keyfi müsadereleri yasaklayan, işkence cezalarını kaldıran hükümler ihtiva etmekteydi. **Berkes** (1946), s. 76-78.

"anti-federalistler" olarak yansımıştır.[38] Anayasanın kabul edilmesinden sonra ilk grup, Federalist Parti adını alırken, ikinci grup Cumhuriyetçi Parti adını almıştır. Nitekim Amerika'da kurulan ilk siyasi parti olarak, takribi 1790'lı yıllarda kurulan Federalist Parti gösterilmektedir.[39] Cumhuriyetçi Parti daha sonra, Demokrat Parti olarak anılacaktır.[40] Alexander Hamilton liderliğindeki federalistler, özellikle Bağımsızlık Savaşı sırasında güçlenen sanayiciler, büyük tüccarlar, armatörler, gemi yapımcılarından oluşan büyük burjuvazinin temsilcisi konumundaydı. Thomas Jefferson liderliğindeki anti-federalistler ise toprak sahipleri, çiftçiler, orta ve fakir tabakalardan oluşan küçük burjuvaziyi temsil ediyordu. Ülkede daha önce yapılan seçimleri Federalistler kazanmış olmasına rağmen, 1800 yılında yapılan seçimi Cumhuriyetçi Parti kazanmıştır.[41] Tocqueville, Federalistlerin iktidarda olduğu dönemin "*büyük Amerikan Birliğinin doğuşuna refakat eden en büyük hadise*" olduğunu düşünmektedir.[42] Belirtmek gerekirse, 1790'larda ortaya çıkan siyasi parti ayrımları, kendisinden sonraki dönemlerdeki ayrımları da büyük oranda etkilemiştir.[43]

Bu bahsedilen ayrımın bir siyasi parti örgütlenmesine evrilmesinde oy hakkının genişletilmesi ve devamında seçim komitelerinin kurulması ve ülke sathına yayılması önemli bir aşamadır. Oy hakkının genişletilmesine yol açan sebeplerden birisi de siyasi hak ve eşitlik talebi olsa gerektir. Tocqueville, Amerikan toplumunun oluşum aşamasından beri sahip olduğu hürriyet anlayışına eşlik eden ciddi bir eşitlik anlayışından bahsetmektedir. Eşitlik kavramı, Amerikan toplumunun tanımlanmasını sağlayacak temel referanslardan birisidir. Bu bağlamda söz konusu eşitlik anlayışı, süreç içerisinde siyasi alana da yansımıştır.[44] Diğer taraftan ülkede devlet başkanı ve birçok kamu görevlisinin seçimle göreve gelmesi, ülkeye akın eden göçmenlerin varlığı gibi sebeplerden ötürü oyların kanalize edilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır; ki bu da seçim komitelerinin örgütlenmesini gerektirmiştir.[45]

---

[38] **Chambers, William Nisbet,** 'Parties and Nation-Building in America' : LaPalombara, Joseph / Weiner, Myron (ed.) (1966) Political Parties and Political Development, Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 80. Tocqueville ise partiler arasındaki ilk ayrımının temel kriterinin halk iktidarını sınırlamak isteyenlerle artırmak isteyenler arasında olduğunu söylemektedir. **Tocqueville** (1962), s. 39.

[39] **Özbudun** (1983), s. 29-30.

[40] Amerikan parti sisteminde bugünkü Cumhuriyetçiler ve Demokratlar ayrımı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmıştır. **Berkes** (1946), s. 79.

[41] **Berkes** (1946), s. 77; **Özbudun** (1983), s. 29-30; **Teziç, Erdoğan** (2007) Anayasa Hukuku, 12. Baskı, İstanbul, Beta Yayınevi, s. 314.

[42] **Tocqueville** (1962), s. 40.

[43] **Chambers** (1966), s. 80.

[44] **Tocqueville** (1962), s. 23. İhtilalden sonra genel oyu kabul eden ilk eyaletin, yüksek sınıflarca inşa edilmiş olan Maryland olması da ilginç bir gelişmedir. **Tocqueville** (1962), s. 25.

[45] **Teziç** (1976), s. 18-19.

Aralarındaki görüş farklılıklarının nelerden müteşekkil olduğuna geçmeden önce belirtmek gerekir ki, iki parti de liberal düşünceyi merkeze almıştır. Yani siyasi yapının yaslandığı zemin bakımından kategorik bir zıtlık içerisinde değillerdir. Bununla beraber, Federalistler daha elitist, Cumhuriyetçiler ise daha demokratik bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bağlamda büyük ve küçük burjuva liberalizminin ayrıldıkları en temel noktalardan birisi oy hakkının genişletilmesi ile ilgiliydi. Büyük burjuvazi, -daha sonra Avrupa'daki muadillerinde de görüleceği üzere- oy hakkının genişletilmesine karşı bir tavır sergilemiştir. Küçük burjuvazinin Avrupa'daki muadillerine nazaran sahip olduğu güç, Amerika'da oy hakkının genişletilmesine dönük kazanımların daha erken yaşanmasına sebep olmuştur.[46] Büyük burjuvazi, hükümetin kendilerini koruyacak önlemler alan müdahaleci bir anlayış benimsemesini istiyorlardı. Koruyucu gümrük politikaları, sanayiyi teşvik siyaseti istekleri bunlara örnek olarak gösterilebilir. Küçük burjuvazi ise hükümetin müdahaleci ve korumacı bir yaklaşım benimsemesine karşıydı ve federe devletlerin otonom olmasından yanaydı.[47]

Chambers, Amerika'da siyasi partilerin gelişim sürecini dört başlıkta ele almaktadır. Ona göre Amerika'daki bu süreç, siyasi partilerin gelişimine dair çizilecek genel teoriyle de önemli benzerlikler içermektedir. İlk başlık olarak, ulusal siyasi arenanın 1789'da ulusal hükümetin kurulumu ve yeni anayasanın kabulüyle ortaya çıkmasına değinmektedir. Daha önceki kolonyal dönemde de bu yönde bazı emareler olsa da asıl gelişme bu tarihsel eşikle beraber yaşanmıştır. Yeni genel hükümetin ve kongrelerin oluşumu, ulusal siyasi arenanın gelişimi için belirleyici etkenler olmuşlardır. Gruplar, liderler ve partiler bu siyasi arenanın etrafında ve içinde önemli siyasi meseleler hakkında mücadele etmişlerdir. Bu, Duverger'nin düşüncesindeki, siyasi partiler için parlamento oluşumu ve güçlenmesi gerekliliğinin bir izdüşümü olarak görülebilir. İkinci başlıkta özetle, siyasi sistem içerisinde, devlet organlarının yapıları ve fonksiyonları ile farklı grupların arasındaki çıkar ve fikir ayrılıkları bakımından ayrımların ve karmaşıklığın gelişmesinin siyasi partilerin gelişimine yaptığı etkiden bahsetmektedir. Erken dönem Amerikan hayatındaki çoğulculuk oldukça karmaşıktır. Mülkiyet sahibi küçük çiftçiler, binlerce köleye sahip olan büyük plantasyon sahipleri, tüccarlar, gemiciler, gemi sahipleri, ihracatçılar, ithalatçılar, zanaatkarlar, çeşitli etnik kökenler, farklı dini inançlar, eyaletlerin

[46] Özbudun'a göre bu duruma sebep olarak, Amerika'da büyük burjuvazinin halka karşı işbirliği yapabileceği bir aristokrasi sınıfının olmayışı, Avrupa'da küçük burjuvaziyle bütünleşemeyen köylü ve işçi sınıflarının Amerika'da bütünleşebilmiş olması gösterilebilir. **Özbudun** (1983), s. 29.
[47] **Berkes** (1946), s. 77; **Chambers** (1966), s. 81.

birbirleriyle mücadelesi, çeşitli alt gruplar vardır. Bu çıkar ayrılıklarının ulusal çapta ifade edilebilmesi içinse siyasi partilerin varlığına ihtiyaç vardı. Bunların ulusal siyasi arenada temsil edilmesi gerekiyordu. Bir başka bakımdan da karmaşık devlet aygıtının idare edilebilmesi sorunları karşısında partiler ortaya çıkmıştı/güçlenmişti. Üçüncü olarak, kitlelerin siyasi katılımını ve oy hakkının genişletilmesini sağlayacak toplumsal yapıların ve ideolojilerin ortaya çıkışını söylemektedir. Nitekim Amerikan deneyimi, geniş kitlelerin siyasi katılımının sağlanması ve oy hakkının genişletilmesi bakımından önemlidir. Avrupa toplumlarıyla kıyaslandığında Amerikan toplumu dikkat çekecek derecede daha açık, atomize olmuş, zengin ve değişkendir. Feodal geleneklerle, kademelendirilmiş sınıfsal ayrımlarla bağlı değildir. İnsanların birçoğu sahip oldukları tarım alanları ya da başka mülkiyetlerle bağımsız durumdadırlar. Ucu bucağı olmayan kıta, insanlara beklenmedik fırsatlar sunmaktadır. Fakir ve zenginler arası mesafe daha azdır; toplumsal ayrımlar çok keskin ya da rijit değildir; gerçek anlamda bir aristokrasi yoktur. Devrimin ilk yıllarında belli bir zenginlik seviyesindeki beyaz erkekler oy kullanabiliyorken, 1799-1802 periyodunda ve sonrasında Jackson döneminin parti rekabeti içerisinde kademeli olarak oy hakkı genişletilmiştir. Yine siyasi katılım imkanları, siyasi düşünce, ifade ve eylemler yönünden bir dereceye kadar artırılmıştır. Dördüncü ve son olarak ise iktidara gelen liderlerin kendi taraftarlarıyla ilişkilerini geliştirmek, çıkarları temsil etmek ve birleştirmek, güç toplamak, seçimleri idare etmek ve hükümeti yönetmek için araçlara ihtiyaç duymalarından bahsedilmektedir. Söz konusu işlevleri yerine getirecek olan da siyasi partilerdir.[48]

Siyasi partilerin Amerika'da neden Avrupa'ya göre daha önce ortaya çıktığıyla alakalı Teziç, Amerika'da seçme hakkı üzerindeki kısıtlamaların daha önce kaldırılmasını ve Avrupa'daki sınıfsal ayrımların Amerika'da mevcut olmamasını gerekçe olarak öne sürmektedir. Amerika'da 1800'lü yılların başında servet esası üzerine bina edilen seçme hakkı üzerindeki sınırlamalar hafifletilmiştir. Fakat unutmamak gerekir ki, bu dönemde seçme hakkı sadece beyazlara özgülenmiş vaziyettedir. Genel oy ilkesinin tam anlamıyla gerçekleşmesi ise ancak 20. yüzyılın ortalarında gerçekleşebilmiştir. Sınıfsal ayrımlar bakımından ise Amerika'da aristokrasinin olmayışının burjuva demokrat bir toplum olarak

[48] **Chambers** (1966), s. 82-87. Lipson, 1832'de Andrew Jakson'ın ikinci defa başkanlık koltuğuna oturmaya hak kazandığı seçimlerde Amerikan nüfusunun yalnızca %10'unun oy kullandığını söylemektedir. Lincoln seçimleri ilk kez kazandığında ise bu oran yaklaşık %15'tir. bkz. **Lipson, Leslie** (2005) Siyasetin Temel Sorunları, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Yavuz, Fügen, s. 133.

doğmasına sebep olması; köylü ve işçilerin burjuvazinin kapitalist girişimciliğine adapte olarak orta sınıfın bir parçası oluşu konu bağlamında ifade edilebilir.[49]

Amerika'daki ve Avrupa'daki siyasi parti sistemleri arasındaki önemli bir fark, Amerika'da siyaset sahnesini tam anlamıyla domine eden iki siyasi parti arasında doktrinel anlamda keskin bir farkın bulunmayışıdır. Bu iki parti arasında birçok önemli ve temel konuda bir mutabakat hali söz konusudur.[50] Örneğin Avrupa'da sistem karşıtı veya sistemin ana dayanaklarını değiştirmeyi amaçlayan siyasi partiler vardır. Fakat Amerika'da seçmenlerin tercih etmek zorunda bırakıldıkları iki parti de sistemin temel dayanakları hususunda tam bir mutabakat içerisindedir. Bu partilerin katı ideolojik değil, daha pragmatist bir mahiyete sahip oldukları söylenebilir. Aralarında iç ve dış siyasete dair birtakım farklılıklar vardır; ki siyasi program mücadeleleri de bu başlıklar etrafında dönmektedir. Örneğin, kürtaj meselesi, toplumun farklı kesimlerinin hakları (göçmenler, siyahiler vs.), aileye dönük düzenlemeler bunlardan bazılarıdır. Amerikan parti sistemindeki bu olgunun bir sebebi olarak mevcut "liberal burjuva demokrasisi"ne karşıt pozisyon alabilecek bir aristokrasi ve işçi sınıfının olmayışı gösterilebilir.

Amerikan siyasi parti sisteminde diğer Batı ülkeleriyle kıyaslandığında oy hakkının genişletilmesine rağmen niçin sosyalist partilerin kayda değer bir gelişme gösterememiş olduğu da dikkate şayan bir konudur. Duverger, buna sebep olarak, "Amerikan işçisinin sınıf bilincinden yoksunluğu" ve "derin bireyciliği"ni (Lenin'in ifadesiyle "küçük burjuva karakteri") göstermektedir.[51]

Amerika'da partilerin ortaya çıkış sürecine dair incelemeler göstermektedir ki, burada siyasi meselelerde kendi menfaatlerini üstün tutmaya çalışan iki mülkiyet sahibi sınıfın mücadelesi söz konusudur. Partiler arasındaki görüş ve tutum farklılıkları, bu sınıfların menfaatleri arasındaki ayrıma dayanmıştır. Ve "ordinary people", bu mücadele alanında dikkate alınan bir aktör konumunda değildir. Ancak oy hakkının

[49] **Teziç** (2007), s. 314-315; **Teziç** (1976), s. 18-19. Nitekim benzer şekilde Fendoğlu da Amerika'da neden siyasi partilerin İngiltere'ye göre daha önce ortaya çıktığıyla alakalı Amerika'da feodalite ve aristokrasinin olmamasını, Amerika'nın burjuva toplumu olarak doğmasını, bireyciliğin gelişmiş olmasını, keskin ideolojik ayrımların bulunmamasını, sürekli göçmen almasını çeşitli sebepler olarak ortaya koymaktadır. **Fendoğlu, Hasan Tahsin** (2019) Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, s. 384.

[50] **Tocqueville** (1962), s. 39. Tocqueville'in Amerika'daki insanların düşünce dünyalarının belli bir ortalama seviyede buluştuğuna dair tespitinin de bu olguya sebep teşkil ettiği düşünülebilir. Ona göre Amerika'da dini, idari, hukuki, ekonomik, bilimsel ve sair konularda toplumun büyük bir kesimi aşağı yukarı aynı düşünceleri paylaşmaktadır. **Tocqueville** (1962), s. 22.

[51] Duverger'den akt. **Teziç** (2007), s. 314-315; **Teziç** (1976), s. 19.

genişletilmesinden sonra sıradan insanların menfaatleri, sorunları, meseleleri siyasetin konusu olabilmiştir.

1.2.2. İngiltere'de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı

Modern anlamda siyasi partiler, İngilere'de, Amerika'dan sonra ortaya çıkmıştır. Bu süreç, kaba hatlarıyla şöyle ifade edilebilir: Önce parlamento güçlenmiştir; sonrasında oy hakkının genişletilmesi süreci yaşanmıştır; ve devamında seçmenleri organize edebilecek seçim komitelerine ihtiyaç duyulmuş; seçim komiteleriyle parlamento içindeki hizip/grupların birleştirilmesiyle de modern anlamda siyasi partiler ortaya çıkmıştır.

Öncelikle parlamentonun güçlenmesi ve parlamento içinde hizip/grup/zümrelerin ortaya çıkması sürecini ele alalım. Siyasi partilerin atası olarak kabul edilebilecek olan parlamento içi hiziplere ilk olarak 17. yüzyıl ortalarında rastlanılmaktadır. Bu dönemde kralın sahip olduğu mutlak yetkisine karşı bir hareket başlamıştır. Bu hareket neticesinde kral tahttan indirilip idam edilmiş ve cumhuriyet ilan edilmiştir. Fakat kısa süre sonra krallık, taraftarlarının mücadelesi neticesinde tekrar kurulmuştur. İşte kral ile parlamentonun karşılıklı olarak yetki alanlarını genişletmeye matuf bu iktidar mücadelesi, parlamentoda iki grupta karşılık buluyordu: Tory'ler ve Whig'ler. Aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen iki grup, II. James'in istibdatçı yönetim anlayışına karşı ortak hareket etmişlerdir. Tory ve Whig'lerin krala karşı olan bu ortak mücadelesinin sonucunda 1688 İnkılabı ortaya çıkmıştır. Kral tahttan indirilmiş ve "Haklar Beyannamesi" (Declaration of Rights) ve "Haklar Kanunu" (Bill of Rights) çıkartılmıştır. Söz konusu düzenlemeler önemli kazanımlar iktifa etmektedir. Buna göre, artık kral parlamentodan çıkan kanunları erteleyemeyecek; halktan kendi iradesiyle para toplayamayacak; parlamento işlerine, seçimlere, ifade özgürlüğüne karışmayacaktı. Bir başka madde ise, kralın artık Anglikan kilisesine mensup olacak olmasıydı.[52] Berkes'in bu vesika ile ilgili yorumu şu şekildedir:

> *"Bu vesika İngiliz siyasî hayatının, gelişmesi tarihinde en ehemmiyetli vesikalardandır; bununla, gerek Tory'ler ve gerek Whig'ler İngiliz devletinin krallık olması üzerinde anlaşıyorlar, fakat bu krallığın meşrutî olmasına karar veriyorlar, krallığın birçok salâhiyetlerini daraltıyorlar ve siyasî hayatı, hükûmeti elde etmek için mücadele edecek iki partinin yarışına veriyorlardı."*[53]

[52] **Berkes** (1946), s. 25-26.
[53] **Berkes** (1946), s. 26.

Tory'ler ve Whig'lerin toplumun hangi kesimlerini temsil ettikleri de konu bağlamında önem teşkil etmektedir. Tory'ler, "büyük mülkiyet sahibi toprak ağaları"nı, Whig'ler ise "ticaret zenginleri"ni temsil ediyorlardı. Görüldüğü üzere, toplumun geniş kesimlerine yayılmayı hedefleyen bir temsil anlayışları henüz o dönem söz konusu değildi. Her iki hizip bakımından da siyasi hakları geniş halk kesimlerine yaymak, o dönem için aleyhe bir durum olarak kabul ediliyordu.[54]

Bu süreçte parlamentonun ne kadar güçlenmiş olduğuna bir diğer kanıt da, kralların parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran hizip üyelerinden bakanlarını atıyor oluşudur. Güçlenen parlamento ise -oy hakkının da oldukça kısıtlı olmasından ötürü- halkı temsil etmiyordu. Yönetime parlamento, parlamentoya ise zikredilen iki zümre hükmediyordu. Bu iki zümreye, aşağıda değinilecek olan 1832 reformundan sonra sanayi sermayedarları da eklenmiştir. Fakat yükselen sanayicilerin siyasi güç denkleminde kendisine yer bulabilmesi pek de kolay olmamıştır. Nitekim bunlar, kendilerine alan açmak adına oy hakkının genişletilmesi, seçim çevrelerindeki nüfus-temsilci adaletsizliklerinin ortadan kaldırılması, parlamenter olmak için gereken mülkiyet şartlarının kaldırılması, parlamentonun her yıl toplanması, gizli oy verme usulünün getirilmesi gibi taleplere sahiptiler. Fakat özellikle Tory'ler kendi menfaat alanlarına açık bir saldırı olarak gördükleri bu talepleri kabule yanaşmadılar. Bu dönemde Fransız İhtilalinin de hem değişimi isteyenler hem de değişimin karşısında yer alanlar için önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bu dönemde yüksek sınıfın yaşattığı korkudan dolayıdır ki, Tory'ler ve Whig'ler ortak tehdide karşı bir birliktelik oluşturmuşlardı. [55]

İkinci olarak, oy hakkının genişletilmesi sürecini ele alırsak, 1832'de parlamentodan geçen "Reform Bill"e (Reform Kanunu) ayrı bir başlık açmak gerekecektir. 1832'den önceki sistem, servete ve vergiye dayalı bir oy sistemiydi. Bu sistemde çok az kişi oy kullanabiliyordu. Öyle ki, 1830 yılında 24 milyonluk toplam nüfusun sadece 465 bini oy kullanabiliyordu.[56] Toplam nüfusa oranlandığında bu kadar az sayıda kişinin oy kullanabildiği bir toplumda, siyasi partilerin varlığına da tabiatıyla ihtiyaç olmamıştır. Tory ve Whig grupları arasındaki mücadele, bir hizipler mücadelesi mesabesindedir. Adeta büyük değişimin fitilini ateşleyen bu kanun, seçim çevrelerinde birtakım revizeler yapmakta ve seçmen sayısını kısmi olarak artıran bir düzenleme içermektedir. Buna göre,

[54] **Berkes** (1946), s. 26.
[55] **Berkes** (1946), s. 26-28.
[56] **Özbudun** (1983), s. 30.

şehirlerde yıllık değeri 10 İngiliz lirası ve üstünde olan evlerde oturan yetişkin erkekler de oy kullanabilecekti. Bu kanun sonucunda seçmen sayısı, neredeyse iki katına olmak üzere, 813 bine çıkmıştır. Toplam seçmen sayısı düşünüldüğünde, bu rakamın yeterli bir düzey olarak görülemeyeceği akla gelebilir; fakat seçmen sayısındaki bu artış, şehirsel seçim çevrelerinde bir seçim kampanyası yürütülmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bunun içinse, yeni kurulacak örgütlü siyasi yapılara ihtiyaç olacaktı. Yine bu kanunun seçmen kütüklerine kaydolma zorunluluğu getirmesi de siyasi partilerin ortaya çıkışını hazırlayan bir başka faktör olmuştur. Şöyle ki, insanlar çoğu zaman seçmen kütüğüne kaydolmak gibi bir işle uğraşmak ya da 1 (bir) şiling'lik kayıt masrafını ödemek istemeyebiliyordu ve bundan ötürü politikacıların da seçmenleri kütüğe kaydetmek için örgütlü bir siyasi yapı kurmaları gerekiyordu.[57] Artan seçmen sayısı karşısında adayların kendi kişisel imkanlarıyla seçim kazanma şansları azalmıştı. Artık politikacılar, parlamentonun dışına çıkmak, halkla daha doğrudan bir bağlantı kurmak zorundaydı; hem de örgütlü olarak. Oyunun kuralları değişiyordu ve bu değişime ayak uydurmayanlar, oyunun dışında kalacaktı. Bunun için de seçim komiteleri önemli bir rol ifa ettiler.

Yukarıda bahsedilen kayıt dernekleri (registration societes), önce Liberaller tarafından kurulmuş, sonrasında Muhafazakârlar da kurmaya başlamıştır. İlerleyen süreçte aday gösterme rolünü de bu dernekler üstlenmeye başlamıştır.[58]

Bu düzenleme, Whig'lerin Tory'lere karşı parlamentoda üstünlük kurabilmesi neticesinde gerçekleşebilmiştir. Bir siyasi reform olarak kabul edilebilecek bu düzenlemeyle seçim bölgelerindeki adaletsizlikler görece kaldırılıyordu. Zira birçok yeni sanayi şehri vardı ve bunlar parlamentoda çok az sayıda parlamenter ile temsil ediliyordu. Oy verme hakkı da genişletildi. Ve fakat işçi sınıfı henüz seçme hakkına kavuşamamıştı. Lordlar Kamarasının yetki alanının daraltılması da bir başka kazanımdı. 1832 kanunundan sonra seçimlerde Tory'ler ağır bir yenilgiyle karşılaştılar. İlerleyen süreçte ise özellikle

[57] **Özbudun** (1983), s. 32-34. Özbudun'un ifadesiyle, gelecekteki parti merkez örgütlerinin çekirdeği olarak sayılabilecek olan 1831'de Muhafazakarların kurduğu Carlton Kulübü ve 1836'de Liberallerin kurduğu Reform Kulübü de sürecin önemli gelişmelerindendir. Bu kulüplere milletvekilleri, milletvekili adayları ve ileri gelen partililer üye olmaktaydı ve seçim sürecinin yönetilmesi gibi bir görev de ifa ediyorlardı. Ve fakat yukarıda bahsedilen kayıt dernekleri ile bu merkez arasındaki ilişki, yeterli sıkılık ve resmilikte değildi. Bunun için ve parlamento dışındaki bu yapıların parti politikasında daha büyük bir söze sahip olabilmesi için 1867'deki ikinci kanunun yürürlüğe girmesi gerekecekti. Bu kanun, seçmen sayısını büyük oranda artırmıştır. Bu da partileri, yöresel örgütlerine daha temsili ve demokratik bir yapı vermeye itmiştir. Yöresel örgütler, süreç içerisinde federasyon çatısı altında birleşmişlerdir. Örneğin, Liberal Federasyon, aday belirlenmesi, partinin genel politikasının belirlenmesi, milletvekillerinin davranışlarının denetimi gibi konularda önemli yetkiler kazanmıştır. bkz. **Özbudun** (1983), s.34-35. Oy hakkının genişletilmesi ve kayıt dernekleri/seçim komiteleri hakkında ayrıca bkz. **Braud** (2017), s. 494-495.

[58] **Teziç** (1976), s. 14-15.

ekonomik ve siyasi şartların değişmesine paralel olarak iki parti kendi içerisinde önemli bir dönüşüm geçirdi ve Muhafazakar ve Liberal partiler olarak anılmaya başlandılar. Bu bağlamda Whig'ler aristokratik unsurlarından kopmuş ve yükselen sanayi burjuvazisini yeni bir bileşen olarak yapıya dahil etmiştir. 1832 kanunundan sonraki yirmi beş yıl, İngiltere'nin iki büyük partisinin kurulma, rekabet ve uzlaşma dönemi olmuştur. Bu dönemde Liberaller iktidarda olmuş ve kendi hakim pozisyonlarını güvence altına alan seçim sisteminde herhangi bir değişiklik yapmak istememişlerdir.[59]

Oy hakkının genişletilmesiyle sanayileşme sonrası ortaya çıkan işçi sınıfı arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Yani sanayi inkılabı hem yükselen bir sanayici sınıf hem de işçi sınıfı meydana getirmesi dolayısıyla toplumsal ve siyasi yapıda önemli değişimlerin hazırlayıcısı olmuştur. Bu bağlamda hem liberaller hem de muhafazakarlar, işçi sınıfının desteğini kazanmak adına önemli hamleler yapmıştır. Liberaller adına Gladstone işçi sınıfı ve radikalleri kendi partisine davet etmişti. Fakat asıl şaşırtıcı hamle Muhafazakarların lideri Disraeli'den geldi. Disraeli, 1867'de seçme hakkını genişleten, fabrikalardaki çalışma şartlarını düzenleyen bir kanun çıkarttırdı. Bununla birlikte söz konusu kanun, halkın hepsinin oy kullanabilmesi anlamına gelmiyordu. 33 milyonluk bir nüfusa sahip İngiltere'de yeni durumda 2,5 milyon seçmen oy kullanabilecekti. Fakat seçmen sayısını yaklaşık iki katına çıkarması bakımından önemli bir kazanım olduğu aşikardır. Fakat Disraeli'nin bütün bu çabalarına rağmen işçiler 1868 seçimlerinde Liberallerle beraber hareket etmiştir.[60] İlerleyen süreçte ise İşçi Partisi kurulmuş ve İngiliz parti sistemini derinden etkilemiştir.

1.2.3. Fransa'da Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı

Sadece Fransız değil dünya siyasi tarihiyle alakalı yapılacak olan herhangi bir çalışmanın yolu Fransız İhtilalinden bir şekilde geçecektir.[61] Hal böyleyken, Fransız siyasi

---

[59] **Berkes** (1946), s. 29-31. Berkes, Magna Charta'nın krala karşı derebeylerine, Bill of Rigts'ın ticaret burjuvazisine, Reform Bill'in ise sanayi burjuvazisine haklar tanıdığını ifade etmektedir. **Berkes** (1946), s. 34.

[60] **Berkes** (1946), s. 31.

[61] "*Ondokuzuncu yüzyıl ekonomisi esas olarak İngiliz Endüstri Devrimi'nin etkisi altında şekillenmişse, siyaseti ve ideolojisi de Fransızlar tarafından biçimlendirilmiştir. İngiltere, Avrupalı olmayan dünyanın geleneksel ekonomik ve toplumsal yapılarında yarık açacak ekonomik dinamiti sağladı, çağın dünyasının demiryolları ve fabrikaları için bir örnek sundu; bununla birlikte Fransa da onun devrimlerini gerçekleştirdi, ona düşüncelerini verdi. O kadar ki üç renkli bayraklar, yeni doğan her ulusun amblemi oldu ve 1789 ile 1917 yılları arasında siyaset, ağırlıkla 1789'un, hatta daha da tutuşturucu olan 1793'ün ilkeleri uğruna ya da onlara karşı mücadeleden ibaret hale geldi. Dünyanın çoğu yerinde liberal ve radikal demokrat siyasetin tartışma konularını ve sözcük dağarını Fransa sağladı. Pek çok ülkeye hukuk kurallarını, bilimsel ve teknik örgütlenme modelini ve metrik ölçüm sistemini getirdi. O zamana kadar Avrupalı düşüncelere direnmiş olan*

partilerinin ortaya çıkışıyla alakalı yapılacak olan bir açıklamanın Fransız İhtilaline değinmesi bir zorunluluk olsa gerektir. Öyle ki, Fransız tarihinde öncesinde siyasi kulüpler ve parlamento grupları, sonrasında ise siyasi partiler olarak yansıma bulacak siyasi hareketlerin aralarında sahip oldukları ayrımlar, tartışma yapılan ana konular ve sair hususların ortaya çıktığı ve hatta kristalize olduğu dönem olarak 18. yüzyılın sonlarına öncelikle ışık tutulmaya çalışılacaktır. Yukarıda teorik çerçevede aktarılan "katılım krizi"nin siyasi partilerin ortaya çıkışındaki belirleyici işlevi düşünüldüğünde, bir siyasi katılım krizi olarak Fransız İhtilalinin yeri ve önemi konu bağlamında daha iyi anlaşılacaktır.

Öncelikle, 175 yıldır Fransa krallarının toplama zahmetine girmediği ve İhtilalin tetikleyicisi olacak olan Etats Generaux'yu (Fransız Kurucu Meclisi) 5 Mayıs 1789'da Versailles'da toplayan XVI. Louis'yi bu karara sevk eden sebeplerin ne olduğunu anlamak adına, Fransız İhtilalinden önceki toplumsal ve ekonomik koşullara değinmekte yarar var. Söz konusu dönemde ekonomik olarak önemli sıkıntılar yaşanmakta, devlet bütçe açığı vermekte ve enflasyon sürekli artmaktadır. Devlet, ülke dışındaki askeri varlığını finanse etmek için yeterli kaynağa sahip olmadığından halkın üzerindeki vergi yükü daha da artırılmaktadır. Böyle bir ekonomik ortamda halka ağır yükler binerken ruhban ve soylu sınıflarının sahip oldukları vergisel imtiyazlar, halkın bu kesime duyduğu geçmişten gelen rahatsızlığı daha da artırmış olsa gerektir.[62] Toplum, kabaca, yerleşik düzenin menfaatlerine olduğu din adamları ve aristokratlar ile değişim isteyen burjuvazi, köylüler ve şehirdeki yoksul kesimler olarak ayrılmış vaziyetteydi.

Ekonomik ve mali açıdan yaşanılan sıkıntılar, Fransa'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşına İngilizlere karşı vermiş olduğu destek yüzünden daha da büyümüştü. Bu gidişatı değiştirmek adına kral ve başbakan, ruhban ve soylu sınıfının imtiyazlarını kaldırmaya dönük bir girişim başlattı. Ve fakat buna karşı sert bir direnç gösterildi. Böyle önemli bir kararın ancak Etats Generaux'nun toplanmasıyla verilebileceği söyleniyordu. Tartışmaların neticesinde 1 Mayıs 1789'da Etats Generaux'nun toplanacağı açıklandı.[63] Not etmek gerekir ki, o dönem hükümetin yaşadığı bunalım karşısında aristokratlar ve *Parlement*'ler kendi imtiyazlı alanlarını genişletmek için, hükümetin ihtiyaç duyduğu parayı ancak "ileri

---

eski uygarlıklara, modem dünya ideolojisi ilk kez Fransız etkisiyle sızdı. Bu, Fransız Devrimi'nin eseriydi." **Hobsbawm, Eric** (2003) Devrim Çağı 1789-1848, 3. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, çev. Şener, Bahadır Sina, s. 63.

[62] **Ağaoğulları, Mehmet Ali** (2010) Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, 2. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi, s. 182-183.

[63] **Ağaoğulları** (2010), s. 187-189.

gelenler meclisi"ni toplaması karşısında vereceklerini söylemişlerdi. 1787'de bu meclis toplandı ve mutlakiyet karşısında bir kazanım elde edildi. 1789'da ise Etats Generaux toplandı.[64] Etats Generaux, üç ayrı tabakadan ya da meclisten teşekkül etti. Birinci meclis, ruhbanları; ikinci meclis, soyluları; üçüncü meclis (*tiers etat*) ise burjuvazi, köylüler ve emekçileri temsil ediyordu.

Tiers etat'ın temsilcisi olduğu ana bileşenlerden olan köylüler, Fransız halkının %80-85'lik bir kesimini oluşturuyordu. Hobsbawm'a göre, 1789'un dünyasının ezici oranda kıra dayandığı gerçeği iyice sindirilmeden bu dünyayı anlamak imkansızdır.[65] Serflik sistemi kalkmıştı ve köylülerin tamamına yakını özgürdü fakat feodal sistemden kalan birtakım uygulama ve alışkanlıklar da hala devam etmekteydi. Ürettikleri ürünün önemli bir payını feodal soylulara vermek zorunda kalıyorlardı. Bu durum, köylülerin soylu sınıfa karşı duyduğu hoşnutsuzluğu daha da artırıyordu. Diğer bileşenler olan burjuvazi ve emekçiler de *Ancien Regime'*den rahatsızlık duyuyordu. O dönem Fransa'nın İngiltere ile kıyaslandığında sanayileşme seviyesinin oldukça geride olduğunu ve bundan ötürü de çok ciddi bir emekçi sınıf varlığının mevcut olmadığın belirmekte yarar var. Her ne kadar sayıları çok fazla olmasa da onların da fiyatların artmasından, ücretlerinin düşüklüğünden ötürü rahatsızlık duymaları söz konusuydu. Burjuvazinin içerisinde bankerler, büyük tüccarlar, zanaatkarlar, doktorlar ve avukatlar gibi birçok alt unsur bulunmaktaydı. Bunları birleştiren ortak payda, imtiyazlı sınıflarla olan karşıtlıklarıydı. Süreç içerisinde burjuvazi güçleniyordu. Dış politikadaki yayılmacı tutumdan dolayı katlanan dış ticaret olgusu, özellikle bankerler ve büyük tüccarları önemli ölçüde güçlendiriyordu. Burjuvazi, kendi menfaatlerine bir engel olarak gördüğü yerleşik düzenin değişmesini; büyüyen ekonomik gücünü siyasi ve toplumsal alana da ulaştırmayı istiyordu.[66]

Soylular, ikinci tabakayı/meclisi oluşturuyordu. Nüfusun %2'sini teşkil etmelerine rağmen toprağın yaklaşık %25'ini ellerinde tutuyorlardı. Mutlak monarşi onların siyasi gücünü önemli ölçüde kırmıştı belki ama yine de feodal kazanımları ve ekonomik

---

[64] "*Böylelikle devrim, aristokrasinin devleti yeniden ele geçirme yönündeki girişimi olarak başladı. İki nedenle yanlış hesaplanmış bir girişimdi bu: Soylu ve ruhban sınıf dışında kalan herkesi temsil ettiği varsayılan, fakat gerçekte orta sınıfın egemen olduğu 'Üçüncü Tabaka'nın bağımsız niyetlerini hafife almış ve kendi siyasi taleplerini içine saldığı derin ekonomik ve toplumsal bunalımı gereğince değerlendirmemişti*." **Hobsbawm** (2003), s. 68.

[65] "*1861'e gelindiğinde bile Fransa'nın doksan bölgesinden yetmişinde nüfusun onda dokuzu, doğdukları bölgeden hiç ayrılmamıştı.*" **Hobsbawm** (2003), s. 18-19.

[66] **Ağaoğulları** (2010), s. 183-185.

imtiyazları onları ayrıcalıklı bir konuma oturtuyordu. Birinci tabaka/meclis ise ruhbanlardan oluşuyordu. *Ancien Regime*'in en büyük destekçileri onlardı.[67]

Fransız Devriminin başlamasında 5 Mayıs 1789'da toplanan Etats Generaux önemli bir rol oynamıştır. *Tiers etat* grubu, 578 kişiden müteşekkildi. Bunların içinde köylüler, işçiler ve zanaatkarlar yoktu ve sadece burjuvalar vardı. İlk tabaka 291, ikinci tabaka ise 270 kişiden oluşmaktaydı.[68] *Tiers etat*, ilk etapta özellikle kişi başına oy verme usulünün kabul edilmesini istemiş olmakla beraber, bu isteği kabul edilmemiştir. Üç meclisin ayrı toplanması ve meclis başına bir oy kullanması usulü devam ettirilmek istenmiştir. Böyle bir durumsa yerleşik düzenin destekçisi konumundaki iki meclise karşı tek meclis olarak kalacak olan üçüncü tabakayı boşta bırakıyordu. Söz konusu sıkışıklıktan ise Sieyes'in önerisi olan, 17 Haziran'daki kendilerini "Ulusal Meclis" olarak ilan etme kararıyla çıktılar. Bu, süreç içerisindeki en önemli gelişmelerden birisiydi. Bu bağlamda, kendilerinin onay vermediği herhangi bir verginin de yürürlüğe giremeyeceğini açıkça ifade ediyorlardı. Kral, sürece hakim olamayınca 27 Haziran'da diğer iki meclisin de Ulusal Meclise katılmasına dönük bir emir verdi. Hızını alamayan Ulusal Meclis, 9 Temmuz'da bu defa kendisini "Ulusal Kurucu Meclis" olarak ilan etti ve Meclis bünyesinde bir Anayasa Komisyonu kurdu. 14 Temmuz'da Fransız Devriminin ana simgelerinden olan Bastille hapishanesinin ele geçirilme olayı yaşandı. 26 Ağustos'ta ise İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ilan edildi. 2 Kasım'da Kilise mülkleri kamulaştırılarak satışa çıkartıldı.[69]

Anayasa 13 Eylül 1791'de kralın onaylamasıyla ilan edilince Ulusal Kurucu Meclis dağıldı. Burjuvazi bu süreçte çok büyük kazanımlar elde etti ve ilerleyen süreçte devrimcilerin arasında Devrimin artık tamamlanmış olup olmadığıyla alakalı temel bir tartışma ortaya çıktı. Aslında bu tartışmanın tarafları sınıfsal olarak birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bir tarafta kendi ekonomik gücünü sağlama alacak kazanımlarını devlet otoritesinin korunmasıyla elinde tutacağını düşünen ve frene basma taraftarı olan büyük ve orta burjuvazi; diğer tarafta ise Devrimin yarım kaldığını düşünen, daha eşitlikçi ve adil bir toplumsal düzenin inşasını talep eden küçük burjuvazi, köylüler ve emekçiler vardır.[70] Bunların siyasi alandaki karşılığı Jirondenler, Jakobenler, *Feuillant*'lar gibi gruplar

[67] **Ağaoğulları** (2010), s. 185-186; ayrıca bkz. **Hobsbawm** (2003), s. 66-67.
[68] Hobsbawm'a göre üçüncü tabaka, 610 kişidir. **Hobsbawm** (2003), s. 70.
[69] **Ağaoğulları** (2010), s. 207-211; ayrıca bkz. **Hobsbawm** (2003), s. 70-72.
[70] Bunun için olsa gerektir ki, Hobsbawm, "*1789-1848 büyük devrimi, (...) genel olarak özgürlük ve eşitliğin değil, orta sınıfın ya da burjuva liberal toplumun (...) zaferiydi*" demiştir. **Hobsbawm** (2003), s. 10.

olmuştur. *Feuillant*'lar, Jakobenlerden ayrılmışlardı ve 1791 Anayasası sonucunda kurulan Yasama Meclisinde çoğunluğu oluşturuyorlardı. Bunlar Meclisteki sağ kanadı teşkil ediyorlardı. Solda ise devrimciliği devam ettirme arzusundaki Jakobenler vardı. Jakobenler kendi içerisinde bir homojenlik göstermiyorlardı. En güçlü alt unsurlarını ise Jirondenler oluşturuyordu. Bu süreçte kral Meclisten gelen birçok önemli yasayı da veto etmişti. Ağustos 1792'de ise kral tahttan indirildi ve cumhuriyetin ilanına giden yol açılmış oldu.[71] Görülmektedir ki, Fransız Devriminden sonra burjuvazinin önemli bir kesimi, siyasi hakların toplumun her kesimine verilmesiyle alakalı pek olumlu bir görüşte değildir. Öyle ki, seçme ve seçilme hakkının belli bir ekonomik seviyedeki kişilere ait olması gerektiğini düşünmektedirler çoğunlukla.[72]

Bu açıklamalardan sonra Fransız siyasi partilerinin öncülü olan parlamento gruplarına dönmekte yarar var. 1789'da kurulan Etats Generaux'nun aynı coğrafyadan gelen üyeleri birlik içerisinde hareket etmeye başlamışlardır. Breton Kulübü (daha sonra Jakobenler olarak bilinecek ve ünlenecek olan), bunların en bilinenlerindendir. Bunlar, yaptıkları toplantılarda aralarındaki tek ortak paydanın coğrafi olmadığını, siyasi konularda da kuvvetli bir ortak paydaya sahip olduklarını fark etmişler; bunun üzerine kendi bölgelerinden olmayan ortak siyasi görüşteki temsilcileri de kendi kulüplerine dahil etmeye başlamışlardır. Yine Jirondenler de benzer bir süreç yaşamıştır.[73]

1848'e gelindiğinde, artık coğrafi paydanın Breton Kulübü ve Jirondenler örneklerinde olduğu gibi belirleyici bir unsur işlevi taşımadığı görülmektedir. 1848 Fransız Kurucu Meclisine bakıldığında ortak siyasi görüşlerinden ötürü bir araya gelmiş parlamento gruplarıyla karşılaşılacaktır. "Palais National", ılımlı cumhuriyetçi "Institut",

---

[71] **Ağaoğulları** (2010), s. 214-17; s. 264.

[72] "*Çünkü meclisteki bu burjuva devrimciler, cumhuriyet sözcüğüne, temsili sistemi dışlayan demokratik cumhuriyet, yani doğrudan demokrasi anlamını yüklemekte; dolayısıyla bu rejimi, "tüm halkın hiçbir ayrım gözetilmeksizin toplumsal ve siyasal yaşama katılımı" olarak algılamaktadırlar. Bu durumun gerçekleşmesi, ulus egemenliği adı altında kurulan sınıf iktidarının yıkılması anlamına gelecek; artık ne aktif yurttaş- pasif yurttaş ayrımıyla belli bir kesimi siyasal haklardan yoksun bırakmak ne sendikaları ve grevleri yasaklamak ne de sömürge topraklarında kölelik sistemini sürdürmek gibi uygulamaları ülkeye dayatmak mümkün olabilecektir. Fakat kralın gerek bu başarısız kaçış girişimi, gerek ardından gösterdiği "beceriksiz" yönetimi, giderek daha çok sayıda insanın ilk önce XVI. Louis'ye karşı düşmanca duygular beslemesine, sonra da cumhuriyet fikrine duyarlı hale gelmesine yol açar.*" **Ağaoğulları** (2010), s. 254. "*Buna rağmen, aynı türden olmasa da devrimin sorunları Doğu'da da Batı'da da birbirine benzerdi: Ilımlılarla radikaller arasında artan bir gerilime yol açmaktaydı. Batıda ılımlı liberaller, Restorasyon döneminin ortak muhalefet cephesinden çıkarak (ya da ona duydukları büyük yakınlığı yitirerek), hükümet ya da potansiyel hükümet dünyasına girdiler. Üstelik radikallerin çabalarıyla -barikatlarda radikallerden başka kim savaşabilirdi ki?- iktidarı ele geçiren ılımlı liberaller, hiç gecikmeden radikallere ihanet ettiler. Onlar için demokrasiyle ya da cumhuriyetle alış verişe girmek kadar tehlikeli bir şey olamazdı.*" **Hobsbawm** (2003), s. 133.

[73] **Duverger** (1993), s. 17.

Katolik monarşist "Rue de Poitiers", solcu "Rue des Pyramides" ve "Rue de Castiglione" gibi gruplar bunlara örnek olarak gösterilebilir.[74]

Siyasi partilerin ortaya çıkışıyla, oy hakkının genişletilmesi ve devamında seçim komitelerinin ortaya çıkışı arasındaki kuvvetli bağlantıdan daha önce bahsedilmişti. Bu bağlamda Fransa'da da modern anlamda siyasi partilere oy hakkının genişletilmesi ve seçim komitelerine ihtiyaç duyulmasından sonra rastlanılmıştır. 1871 yılında yapılan seçimlerde, yirmi yıldır devam eden resmi adaylık usulü kaldırılarak oy verme serbest bırakılmıştır. O döneme kadar maruz kalınan kısıtlardan ötürü bir seçim komitesine ve doğal olarak da modern anlamda siyasi partilere ihtiyaç duyulmadığından, başka adayları kendilerine tanıtacak bir örgüt olmadığından Fransa'nın nüfusunun önemli bir kısmına tekabül eden köy nüfusu yöresel toprak ağalarına yönelmiş ve neticede bir "Dükler Cumhuriyeti" ortaya çıkmıştır.[75] Oy hakkının genişletilmesi sonrasında ortaya çıkan bu tablo, seçim komitelerine duyulan ihtiyacı açıkça ortaya koymuştur; ki bu süreç de siyasi partilerin ortaya çıkışına zemin hazırlayacaktır. Sol, mevcut durumu değiştirmek ve kendi adaylarını tanıtmak adına seçim komiteleri kurmaya başlamış ve bu durum karşısında Sağ da benzer bir yol izlemek durumunda kalmıştır.[76] Dolayısıyla Sol, Fransa'da siyasi partilerin ortaya çıkışında çok önemli bir rol ifa etmiştir.[77] Aslında devrimciler arasında geniş kitlelerin haklarına odaklanmış ve sosyal adalet ile siyasi eşitliğin gerçekleştirilmesi gerekliliğine savunan bir damar hep olmuş olmasına rağmen Sol'un uzun süre gerekli atılımı gösterememiş olduğunu da not etmekte yarar vardır.[78]

---

[74] **Duverger** (1993), s. 17-18.

[75] Nitekim Arsel'e göre, Üçüncü Cumhuriyet döneminde Şubat 1871'de toplanan Ulusal Meclisteki toplam 738 temsilcinin 450'si monarşistti. Kalanlarınsa önemli bir kısmı cumhuriyet ve monarşi arasında kararsızlık yaşayanlardan oluşuyordu. **Arsel, İlhan** (1969) 'Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato', AÜHFD, C.11 S.1, 1969, s. 97-144, s. 98.

[76] **Duverger** (1993), s. 20.

[77] "*Fransa'da Sosyalist ve daha sonra Kommunist partilerin çıkışının gerek seçmenlerin parti bağlılıklarına istikrar vermek ve gerek partilerin teşkilatlanması bakımından mühim tesirleri olmuştur. Bu partiler politikada parti programlarının arasındaki çizgilerin keskinleşmesine sebep olmuştur. Çünkü bu partiler gerek kendi programlarında ve gerek taraftarlarının bağlılıklarında prensiplere sadakat ister. Bundan başka Sosyalist partinin kuruluşu bütün burjuva partilerini, bilhassa sağcı partileri teşkilatlanmağa, kampanya usullerini kuvvetlendirmeğe, parti kontrolünün temelini genişletmeğe sevketmiştir. Bunlar parti programlarını, profesyonel birkaç politikacının tayin etmeyip, taraftarı olan halk kitlelerinin bunda rolü oynuyormuş gibi göstermeğe mecbur olmuşlardır.*" **Berkes** (1946), s. 121-122.

[78] Hobsbawm'a göre, *"Fransa'da Cumhuriyetçi Radikalizm, düşmanlarına karşı Cumhuriyet ve Devrim bayrağını yükselterek kitlesel halk hareketlerini emmeye ve soğurmaya çalıştı. Bunda da başarısız olduğu söylenemez. 'Solda düşman yoktur' ve 'tüm iyi Cumhuriyetçilerin birliği' sloganları, yeni popüler solu, Üçüncü Cumhuriyet' i yöneten merkezdeki kişilere bağlamakta çok işe yaradı."* **Hobsbawm, Eric** (1999) İmparatorluk Çağı 1875-1914, 1. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, çev. Aslan, Vedat, s. 108.

Fransa'da parlamento grupları daha önce mevcut olsa da kurumsal olarak siyasi partilerin ortaya çıkması 19. yüzyılın sonlarını bulmuştur. Fransızların siyasi kültürünün karakteristik özellikleri, siyasi tarihlerinde birçok farklı grubun veya hareketin neşet etmesine sebep olduğu gibi, bu durum siyasi parti çeşitliliğine de sebep olmuştur. Bu anlamda İngiliz ve Amerikan tecrübelerinden önemli bir farklılık arzetmektedir. 1848 İnkılabı, Dreyfus vakası, din-devlet ilişkileri, anayasanın içeriği, dış politika ve sair konulardaki tutumlarının bileşimi, siyasi çeşitliliğin zemini olmuştur. Fransız siyasi tablosu temelde üçe ayrılmaktadır: Sağ, merkez ve sol. Berkes'in tasnifine göre, sağın içerisindeki siyasi hareketler Reaksiyonerler, Muhafazakârlar, Liberal Muhafazakârlar ve Bağımsızlardan; solun içerisindekiler Ilımlı Sosyalistler, Sosyalistler ve Komünistlerden; merkezin içerisindekiler de Ilımlılar, İlerlemeciler ve Liberallerden oluşmaktadır.[79]

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları siyasi partilerin hızla ve çeşitlilikle ortaya çıktığı bir tarihsel eşiktir. 1898'de kurulan sağcı parti *Action Française*, kraldan ve geleneksel değerlerden yana bir tavır ortaya koymuştur. Bizatihi demokrasinin varlığına, parlamentoya karşıt bir tavra sahiptirler. Eski düzenin savunucuları olan kralcılar, Katolikler ve Bonapartistlerden önemli bir destek görmüşlerdir. 1903'de kurulan sağcı parti *Federation Republicaine*, zengin sanayicilerin menfaatlerinin temsiline odaklanmış; laiklik ilkesine karşıtlık içerisinde olmuştur. Radikal Sosyalistlerden ayrılan sağcıların kurduğu *Alliance Republicaine Democratique*, sağcı olmakla beraber laiklik yanlısıdır. Sermaye sahipleri tarafından desteklenmiş ve dış politikada aktif bir yayılmacılığa karşı olmuştur. Küçük burjuvazi ve çiftçilere yaslanan *Parti Republicaine Radical et Radical et-Socialiste*, yani Radikal Sosyalistler, kendilerini Jakobenlere, 1848 ihtilalini yapanlara ve Üçüncü Cumhuriyetin kurucularına dayandırmıştır. Parti isminin aksine ne radikaldir ne de sosyalisttir. Laikliği savunmuş ve ekonomide kısmi bir müdahalecilik taraftarıdır. 1893 seçimlerinde 600 bin oy almak suretiyle 50 koltuk kazanan sosyalist adaylar, parlamentoda sonradan dağılacak olan bir grup kurmuşlardır. 1905'te ise Sosyalist Parti adı altında teşkilatlanmışlardır.[80] Söz konusu dönemde ortaya çıkan çeşitli siyasi partilerden bir kısmıyla alakalı verilen örneklerden sonra söylenebilir ki, Fransa'da siyasi partilerin isimleriyle siyasi meseleler karşısında sahip oldukları yaklaşım arasında önemli farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla bir Fransız siyasi partisiyle alakalı değerlendirme

[79] **Berkes** (1946), s. 118-121.
[80] **Berkes** (1946), s. 122-135.

yaparken o partinin isminden yola çıkmak, ilgili kişiyi zaman zaman yanıltıcı sonuçlara götürebilecektir.

1.2.4. Osmanlı'da Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı

Türk siyasi tarihinde siyasi partilerin ortaya çıkışı, parlamento ve oy hakkıyla ilgili yapılacak bir araştırma sonrası anlaşılabilecektir. Bunun içinse Meşrutiyet dönemlerine geri dönmek icap etmektedir. Osmanlı'nın modernleşme süreci, 1876 yılına tekabül eden I. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasinin ilanı ile birlikte başka bir evreye geçmiştir. Daha önce bir parlamento deneyimine ve bir anayasaya sahip olunmamış olduğu düşünüldüğünde, bu değişimin ehemmiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Bu dönem, her ne kadar yaklaşık iki yıl kadar kısa bir süreyi kapsıyor olsa da, Kanun-i Esasi, padişahın yetkilerinin bir anayasa üzerinden ve seçimle iş başına gelen bir parlamentonun lehine olmak üzere belirli ölçülerde sınırlandırılmış olması bakımından oldukça önemlidir. Bu başlık altında önce I. Meşrutiyet, sonrasında II. Meşrutiyetin çalışmanın konusu bağlamında önemli görülen yerleri anlatılacak; devamında ise ilk siyasi parti örnekleri aktarılacaktır.

İlk olarak vurgulamak gerekirse, "Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri"ni hazırlayan dinamiklerle Batı'dakiler arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Yukarıda bahsedildiği üzere, Batı'nın sınıflardan müteşekkil toplumsal yapısı ve sınıflar arası mücadele, söz konusu anayasal gelişmeleri hazırlayan dinamikleri oluşturmuştur. Fakat Osmanlı'nın toplumsal yapısı Batı toplumlarına nazaran oldukça farklıdır. Mesela, birçok çalışmada çokça bahsedildiği üzere, Batı siyasi tarihindeki gelişmelerde başat bir rol oynamış olan burjuvazinin muadili sayılabilecek bir sınıf, Osmanlı toplumunda mevcut değildir. Osmanlı'daki anayasal gelişmeleri tetikleyen içsel dinamikler, devlet bürokrasisi içerisindeki çatışmalar, Genç Osmanlılar, Jön Türkler gibi muhalif hareketler, azınlık cemaatleri ve belli dönemlerde ayanların baskıları; dışsal dinamikler ise yabancı devletlerin devletin iç işlerine müdahil olma çabaları olarak gösterilebilir.[81]

Osmanlı'da I. Meşrutiyet, içsel ve dışsal dinamiklerin bir araya gelmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İçsel dinamiklerin varlığıyla beraber Batılı devletlerin değişim yönündeki baskıları, Mithat Paşa'ya Kanun-i Esasiye giden yolu açmıştır. Burada,

[81] Fendoğlu ise Osmanlı'daki siyasi muhalefet unsurları olarak resmi mezhebe muhalefet eden dini grupları; saray içerisinde şehzade ve geniş olarak da aile etrafında dönen iktidar mücadelelerini; daha sonra ortaya çıkan Jön Türk ve benzeri hareketleri; hem içeriden bir muhalefet olarak hem de yabancı devletlerin iç işlerine karışma vesilesi olarak azınlık gruplarını; son olarak da devlet bürokrasisi içerisindeki ilmiye, seyfiye ve kalemiye sınıflarını saymaktadır. **Fendoğlu** (2019), s. 389-392.

ilerleyen süreçte ortaya çıkacak muhalif hareketlere ve hatta siyasi partilere de ilham kaynağı olacak olan "Genç Osmanlılar" hareketine özel olarak değinmekte yarar vardır. Osmanlı'da Tanzimat'la azınlıklara verilen önemli haklar, içeride bir muhalefetin de oluşmasına ön ayak olmuştu. Daha sonra Genç Osmanlılar olarak anılacak bu isimler, artan dış müdahalelerden, bunun neticesinde Tanzimat'la beraber azınlıklara verilen haklardan olduğu gibi devletin yönetim usulünden de rahatsızdı. Batı siyasi düşüncesindeki gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmişlerdi. Bu bağlamda anayasal bir rejimin ve yürütmenin faaliyetlerini denetleyecek bir parlamentonun kurulmasını istiyorlardı. I. Meşrutiyet'in önde gelen ismi olan Mithat Paşanın varlığı, bu hareketin düşüncelerinin uygulanmasında önemli bir etken olmuştur.[82]

İçeriğine gelecek olursak, Kanun-i Esasi'ye göre asıl güç yine padişaha ait olup egemenliğin millete ait olduğuna dair herhangi bir hüküm yoktur. Fakat Kanun-i Esasi, padişahın egemenliğinin artık gelenek ve dini kaynaklardan hariç yazılı bir anayasa metninden alması bakımından önemli bir yeniliktir. Kanun-i Esasi'nin oluşturduğu sistemde, padişah her şeye rağmen merkezi konumdadır. Yürütme açısından bakıldığında tek söz sahibidir. Meclis-i Vükela'yı (bakanlar kurulu) ve sadrazamı o belirlemekte, dilediği zaman da azledebilmektedir. Meclis-i Vükelanın aldığı kararlar ancak padişah onayı (İrade-i Seniye) ile yürürlüğe girebilmektedir. Yasama organının sadrazamın veya bakanlar kurulu üyelerinin üzerinde herhangi bir yetki alanı söz konusu değildir. Yasama organı olan Meclis-i Umumi, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan olmak üzere iki kanattan müteşekkildir. Toplam sayısı Mebusan Meclisi üyelerinin en fazla üçte biri olabilecek olan Ayan Meclisinin üyelerini padişah seçmektedir. Mebusan Meclisi üyeleri, seçimle iş başına gelmekte ve her elli bin erkeğe bir temsilci düşmektedir. Padişah, Ayan Meclisinin başkanını doğrudan ve Mebusan Meclisinin başkanını ise gösterilen üç aday arasından seçmektedir.[83] Görüldüğü üzere padişahın Meclis-i Umumi üzerinde önemli bir gücü vardır. Meclis-i Ayan'ı padişah belirlediği için burada asıl odaklanılması gereken Meclis-i Mebusan'dır. Çünkü siyasi partilerin gelişebileceği ortam, parlamentonun güçlenmesi ve oy hakkının genişletilmesi ile doğrudan ilgilidir.

Kanun-i Esasi'de Meclis-i Mebusan'ın yasa yapma yetkisi önemli ölçüde daraltılmıştır. Şöyle ki, bir yasanın yürürlüğe girebilmesi için hem Meclis-i Ayan'ın hem

[82] **Tanör, Bülent** (2017) Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 28. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 122-124; **Mardin, Şerif** (2008) Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 33-34.
[83] **Tanör** (2017), s. 136-138.

de padişahın onayı gerekmektedir. Meclis-i Ayan, tasarıyı Meclis-i Mebusan'a geri gönderme yetkisine sahiptir. Eğer bir tasarı, Meclislerin herhangi birinde kesin redde uğrarsa ilgili toplantı yılında bir daha görüşülememektedir. Padişahınsa mutlak veto yetkisi vardır. Padişahın yasama organı üzerindeki bir diğer önemli yetkisi, Meclisi feshetme ve tatile sokma yetkisidir.[84] Bütün bu bilgiler bir araya getirildiğinde, belki Meclis-i Mebusan'ın sistem içerisindeki yetki alanı daraltılmış olarak kurgulanmıştır; fakat her şeye rağmen bir anayasanın hazırlanmış olması, seçimle iş başına gelen bir meclisin olması ve yukarıda yer yer zikredilen sair hususlardan ötürü bu değişim siyasi partilerin ortaya çıkışına zemin hazırlayabilecek siyasi zihniyet dönüşümünü simgelemesi bakımından önemlidir.

Yapılan seçimlere biraz daha detaylı bakacak olursak, Meclis-i Mebusan seçimlerinde genel oy ilkesi uygulanmamıştır. Sadece belli bir malvarlığı olan erkekler oy kullanabilmiştir. İki dereceli bir seçim yapılmış; taşrada daha önce seçimle iş başına gelmiş olan idare meclislerinin üyeleri ikinci seçmen konumundayken, İstanbul'da seçmenler ikinci seçmenleri bu iş için kendileri seçmişlerdir. Meclis-i Mebusan'a 130 Müslüman ve 50 gayr-ı Müslim temsilci seçilmiştir.[85]

İçeride ilmiye sınıfı ve paşaların da rahatsızlıklarının da katkısıyla, I. Meşrutiyet, Ruslarla yapılan savaşın kızışması ve Meclisteki karışıklıklar sebep gösterilerek padişah tarafından Meclisin tatil edilmesiyle son bulmuş ve II. Meşrutiyete kadarki yaklaşık otuz yıl bir mutlakiyet yönetimine sahne olmuştur.[86] Bütün bu gelişmelere rağmen Meclisin ancak çok kısa bir süre çalışabilmiş olmasından ötürü olsa gerek, parlamento grupları I. Meşrutiyet döneminde oluşmamıştır.

II. Meşrutiyet ise siyasi partilerin ortaya çıkışına sahne olan dönemdir. Tunaya, çok partili rejimin başlangıcı olarak gördüğü bu dönemin "*ileri ve yürekli atılımlarla dolu*" olduğunu söylemektedir.[87] İlk olarak II. Meşrutiyete giden süreci tasvir etmek gerekirse, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarıyla beraber II. Abdülhamid'e karşı oluşan muhalefet giderek etkisini artırmaya başlıyordu. Bu muhalefet, II. Meşrutiyet'in ortaya çıkışından en önemli etken olacaktır. Bahsedilen muhalefetin odak noktası Jön Türk hareketi olmuştur.

---

[84] **Tanör** (2017), s. 138-140.
[85] **Tanör** (2017), s. 153.
[86] **Tanör** (2017), s. 159-161.
[87] **Tunaya, Tarık Zafer** (1988) Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt I (II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918), 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, s. 3.

1908'e giden süreçte, özellikle Rumeli'deki askeri unsurları ve sahip olduğu toplumsal desteği, İttihat ve Terakki'yi ön plana çıkarmıştır. Muhalefetin oluşturduğu iç gerilimin patlama noktası ise İngilizlerle Ruslar arasında yapılan Reval görüşmesi olmuştu. Bu görüşmenin devletin bölünmesini amaçladığı söylentileri büyük bir hoşnutsuzluk ve tepkiye sebep olmuştu. 3 Temmuz 1908'de tepki olarak Resne'de Kolağası Niyazi Bey yaklaşık 200 asker ve 200 sivilden oluşan bir çeteyle dağa çıkmıştı. Nitekim bir süredir devam eden bu muhalif baskının taşma noktasına gelmesi neticesinde II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasinin yeniden yürürlüğe girmesini sağlayacak II. Meşrutiyet'in ilanı kararını almak zorunda kalmıştır.[88]

II. Meşrutiyet'in içeriğine gelinecek olursa, temelde iki önemli başlık olduğu söylenebilir. Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesi ve 1909 yılında Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikler, 1909 değişikliklerine kapı aralayan gelişmeler, 31 Mart Vakası ve sonrasında 24 Nisan'da Hareket Ordusunun duruma müdahil oluşu ve 27 Nisan'da Abdülhamid'in tahttan indirilmesi olmuştu. Zaten 1908 yılının sonunda yapılan seçimleri, İttihat ve Terakki listeleri ezici bir çoğunlukla kazanmış olduğundan anayasa değişikliği kısmen rahat bir şekilde gerçekleştirilebilmiştir. 1909 değişiklikleriyle beraber artık padişahın sistem içerisindeki egemen konumu önemli ölçüde geriletilmiş oluyordu. Yani monarşinin sınırlanması sağlanmıştı. Padişah Meclisin üzerinde sahip olduğu yetkiyi büyük oranda kaybetmişti. Bakanlar kurulunun Meclis-i Mebusana karşı sorumlu olacağının hükme bağlanması anayasal dengelerde önemli bir değişimi simgeliyordu. Bunun bir sonucu olarak padişah artık Meclisten güvenoyu alabilecek birini sadrazam olarak atamak zorunda kalacaktır. Meclis-i Mebusanın kendi başkanını artık kendisinin seçebilecek olması da Meclis adına bir diğer kazanımdır. Yine padişahın mutlak veto yetkisi, geciktirici veto yetkisiyle yer değiştirmiştir. Bir başka değişiklik, padişahın sürgüne gönderme yetkisine sahip kılındığı meşhur 113. Maddenin yürürlükten kaldırılmasıdır. Dernek kurma hakkının tanınmış olması da çalışmanın konusu bağlamında önemli bir gelişmedir. Genel bir değerlendirme olarak ekleyecek olursak, Tanör, 1909 değişikliklerinin "*klasik parlamenter hükümet sisteminin tipik unsurlarını Anayasa hukukumuza getirdiği*" görüşündedir.[89] Tunaya ise 1909 değişikliğiyle 1876'nın "padişahçı anayasa"sından "ikici parlamenter rejim"e geçildiğini söylemekte; fakat parlamenter

[88] **Tanör** (2017), s. 176; **Akşin, Sina** (1980) 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 1. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, s. 72-75.
[89] **Tanör** (2017), s. 193-194, 196; ayrıca bkz. **Zurcher, Erik Jan** (2010) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 25. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, çev. Saner, Yasemin, s. 154-155.

rejime dönük talebin halktan gelmediğini, halkın böyle bir meselesinin olmadığını belirtmektedir. İktidar ve muhalefet içinse bu talep, "ruhsuz ve samimiyetsiz" kalmıştır.[90]

II. Meşrutiyet'in siyasi partilerin ortaya çıkışını sağlayan önemli gelişmelerinden birisi de parlamentoda siyasi gruplaşmanın yaşanmış olmasıdır. Jön Türklerin listeleri 1908 seçimlerini kazanmış olmasına rağmen, yukarıda da değinildiği üzere, temsilciler bir yeknesaklık arz etmediğinden, süreç içerisinde fikir ayrılıkları açığa çıkmış ve parlamento içi bir muhalefet oluşmuştur. Ki bu parlamento içi gruplaşmalar da kısa süre içerisinde siyasi partiler olarak vücut bulmuştur.

Bu dönemde dört seçim yapılmıştır: 1908, 1912, 1914 ve 1919 seçimleri. 1908 seçimlerini, rakipsiz konumdaki İttihat ve Terakki kazanmıştır. İttihat ve Terakki seçimi kazansa da kendi içerisinde homojen bir yapı olmadığı, içinden çıkan muhalif hareketlerle ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki dışında seçime katılan tek parti Osmanlı Ahrar Fırkası olmakla beraber, söz konusu parti sadece bir milletvekili çıkarabilmişlerdir.[91] Bunun en kayda değer kanıtı, 1911 yılının Kasım ayında İstanbul'da yapılan ara seçim sonuçları olmuştur. Henüz ara seçimden bir ay önce kurulmuş olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, söz konusu seçimi bir oy farkla (196-195) kazanmıştır.[92] Ortaya çıkan bu tablo, İttihat ve Terakki yöneticilerinde kendi pozisyonlarını korumak için birtakım yasal değişiklikler yapma gereksinimi ortaya çıkarmıştır. Kanun-i Esasi'yi değiştirme çabaları Meclis içerisinde akim kalınca, yeni bir genel seçim kararı almışlardır. Bu seçim, aslında muhalif görüşlerin temizlenmesi sonucunu doğurmuştur. Nitekim "sopalı ve dayaklı" olarak nitelendirilen ve sadece iki partinin katılmış olduğu bu seçimde çok az muhalif vekil seçilme imkanına ulaşmıştır. Seçim pusulalarını postacılara dağıttırması, bazı kimselerin birden fazla oy kullanması, seçim sonrası sayımların pek de şeffaf olmayan bir şekilde yapılmış olması da söz konusu seçimlere şaibe karıştıran hususlara örnek olarak verilebilir.[93] 1914 seçimleri de yine İttihat ve Terakki'nin tek başına domine ettiği bir seçim olmuştur. Son Osmanlı parlementosu ise 1919 seçimleriyle oluşturulmuştur.

[90] **Tunaya** (1988), s. 4.
[91] **Zurcher** (2010), s. 148.
[92] Söz konusu ara seçim, İstanbul milletvekili ve aynı zamanda Hariciye Nazırı olan Rıfat Paşa'nın Londra Büyükelçisi olmasından ötürü boşalan milletvekili koltuğu için yapılmıştır. İttihat ve Terakki'nin adayı, Dahiliye Nazırı Memduh Bey iken, Hürriyet ve İtilaf'ın adayı genç gazeteci Tunuslu Tahir Hayreddin Bey idi. Seçim öncesi tartışmasız favori aday Memduh Bey olmasına rağmen seçimi kaybetmiş olması, İttihat ve Terakki cephesinde ciddi bir panik havası oluşmasına sebep olmuştur. **Tepekaya, Muzaffer** (2013) '1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi', Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII/27, s. 33-61, s. 38.
[93] **Tepekaya** (2013), s. 40.

Hatırlatmak gerekirse, bu seçimler 1908 tarihli İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre yapılmış olup, iki derecelidir ve tam anlamıyla genişlikten uzaktır.[94]

1908-1918 arasında sıkıyönetimle (örfi idare) idare edilen II. Meşrutiyet'in 1908-1913 arası çok partili bir rejim, 1913-1918 arası ise tek partili bir rejim hüviyetinde olmuştur.[95] Bu döneme damgasını ise İttihat ve Terakki Partisi vurmuştur. Aşağıda, başta İttihat ve Terakki olmak üzere, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan siyasi partilerle ilgili genel hatlarıyla bilgi verilecektir.

1.2.4.1. İttihat ve Terakki Fırkası

İttihat ve Terakki, Jön Türk hareketinin iki kanadından birisi olarak ön plana çıkmıştır. 1889'da Askeri Tıbbiye'de (Tıbbiye-i Şahane) "İttihad-ı Osmani" adıyla kurulan hareket, 1895'te "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır. Burada İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit, Hüseyinzade Ali gibi isimler öne çıkmıştır. Bir öğrenci hareketi olarak kurulan cemiyet, süreç içerisinde gerek ülke içinde gerekse ülke dışında olmak üzere örgütlenmeye gitmiştir. Bu süreçte Osmanlı ayağı ile Paris ayağı arasında padişahı tahttan indirme amacı hususunda fikir ayrılığı çıkmış; ve bu amacın padişah tarafından istihbari faaliyetler neticesinde öğrenilmesi üzerine de ilgili öğrenciler sürgün edilmiştir. Ülke içindeki alanlarının daraldığını gören cemiyet, ülke dışındaki şubeleri (Cenevre, Kahire, Balkanlar, Kafkasya ve özellikle Paris gibi) aracılığıyla hareketlerini devam ettirmeye çalışmıştır. Cemiyet, propaganda amacıyla birçok gazete çıkarmıştır. 1906'da Selanik'te 3. Ordu'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adıyla on subay tarafından kurulan bir yapılanmayı kendi içerisine dahil ederek Paris ayağıyla birleşmesi gerçekleşmiş ve sonrasında "Terakki ve İttihat" adını almışlardır.[96] İttihat ve Terakki hareketi süreç içerisinde giderek askeri özellikleri daha ağır basan bir yapıya evrilmiştir.

Cemiyet, daha çok subay, ulema, memur ve harp okulu çevrelerinde teşkilatlanmıştır. Bu anlamda Batı'daki hareketlerin aksine, Osmanlı'da değişimi belirleyen güçlerin toplumsal tabana yaslanma bakımından farklılık arz ettiği değerlendirmesi yapılabilir. Yapının devrimci bir ruha sahip olan gizli bir örgütlenme

[94] **Tunaya** (1988), s. 5-6.
[95] **Tunaya** (1988), s. 7. Balkan savaşları mağlubiyeti sonrasında İttihat ve Terakki Bab-ı ali baskını yapıp kaybettiği iktidarı tekrar ele geçirmiştir. Muhalefet buna karşı Mahmut Şevket Paşayı öldürmüş, bunun üzerine İttihat ve Terakki de tek başına hükümet kurarak çok partili rejimi ortadan kaldırmıştır. **Tunaya** (1988), s. 13.
[96] **Tunaya** (1988), s. 19-22. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hakkında daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. **Akşin** (1980), s. 57-62.

içerisinde olduğu görülmektedir. Kuruldukları dönemde İtalyan Carbonari örgütünü model almışlardı. Öyle ki, her üye ancak üç üyeyi tanıyordu.[97] İlk isimlerinden de anlaşılacağı üzere, daha sonra evrilecekleri Türkçü düşüncenin aksine, Osmanlıcı bir düşünceyle kurulmuşlardır. Cemiyet, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesini ve mutlakiyet rejiminin son bulmasını istiyordu.[98] Cemiyetin temel amacı devletin parçalanmasını önlemek olup, hürriyeti bu temel amacı bağlı olarak dolaylı yoldan istiyorlardı. Zira hürriyet ve adalet merkezli bir sistem tesis edilebilirse, devletten kopmak isteyenlerin azalacağını düşünüyorlardı.[99]

Jön Türklerin içerisinde bir yeknesaklık mevcut değildi. İçeride temelde iki kanat vardı: Ahmet Rıza Bey önderliğindeki İttihat ve Terakkici kanat ve Prens Sabahattin önderliğindeki kanat. İlk kanat Türkçü bir düşünce yapısına sahipti, merkeziyetçiydi ve hareket adına yabancı devletlerden yardım alınmasına karşıydı. İkinci kanat ise adem-i merkeziyetçiliğe, bölgesel özerkliğe, bireyci düşünceye dayanıyordu ve hareketin menfaatine olacak olan yabancı desteğe karşı değildi. Nitekim bu ayrım, daha sonra ayrı cemiyetlerin oluşumuyla daha da belirginleşecektir. Bu bağlamda 1906 yılında Prens Sabahattin kanadı "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurmuş; Ahmet Rıza Bey kanadı ise "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adı altında bir araya gelmiştir. İşte ilerleyen yıllarda ortaya çıkan "İttihat ve Terakki" ile "Hürriyet ve İtilaf" ayrımı, bu ikiliğin devamı niteliğindedir.[100] Bu ayrılığın Eylül 1908'de Ahrar Fırkasının kuruluşuna kadar henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiş olduğu, 1907 yılında yapılan kongrede tarafların netameli konuları bir kenara bırakarak padişaha karşı bir ihtilal yapma gayesi etrafında bir araya gelmesinden anlaşılmaktadır.[101] Mardin'e göre, otoriter-elitist teorilerin Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yayılmasının baş aktörleri Ahmet Rıza Bey ve Mizancı Murat Beydir.[102] Ki bu otoriter-elitist yaklaşım, İttihat ve Terakki'nin ilerleyen dönemlerinin baskın karakteristiklerinden birisi olacaktır.

İttihat ve Terakki gizli bir örgüt olarak siyasi partiye evrilme sürecinde çeşitli kongre tartışmaları yaşamıştır. Bir cemiyet midir yoksa bir fırka mıdır? O dönemde gözlemlenen bu ikili yapıda, fırka, cemiyetin adeta bir aleti gibidir. Öyle ki, fırkanın

[97] **Akşin** (1980), s. 24.
[98] **Tanör** (2017), s. 168-169.
[99] **Mardin** (2008), s. 305.
[100] **Tanör** (2017), s. 171-172.
[101] **Akşin, Sina** (1972) '31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası', AÜSBF Dergisi, 27 (03), s. 541-560, s. 545-548.
[102] **Mardin** (2008), s. 310.

Umumi Kongrelere siyasi programın görüşülmesi esnasında ve ancak üç temsilciyle katılabileceği 1909 nizamnamesinde öngörülmüştür.[103] Kendisini hem cemiyet hem de fırka olarak gören tutum, 1913 kongresinde nihayete erdirilmiş ve bir fırka olunduğu alınan kararla açıkça ifade edilmiştir. Bu kongrede Genel Başkan, Genel Meclis (Meclis-i Umumi), Genel Merkez (Merkez-i Umumi), Genel Sekreter (Katib-i Umumi), Sancak Teşkilatı gibi kavramlarla ortaya konan örgüt şeması, onun örgütsel anlamda bir modern parti hüviyetine büründüğünü göstermektedir.[104]

1.2.4.2. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti

Daha önce ülkeyi terk eden ya da sürgüne gönderilen muhaliflerin Meşrutiyet'in ilanı sonrası geri dönüşüyle beraber siyasi hareketlerde bir çeşitlilik ve hareketlilik görülmüştür. 1908'de kurulan cemiyetin lideri Avnullah El Kazımî'dir. Tunaya, bu cemiyetin, "*adı şantaj ve komplo hareketlerine karışmış, hayır cemiyeti ile siyasal parti arası bir topluluk*" olduğunu söylemektedir.[105] Hayır cemiyeti ifadesinden kasıt, ilk kurulduklarında söz konusu sürgüne gönderilen ya da ülke dışına kaçan muhalifler için yardım toplamış olmalarıdır. Nitekim II. Abdülhamid'den de bin liralık bir yardım almışlardır. Cemiyet, 1908 yılındaki seçimlere katılmamıştır. İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalif bir çizgide yer almışlardır. Cemiyetin şubelerinin olup olmadığı hakkında da bir malumat yoktur. Hem seçime katılmamış olması, hem şubeleri olmaması gibi özelliklerinden ötürü modern anlamda bir siyasi parti olduğunu söylemek güçtür. Cemiyetin ömrü çok uzun olmamış ve 31 Mart Vakası sonrası sahneden çekilmiştir.[106]

1.2.4.3. Osmanlı Ahrar Fırkası

Partiyi, Prens Sabahattin'in düşüncelerinden[107] etkilenen gençler 14 Eylül 1908'de kurmuşlardır. İttihat ve Terakki'ye muhaliftirler. Bu muhalefetleri temelde İttihat ve Terakki'nin tekelci tavrı ve gizliliğe dayalı yapısının bir istibdada yol açabileceği

---

[103] **Akşin** (1980), s. 150-151.
[104] **Tunaya** (1988), s. 32-33.
[105] **Tunaya** (1988), s. 132.
[106] **Tunaya** (1988), s. 131-135.
[107] Prens Sabahattin, Le Play okulunun da etkilemesi neticesinde, siyasal yapı bakımından "adem-i merkeziyetçi" ve kişiler bakımından ise "bireyci" bir düşünceye sahip olmuştur. Sadece Meşrutiyeti ilan etmekle ya da başka diğer siyasi kazanımlarla sorunların hallolabileceğine inanmamış, toplumsal şartların değişimi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Prens, ayrıca, devletin içerisindeki farklı milli unsurların ayrılma çalışmalarının oldukça sertleştiği bir dönemde adem-i merkeziyet düşüncesini savunmuş olmasından dolayı toplum gerçekliklerinden uzak olmakla da eleştirilmiştir. **Akşin** (1972), s. 541; 543. Prens Sabahattin'in düşünce dünyası hakkında kuşatıcı bir çerçeve sunması açısından ayrıca bkz. **Mardin** (2008), s. 291-303.

endişesine dayanıyordu.[108] Liberal bir düşünceleri vardır. Nurettin Ferruh Bey ile Ahmet Samim Bey, partinin kurucuları arasındadır. Kendisinden parti başkanı olması istenen Prens Sabahattin bu talebi reddetmiştir fakat söz konusu partiyle yakın ilişki içerisinde olmuştur.[109] Yabancı siyasi parti programlarından da esinlenmek suretiyle bir parti programı hazırlanmıştır. 1908 yılında modern anlamda bir siyasi parti olarak görülmeye en yakın yapıdır. 1908 seçimlerine sadece İstanbul'dan aday çıkartmak suretiyle girmişler ve fakat hiçbir başarı gösterememişlerdir. Bununla beraber Dr. Rıza Nur, İsmail Kemal, Kirkor Zöhrap gibi bazı milletvekilleri daha sonra partiye geçmişlerdir. Partiye özellikle Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni milletvekilleri sempati duymuşlardır. Bunda, partinin ülkedeki bütün etnik unsurlara eşitlik tanınması ve adem-i merkeziyetçi bir yönetim anlayışının benimsenmesi yönündeki politikalarının önemli bir payı olsa gerektir. İttihat ve Terakki ise onları bölücülük ve kozmopolit olmakla itham etmiştir. Seçimlerde istediğini elde edemeyen parti, 31 Mart Vakasından çok şeyler beklemiştir. Hazırlık aşamasında da çeşitli temaslarda bulunan parti, bu olayı hem Abdülhamid hem de İttihat ve Terakkiden kurtulmak için bir vesile olarak görmüştür. Fakat neticede beklediği kazanımları elde edememiştir. En nihayetinde "31 Mart anaforu" içerisinde kaybolup silinmiştir.[110] Hareket Ordusunun süreci tersine çevirmesinden sonra gerçekleştirdikleri tutuklamalar arasında Ahrar'dan da birçok önemli isim vardı. Fakat İngilizlerin baskısı, onların kurtulmalarını sağlamıştır.[111]

Tunaya, partinin kategorik olarak bir kadro partisi sayılabileceğini ve demokratik bir iç yapıya sahip olduğunun söylenebileceğini ifade eder. Ve fakat partinin örgütlenme pratiğinin çok zayıf kaldığı belirtilmelidir. Sadece İstanbul'da bir genel merkez kurabilmiş, bunun dışında bir örgütlenme gerçekleştirememiştir. Parti, Ocak 1910'da kendini feshettiğini kamuoyuna açıklamıştır.[112]

1.2.4.4. Osmanlı Demokrat Fırkası

1908'de kurulan parti, aktif olarak iki yıl çalışmalar yapmış ve sonrasında siyaset sahnesinden silinmiştir. Dr. İbrahim Temo, liderlerindedir. İttihat ve Terakkiye

[108] **Akşin** (1980), s. 100; **Zurcher** (2010), s. 152-153.
[109] Partinin görünürde bir başkanının olmamasının yanında yayın politikasını adeta Ahrar'ın parti propagandasına hasretmiş bulunan Osmanlı gazetesine maddi fonu Prensin sağlamış olması da bu iddiayı destekleyen kanıtlar olarak sunulmaktadır. **Akşin** (1972), s. 556-557.
[110] **Tunaya** (1988), s. 142-149. Zurcher ise Ahrar önderlerinin amacının ayaklanmanın "gerici ve Meşrutiyet aleyhtarı ve Abdülhamit taraftarı" bir doğrultuda ilerlemesini engellemeye çabaladıklarını ve fakat bunda muvaffak olamadıklarını düşünmektedir. **Zurcher** (2010), s. 150-151.
[111] **Zurcher** (2010), s. 151.
[112] **Tunaya** (1988), s. 149-154.

muhaliflerdir. 1908 seçimlerine girmemişlerdir. Kendisine toplumsal taban bulamayan parti, bir kadro partisi olarak görülebilir. Örgütlenme bakımından ise, İstanbul dışında yirmi kadar kulüp kurmuşlardır.[113]

1.2.4.5. İttihad-ı Muhammedi Fırkası

Parti, 31 Mart Vakasından on gün önce kurulmuştur. Tunaya, partinin "*klerikal, gizli ve ihtilalci eğilimli bir parti*" olduğunu söylemektedir. Parti, 31 Mart Vakası ile özdeşleştirilmiştir. Partinin çok kısa bir ömrü olmuştur. 1908 seçimlerinden sonra kurulmuş ve 31 Mart Vakasından sonra da kapanmıştır. Dolayısıyla hiçbir seçime girmemiştir. Derviş Vahdeti liderliğindeki partinin İttihat ve Terakkiye açık bir muhalefet gösterdiği ortadadır. Söz konusu fırka, şeffaf bir demokratik parti özelliği göstermemiştir. Daha ziyade gizli ve ihtilalci örgütleri örnek almıştır. Ümmetçi bir siyasi çizgisi vardır. Osmanlı'nın ilmiye sınıfına sırtını dayama niyetinde olmuştur. 31 Mart Vakası ve sonrasında Hareket ordusunun müdahil olması süreçlerinin sonu bir hesaplaşma ortaya çıkarmış; yaklaşık on bin askerin ceza aldığı söz konusu dönemde tutuklanmalar ve idamlar yaşanmıştır. Derviş Vahdeti de idam edilenler arasındadır.[114]

1.2.4.6. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Mutedil Liberaller)

Ahrar'ın kapanması sonrasında muhalif cephenin yeni bir siyasi parti kurma iradesinin ürünü olarak Kasım 1909'da kurulmuştur. Partinin kuruluşunda Arap, Rum ve Arnavut vekillerin önemli bir rolü olmuştur. Bu vekiller zaten 1908 seçimlerinde seçilmiş olduğundan halihazırda meclisteydiler. Fakat İttihat ve Terakki muhalifi parti, Osmanlı siyasi hayatında önemli bir tesir meydana getirememiş ve 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılmıştır. Eklemek gerekir ki, parti ciddi sayılabilecek bir örgütlenme içerisine girememiş ve bu süre zarfında sadece Rize ve Basra şubelerini açabilmiştir.[115]

1.2.4.7. Ahali Fırkası

Şubat 1910'da kurulan parti, parlamento içinde kurulan partilerden birisidir. Söz konusu vekiller 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki çatısı altında girmişlerdir. 1912 seçimlerine ise Hürriyet ve İtilaf Fırkası çatısı altında gireceklerdir. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Ahali Fırkası, sayısal olarak çok ciddi bir ağırlık teşkil

[113] **Tunaya** (1988), s. 172-176.
[114] **Tunaya** (1988), s. 183-192.
[115] **Tunaya** (1988), s. 208-212.

etmemekle beraber, Mebusan Meclisinin çoğulcu ve çok partili niteliğini sağlamışlardır. Partinin sadece parlamento içi bir muhalefet anlayışına sahip olması da önemli bir özelliğidir. Bununla beraber Meclis dışında bir örgütlenmeye sahip olamamıştır.[116]

1.2.4.8. Osmanlı Sosyalist Fırkası

Eylül 1910'da kurulan parti, Sosyalist Hüseyin Hilmi tarafından, meclis dışında kurulmuştur. Dr. Refik Nevzat aracılığıyla Fransız sosyalistleri ile de bağlantı halindeydiler.[117] Siyasi tarihimizdeki bu ismi taşıyan ilk partidir. İttihat ve Terakki muhalifi olan parti, hiçbir seçime katılmamıştır. Partinin Osmanlı içerisindeki sosyalist hareketlerdeki yeri çok zayıftır. Parti yöneticileri sosyalist düşüncenin entelektüel birikiminden ya da ideolojik bir altyapıdan yoksun addedilebilir. Partinin kurucu ya da yöneticileri arasında işçi olan herhangi bir kişi yoktur. Parti bir örgütlenme yapamamıştır.[118]

Sosyalist partinin ve daha geniş anlamda sosyalist hareketlerin varlığına dair bu veriler, siyasi partilerin kökenine dair yapılan araştırmalar açısından önem arz etmektedir. Zira Batı'da siyasi partilerin ortaya çıkışında ve bağlantılı olarak oy hakkının genişletilmesinde, seçim örgütlerinin kurulmasında sosyalist hareketlerin önemli bir rolü olmuştur. Osmanlı'da ise 20. yüzyılın başına gelinmiş olmakla beraber ciddi bir sosyalist hareket görmek mümkün değildir. Bunda sanayileşmede oldukça geri kalınmasının da önemli bir rolü olsa gerektir.

1.2.4.9. Hürriyet ve İtilaf Fırkası

Kasım 1911'de kurulan parti, II. Meşrutiyet dönemine damga vuran en güçlü ve büyük muhalif partidir. Tunaya'nın tabiriyle parti, "*yönetime egemenliğini günden güne koymakta bulunan İttihat ve Terakki'nin karşısındaki tüm muhalefet ırmaklarının döküldüğü bir göl olmuştur.*"[119]

---

[116] **Tunaya** (1988), s. 234-240.
[117] **Zurcher** (2010), s. 157.
[118] **Tunaya** (1988), s. 249-253. Aslında bahsedilen düşünsel eksiklik, dönemin siyasi hareketlerinin neredeyse hepsini kuşatan bir durum olarak görülebilir. Nitekim Mardin, Jön Türklerle alakalı şu değerlendirmeleri yapmaktadır: *"Jön Türklerin hiçbiri derin bir teori, özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı olarak uğraştırılmış bir ideoloji ortaya koyamamıştır."* **Mardin** (2008), s. 24.
[119] **Tunaya** (1988), s. 264-265. "*Fakat unutmamak gerekir ki Hürriyet ve İtilaf, hakim bir parti karşısında oluşan muhalefet toplanmasının en belirgin örneklerinden birisidir. Meşrutiyet döneminde bir başka örneği yoktur.*" **Tunaya** (1988), s. 266.

Partinin meclisteki paydaşları çok çeşitlidir. Mebusan Meclisindeki muhalefet partileri olan Mutedil Hürriyetperveran ve Ahali Fırkaları yeni kurulan partinin temeli olmuşlardır. İttihat ve Terakkinin milliyetçi politikalarından rahatsız olan Rum, Bulgar, Arnavut, Ermeni ve Arap vekillerin de tamamına yakını bu partiye dahil olmuşlardır.[120] Yine bağımsız bloktaki vekiller de katılım sağlamışlardı. Böylelikle İttihat ve Terakki ilk kez bu kadar güçlü bir parlamento içi muhalefetle karşı karşıya kalıyordu. Öyle ki mevcut çoğunluğu ile bir anayasa değişikliği de yapamıyordu. Meclis iki partili bir yapıya evrilmişti. Meclis dışında da İttihat ve Terakki yönetiminden rahatsızlık duyan birbirleri arasında büyük farklılıklar içeren çeşitli kesimler, partiyi destekliyorlardı. Söz konusu partinin alt unsurlarının tek ortak paydası İttihat ve Terakki karşıtlığıdır. Dolayısıyla bu birliktelik, birçok görüş ayrılığını da beraberinde getirmiştir. Fakat yine de belli oranda bir ortak payda oluştuğu söylenebilir. Bunlar, Osmanlıcılık, adem-i merkeziyetçilik, meşrutiyetçilik, liberal ekonomi gibi başlıklardır.[121]

İstanbul'da geniş çaplı olmak üzere taşra da örgütlenen parti, kurulduktan sonra girdiği ara seçimlerde İstanbul'da seçimi kazanınca İttihat ve Terakki cephesinde bir tedirginlik hasıl olmuştur. Bunun üzerine yürütmenin yasama üzerindeki gücünü artıracak bir anayasa değişikliği teklif etmiş fakat muhalefetin yoğun tepkisiyle bu teklif reddedilince Meclis-i Mebusan feshedilerek seçime gidilmiştir. 1912'de yapılan ve "sopalı seçim" diye nitelendirilen bu seçimi İttihat ve Terakki partisi kazanmış ve Mecliste çoğunluğu elde etmiştir. Muhalefet Meclis'te etkisiz kalmasına rağmen Halaskaran Zabitan Grubunun Arnavutluk isyanından yararlanarak Sait Paşayı istifaya zorlaması sonrasında muhaliflerin oluşturduğu Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kurulmuştur. Bu kabine Meclisi feshetmiştir. Sıkıyönetim ilan edilmiş ve İttihatçılara karşı bir hareket başlatılmıştır. Ve fakat Balkan Savaşları mağlubiyeti bu yönetimin sonunu hazırlamış, İttihatçılar Bab-ı ali baskınıyla yönetimi ele geçirmiştir. Muhalefet buna karşı bir hamle olarak yönetimi tekrar ele almaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Bundan sonraki süreçte muhaliflerin bir kısmı idam cezasına ya da sürgün cezasına maruz kalmış, bir kısmı da ülke dışına kaçmıştır. İttihat ve Terakki tek partili bir rejim kurmuştur. Muhalefet ise kalan unsurlarıyla Paris'te örgütlenmeye çalışmış fakat eski gücüne kavuşamamıştır.

[120] Tepekaya, 1912 seçimlerinin bir özelliği olarak, azınlıklar arasında Hürriyet ve İtilaf'ı destekleme üzerine kurulan ittifakın bozulmasını göstermektedir. Nitekim Ermeniler, hangi partiyi destekleyecekleri hususunda ayrılığa düşmüşler, Hınçaklar, Hürriyet ve İtilaf'ı, Taşnaklar ise İttihat ve Terakki'yi desteklemişlerdir. Yahudiler de İttihat ve Terakki'yi desteklemiş ve fakat bunların dışındaki azınlıklar, büyük oranda Hürriyet ve İtilaf'ı desteklemişlerdir. **Tepekaya** (2013), s. 40.
[121] **Tunaya** (1988), s. 265-269; **Akşin** (1980), s. 193.

Belirtmek gerekir ki, bu iktidar-muhalefet kavgalarının olduğu dönem çok kanlı olaylara sahne olmuştur. Parti, 1912 seçimleri sonrası 286 kişilik Meclis'te ancak 15 sandalye kazanabilmiştir. İsmail Hakkı Bey, Dr. Rıza Nur, Mustafa Sabri, Damat Ferit Paşa, Fuat Paşa, Lütfi Fikri Bey gibi isimlerin öne çıktığı parti, ideolojik bir birliğe ve sosyal sınıfa dayanmamasından ötürü, kısa bir süre sonra fikir ayrılıkları ve istifalar baş göstermiştir. 1914 seçimlerine ise katılmamışlardır.[122]

2. SİYASİ PARTİ TÜRLERİ

Bugüne kadar siyasi partileri türlere ayırmaya dönük çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle ilk başta akla gelen Duverger'nin çabası, kendisinden sonra yapılan çalışmalar için bir yol açıcılık vazifesi görmüştür. Nitekim kısa süre sonra gelen Neumann'ın çabası, Duverger'nin başlattığı çalışma zincirine eklenmiştir. Devamında ise Kirchheimer, kendisinden önceki öncü çalışmaların ortaya çıkan yeni parti tarzlarını kuşatmakta yetersiz kaldığını görünce olgusal değişimi gözlemleyip yeni bir kavramsallaştırmaya gitmiştir. Yine farklı isimlerin farklı çalışmalarının da aradaki süre zarfında ortaya koyulduğunu hatırlattıktan sonra, Katz ve Mair tarafından yapılan yeni bir parti tipinin ortaya çıktığına dair tespite de değinilmesi gerekmektedir. Bu bölümde, partileri türlere ayıran önem derecesi ve referans değeri yüksek birtakım yaklaşımlar ele alınacaktır.

Ayrımlara gitmeden önce belirtmek gerekirse, siyasi partiler, toplumsal ve bağlantılı olarak siyasi gelişmeler karşısında değişen koşullara kendisini uyarlamak adına bazı yapısal değişiklikler geçirmiştir. Dolayısıyla, partileri kategorize ederken, toplumsal ve siyasi değişim ve gelişim süreçlerini ıskalayan bir düşünsel çaba, büyük oranda yetersiz kalacaktır.

2.1. YAPILARINA GÖRE PARTİLER

2.1.1. Kitle Partisi

Duverger, siyasi partilerle alakalı öncü nitelikteki kapsamlı çalışmasında siyasi partileri "kadro partileri" ve "kitle partileri" olarak ikiye ayırmaktadır. "Kitle partisi"ni "kadro partisi"nden ayıran temel farklılık, üye sayılarına ya da partilerin büyüklüklerine göre değil, yapılarına göre oluşmaktadır. Yazar, kadro partilerinden kitle partilerine doğru bir gelişim olduğunu ve üyelik kavramının da bu değişimin sonucu olduğunu ifade

[122] **Tunaya** (1988), s. 270-272; 279-280.

etmektedir. Bu bağlamda Fransız Sosyalist Partisi, üye devşirme faaliyetinin siyasi ve mali bakımdan taşıdığı önem dolayısıyla dikkate değer bir örnektir. Partinin üyeleri temelde iki bakımdan önem taşımaktadır. Birincisi, parti, işçi sınıfını siyasi eğitime tabi tutarak, bu sınıf içerisinden daha sonra ülkeyi yönetme potansiyeline sahip olacak bir siyasi elit yetiştirme amacını gütmektedir. Yazar, üyelerin bu hususta parti için taşıdığı anlamı tasvir etmek için, üyesiz bir kitle partisini öğrencisi olmayan bir öğretmene benzetmektedir. İkincisi, partinin faaliyetlerini gerçekleştirmek adına ihtiyaç duyduğu finansmanı üyelerinden topladığı aidatlar yoluyla sağlıyor oluşudur. Finansmanın üyeler tarafından denk bir şekilde temini, kadro partilerindeki gibi kapitalist bir finansmanın değil demokratik bir finansmanın yöntem olarak tercih edildiğini göstermektedir.[123]

Duverger, genel oyun kabul edilmesinin kitle partilerinin ortaya çıkmasındaki temel belirleyen olduğunu düşünmektedir. Buna göre, genel oyun kabulü, Amerika dışındaki birçok yerde Sosyalist partilerin ortaya çıkması ve gelişimini sağlamış, süreç içerisinde de kitle partisine doğru adım adım bir evrim gerçekleşmiştir. Öyle ki, ilk kuruldukları zaman diğer burjuva partilerinden pek de bir farklılık arz etmeyen Fransa'daki Sosyalist partiler, genel oyun kabulü ve sonraki süreçte, üye kayıtları, aidat toplanılması, seçimlerin aidatlar üzerinden finansmanı gibi gelişmelere sahne olmuştur.[124]

2.1.2. Kadro Partisi

Kadro partilerinde ise yukarıda kitle partileri bahsinde aktarılan üyelerin iki temel öneminin söz konusu olmadığı görülmektedir. Bu tür partilerde seçim çalışmalarını yürüten ve finansmanını sağlayan seçkin bir "kadro" yer almaktadır. Bu kadro açısından önemli olan kadronun içerisindeki kişilerin sayısı değil, sahip oldukları nitelikleridir. Bu bağlamda, maddi bakımdan zengin kişiler, partiye oy kazandırabilecek toplumsal statüsü yüksek kişiler ya da partinin seçim sürecini yürütecek bu konuda uzman kişilerden müteşekkil bir kadro insicamı söz konusudur. Duverger, teorik inşa için yaptığı bu saf ayrımın, pratikte çoğunlukla uygulama sahası bulamadığını söylemektedir. Nitekim, kadro partileri de kitle partileri gibi üyelerini "sıradan" kişilere de açabilmekte olduğundan pratikte saf kadro partileriyle karşılaşma şansı düşüktür.[125]

[123] **Duverger** (1993), s. 106-107.
[124] **Duverger** (1993), s. 110.
[125] **Duverger** (1993), s. 107-108.

Duverger, partileri örgütsel yapıları bakımından "dolaylı-dolaysız" partiler, "komite-ocak-hücre-milis" partileri, "zayıf bağlantılı-kuvvetli bağlantılı" partiler, "totaliter-sınırlı" partiler, "merkeziyetçi-ademimerkeziyetçi" partiler ve "burjuva-sosyalist-komünist-faşist" partiler gibi çeşitli ayrımlara da tabi tutmaktadır.[126] Bu ayrımların bazılarını örgütsel yapıları merkeze alarak, bazılarını sosyolojik bakımdan, bazılarını ise üyelik kavramı üzerinden oluşturmaktadır. Belirtmek gerekir ki, doktrinde yazara ait referans yapılan temel ayrım kadro-kitle partileri ayrımı olduğundan, bu çalışmada da bu ayrım üzerine odaklanma tercih edilmiştir. Bununla beraber söz konusu ayrımlar, büyük oranda birbirleriyle denk düşebilmektedir. Kadro partileri, genellikle zayıf bağlantı, komite ve ademimerkeziyet özellikleri göstermektedir. Buna karşılık kitle partileriyse kuvvetli bağlantı, ocak ve merkeziyet özelliklerine yakındır. Bu bağlamda kadro partileri daha ziyade seçimden seçime faaliyet gösteren bir yapıyken, kitle partileri seçimler dışında siyasi eğitimlere de önem vermesi bakımından farklılık arz etmektedir. Dayandıkları sosyal taban bakımından ise kadro partileri sağ ve burjuva özellikler; kitle partileri ise sol ve işçi sınıfsal özellikler göstermektedir.[127]

2.1.3. Ayrıma Dair Eleştiriler

Özbudun, söz konusu ayrımların birbirleriyle ilişkisinin mahiyeti hakkında Duverger'nin kullandığı ifadelerin yeterli açıklıkta olmadığı eleştirisini getirmektedir. Buna göre pratik düzlemdeki örnekler de söz konusu ilişkiselliğin sağlam temellere oturmadığını gözler önüne sermektedir. Mesela İngiliz Muhafazakar Partisi, büyük oranda orta sınıfa dayanması, alt sınıfları siyasi bir eğitime tabi tutup onlar arasından bir siyasi elit devşirme amacı gütmemesi, finansmanını aidatlar üzerinden sağlamaması gibi özelliklerinden ötürü söz konusu kategorizasyondaki kitle partisi tipine uygun olmamakla beraber; merkeziyetçi ve disiplinli yapısından ötürü bir kadro partisi olarak kabul edilmeye de pek müsait değildir.[128] Özbudun'un bir başka eleştirisi ise, kadro partilerinin doğrusal bir tarihsel ilerleme çizgisi bağlamında kitle partilerine evrilmesi tespitine dairdir. Bu eleştirisine dayanak olarak ise Amerika ve Kanada gibi ülkelerde kitle partisine evrilmenin

[126] Konuyla alakalı detaylı açıklama için bkz. **Duverger** (1993) s. 33-176.
[127] **Duverger** (1993), s. 111, 114.
[128] **Özbudun, Ergun** (1964) 'M. Duverger'in "Siyasal Partiler"i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler', AÜHF Dergisi, 21/1, s. 23-51, s. 39-40. Yazar, aynı satırlarda bu çıkmazdan Sartori'nin "seçim kitle partisi" ve "örgütsel kitle partisi" ayrımı üzerinden çıkılma ihtimalinden bahsetmektedir.

gerçekleşmemiş olması ve bazı ülkelerde de kadro partileri ile kitle partilerinin beraber bulunmasını göstermektedir.[129]

2.2. İŞLEVLERİNE GÖRE PARTİLER

Neumann, siyasi partileri fonksiyonlarına göre ayırmak suretiyle bir tipoloji oluşturmaktadır. Buna göre siyasi partiler temelde "bireysel temsil" (individual representation) partileri ile "sosyal bütünleşme" (social integration) partileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sosyal bütünleşme partileri ise kendi içerisinde "demokratik bütünleşme" ve "totaliter bütünleşme" partileri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Aslında Neumann tarafından kullanılan bireysel temsil-demokratik bütünleşme partileri ayrımı ile Duverger'nin kullandığı kadro-kitle partisi ayrımı arasında önemli bir benzerlik söz konusudur. Aralarındaki fark, iki yazarın ayrımlarını yaparken merkeze aldıkları temel kriterlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Neumann, partilerin fonksiyonlarına vurgu yaparken; Duverger ise örgütsel özelliklerine vurgu yapmaktadır.[130]

2.2.1. Bireysel Temsil Partisi

Neumann, toplumsal koşullar ve durumlar ile siyasi parti türleri arasında önemli bir bağlantı olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda bireysel temsil partisi, sınırlı bir siyasi alana ve sadece sınırlı bir katılım düzeyine sahip bir toplumun karakteristiğidir. Üyelik faaliyetleri seçimlerle sınırlıdır ve parti örgütü -eğer varsa- seçimler arasındaki dönemde hareketsiz kalmaktadır. Bu partilerin temel fonksiyonu, bir kez seçildiğinde, kesinlikle "özgür bir yetkiye" sahip olan ve her bakımdan sadece kendi vicdanlarından sorumlu olan temsilcilerin seçimidir. Yani temsilcilerin bir parti disiplinine maruz kalması söz konusu değildir.[131]

Bireysel temsil partilerinin faaliyetleri seçim kampanyaları, parlamento ve hükümet çalışmaları ile sınırlandırılmıştır. Üyelerin hayatında parti çok sınırlı bir rol oynamakta olup, üyelerin günlük yaşantıları ve düşünceleri üzerinde bir tahakküm kurma çabası söz konusu değildir. Bu parti tipi, kendisini mümkün olduğunca çok seçmenin oyunu

[129] **Özbudun** (1964), s. 48.
[130] **Wolinetz, Steven B.**, 'Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies' : Gunther, Richard / Montero, Jose Ramon / Linz, Juan J. (ed.) (2002) Political Parties: Old Concepts and New Challenges, Oxford University Press, s. 136-165, s. 140.
[131] **Neumann, Sigmund,** 'Toward a Comparative Study of Political Parties' : Neumann, Sigmund (ed.) (1956) Modern Political Parties: Approaches to Comparative Politics, The University of Chicago Press, s. 395-421, s. 404.

kazanmaya odakladığından belli bir toplumsal grupla kendisini sınırlandırmak istememektedir. Amerika'daki siyasi partiler bu parti tipine örnek olarak gösterilmektedir.[132]

2.2.2. Sosyal Bütünleşme Partisi

Neumann, bireysel temsil partisinin toplumun belli bir döneminde hakim parti tipi olduğunu, fakat kendi eserini yazdığı dönemde artık sosyal bütünleşme partisinin çağdaş manzaranın belirgin bir özelliği haline geldiğini söylemektedir. Bu değişim, toplumun değişmesi ve bu değişimin temelinde yatan felsefe bağlamında değerlendirilmelidir. Bu tip partiler, bireysel temsil partilerinden birçok bakımdan ayrılmaktadır. Örneğin, üyeliğin içeriği değişmiş olup, parti üyeleriyle yoğun bir ilişki içerisine girmiştir. Üyelerden sadece seçimler arasında değil, seçimler arasındaki dönemde de aktif bir katılım beklenmektedir. Yani parti salt bir seçim komitesi olarak algılanmamaktadır. Bu parti tipinin ilk örneklerini Kıta Avrupası Sosyalistleri kurmuştur.[133] Sosyal bütünleşme partileri, 19. yüzyılın sonlarına doğru Sanayi İnkılabı ve şehirlere göç oranının artması karşısında ortaya çıkan geniş kapsamlı sorunlarla yüz yüze gelen bireylerin kendi başlarına bırakılmayıp toplumla bütünleştirilmelerini amaçlamaktadır. Bu yüzdendir ki, üyelerle olan ilişki kuvvetlidir ve onların sosyal hayatlarına da parti dahil olmaktadır.[134]

2.2.2.1. Demokratik Bütünleşme Partileri

Sosyal bütünleşme partileri, yukarıda da belirtildiği üzere, kendi içerisinde demokratik bütünleşme partileri ve totaliter bütünleşme partileri olarak iki başlığa ayrılmaktadır. Demokratik bütünleşme partilerin üyeleriyle olan ilişkisi, bireysel temsil partileriyle kıyaslandığında daha kuvvetli ve fakat totaliter bütünleşme partilerine göre ise daha zayıftır. Sosyal yardım kuruluşları, kooperatifler, dinlenme kampları gibi partinin yan kuruluşları, üyelerle olan bu ilişkide ve üyelerin toplumla bütünleştirilmesinde son derece önemli bir role sahiptir. Bu partilerde parti ideolojisinin kapsayıcılık ve bağlayıcılığı da totaliter bütünleşme partilerine kıyasla daha zayıf kalmaktadır. Bu partilere Kıta Avrupası Sosyalist partileri ve Hıristiyan Demokrat partileri örnek olarak verilebilir.[135] Neumann, bu partilerin asıl yöneticilerinin, aidat ödeyen üyeler ve onlardan daha fazla sayıdaki seçmenlerin sayısıyla kıyaslandığında sadece küçük bir aktif çekirdeği içerdiğini

[132] **Teziç** (2007), s. 338.
[133] **Neumann** (1956), s. 404.
[134] **Teziç** (2007), s. 338.
[135] **Teziç** (2007), s. 338.

söylemektedir. Yazara göre, aslında bu farklılaşma, nispeten küçük bir grubun ilgisiz ve ilgisiz çoğunluğun siyasi kaderine karar vermesine izin veren modern kitle partilerinin çok tartışmalı "oligarşik" eğilimlerinin temelini oluşturmaktadır. Bunlara rağmen yine de önemli olan modern kitle demokrasilerinde partinin bireyin toplumdaki payını güvenceye alması ve onu toplumla bütünleştirmek için gerekli olan sorumluluğu almasıdır.[136]

2.2.2.2. Total Bütünleşme Partileri

Total bütünleşme partilerinde üyenin hayatının neredeyse tamamı parti tarafından etki altına alınmıştır. Bireyin adeta kamusal hayat-özel hayat ayrımı ortadan kalkmaktadır. Parti ideolojisinin mutlaklığı, bireyin hayata dair tüm bakış ve değerlendirmesini etkileme potansiyeline sahiptir. Faşist ve komünist partiler, totaliter bütünleşme partilerine örnek olarak gösterilmektedir.[137] Bu partilerin seçmenler ve üyeler üzerinde kurduğu mutlak tahakkümün haricinde bir diğer özelliği de partiler arasındaki koalisyon ve uzlaşma olasılığını reddetmesidir. Bu tip partilerin yönetimde olması halinde demokrasi, anayasacılık, bireylerin sahip olduğu ve devredilemez nitelikteki temel hak ve özgürlükler, siyasi partiler gibi konu başlıklarının fiiliyatta sona erdirilmesi durumu ortaya çıkmaktadır.[138]

2.3. DİSİPLİNLİ OLUP OLMAMALARINA GÖRE PARTİLER

2.3.1. Serbest Parti

Üyelerini, parlamenterlerini ve bakanlarını sert bir disiplin düzenine tabi kılmayan partilere serbest (yumuşak) partiler denilmektedir. Disiplinli partiler seçim sırasında, parlamento çalışmaları sırasında ya da hükümet çalışmaları sırasında ilgili kişilerden mutlak bir sadakat istememektedirler. Eğer siyasi partinin liderliği muhataplarının davranışlarını etkilemek istiyorsa, bunu ikna ve pazarlığa dayalı olarak yapabilmektedir. Başka bir ifadeyle bu etkileme çabası, zorlayıcı ve bağlayıcı bir özellik göstermemektedir. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak da eğer herhangi bir üye parti veya liderliğin kararlarına uymazsa, ilgili kişi hakkında bir disiplin işlemi icra edilmemektedir. Disiplinsiz

[136] **Neumann** (1956), s. 405.
[137] **Teziç** (2007), s. 338-339.
[138] **Neumann** (1956), s. 405.

parti tiplerine örnek olarak Amerikan partileri ve Fransız Radikal Sosyalist Partisi verilmektedir.[139]

Mesela Amerikan partilerine bakılınca görülmektedir ki, Kongrede yapılan oylamaların çoğunda Kongre üyeleri parti ilişkilerini merkeze almak suretiyle oy kullanmamaktadır. Öyle ki, partiler arasındaki kayda değer siyasi ve ideolojik farklara dayanan meselelerde bile, parti grupları çoğu zaman bir birlik içerisinde hareket edememektedir. Bu anlamda neredeyse her oylamada kendi parti grubunun çoğunluğundan ayrı olarak oy tercihi yapan Kongre üyeleri çıkabilmektedir.[140] Amerika'daki parlamenterlerde bir siyasi partiye ait olmaktan ziyade seçmenlere aidiyet ve hesap verme kültürü gelişmiştir.[141]

2.3.2. Disiplinli Parti

Üyelerini hem parlamento örgütleri hem de parlamento dışı örgütleri içerisinde parti tüzüğü, parti programı ve kararları ile kati surette bağlayan partilere disiplinli (sert) partiler denilmektedir. Eğer parti birliğini bozacak davranışlar sergilenirse disiplin cezaları gündeme gelecektir. Bu disiplin cezaları, partiden çıkarılmayla dahi sonuçlanabilmektedir. Özellikle parlamento çalışmaları esnasında parti disiplinin sağlanması bu tip partiler için çok önemlidir.[142]

Parti disiplini kavramı, ilk olarak, İngiltere'de oy hakkının genişletilmesi sonrasında parlamento dışı parti örgütlerinin doğuşu ve güçlenmesiyle beraber ortaya çıkmıştır. Mesela 1878'de Liberal Partinin Bradford şehri örgütüyle parlamenter W. E. Forster arasında, parlamenterlerin parti örgütünün direktifleriyle bağlı olup olmadığı hususunda ülke çapında da yankı uyandırmış bulunan bir uyuşmazlık yaşanmış ve söz konusu uyuşmazlık büyük oranda parti örgütünün görüşleri lehine sonuçlanmıştır. Süreç içerisinde yine Liberal Partinin çeşitli yöresel örgütleri de benzer tartışmalara sahne olmuş ve devam eden zamanda Sosyalist partiler tarafından kavram daha da sağlamlaştırılmıştır. 20. yüzyılın başlarında Alman Sosyal Demokrat Partisinin parti disiplini özellikle

[139] **Özbudun, Ergun** (1968) Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini, 1. Baskı, Ankara, AÜHF Yayınları, s. 21.
[140] **Özbudun** (1968), s. 22.
[141] **Fendoğlu** (2019), s. 385.
[142] **Özbudun** (1968), s. 46. Benzer bir tanım için bkz. **Turan, İlter** (1968) 'Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler', İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 28, S. 1-4, 1968, s. 79-102, s. 80. Duverger ise parti disiplinli partileri, önemli parlamento kararlarında oylama disiplini uygulayan partiler olarak nitelendirmektedir. Oylamaların hangisinin önemli olduğunu ise parti grubunun kurmayları belirlemektedir. **Duverger, Maurice** (1977) Batı'nın İki Yüzü, 1. Baskı, Ankara, Doğan Yayınevi, çev. Eroğul, Cem / Sağlam, Fazıl, s. 157.

parlamento içerisinde sağlamış olduğu boyut, Robert Michels tarafından etraflıca anlatılmıştır. Ve totaliter partilerin doğuşu ise parti disiplini konusunda son aşama olarak telakki edilmiştir. Disiplinin uygulanışı ve kuvveti bakımından sınırlı partiler ve totaliter partiler arasında kayda değer farklılıklar söz konusu olmuştur.[143]

2.3.3. Parti Disiplininin Demokrasiye Etkileri

Parti disiplini, baskı gruplarının yasama sürecine müdahil olma durumlarını etkilemektedir. Ve fakat hem Turan hem de Özbudun, parti disiplininin baskı gruplarının etki alanını daraltmasından ziyade, sadece onların amaçlarını gerçekleştirmek üzere iletişim kuracakları muhatapları değiştireceğini düşünmektedir. Bir başka ifadeyle disiplinsiz bir parti sisteminde yasama sürecinde parlamenterlerin rolü önemli olduğu için baskı grupları onları etkilemeye; disiplinli bir parti sisteminde ise siyasi iktidar siyasi partilerde toplandığından onları etkilemeye uğraşacaklardır. Bu bağlamda baskı grupları Amerika'da Kongre'ye, İngiltere'de ise parti ve hükümete odaklanmakta olup, baskı gruplarının etki alanı bakımından kayda değer bir farklılık söz konusu değildir.[144] Duverger ise konuya parti disiplini üzerinden değil, parti oligarşisi üzerinden bakmaktadır. Michels'in iktisadi oligarşiyi gözden kaçırdığını ve iktisadi oligarşinin çok daha az demokratik olduğunu söyleyen yazar, Batı sisteminde parti ve sendika oligarşisinin yurttaşların etkisini artırıp kapitalistlerinkini azaltan "karşı oligarşiler" oluşturduğunu iddia etmektedir.[145]

Hükümet istikrarı, partilerin yönetme fonksiyonunu yerine getirebilmesi adına çok önemli bir parametredir. Özellikle yasama ve yürütme ilişkisinin daha kuvvetli oluşundan ötürü parlamenter sistem için parti disiplini bu hususta fazlasıyla önemli bir role sahiptir. Parti disiplini, parlamenterlerin hükümeti düşürmelerini önlemek ve onları parti grubunun kararını izlemeye yükümlü kılmak marifetiyle hükümetin istikrarını ve otoritesini güvenceye almaktadır. Eğer söz konusu parti, çoğunluk partisiyse, parti disiplini ile parlamento bir anlamda ilgili siyasi partinin de lideri konumundaki hükümetin başına tabi kılmaktadır.[146] Söz konusu hususun, kuvvetler ayrılığının iki unsuru olan yasama ve yürütme organı arasındaki farklılığın parlamenter sistemlerde büyük oranda kaybolmasına

[143] **Özbudun** (1968), s. 47-49. Özbudun'un parti disiplinin sınırlı ve totaliter partilerde nasıl uygulandığıyla alakalı ülke örnekleriyle de somutlaştırılmak suretiyle yaptığı geniş çaplı bir değerlendirme için bkz. **Özbudun** (1968), s. 50-103.
[144] **Özbudun** (1968), s. 12; **Turan** (1968), s. 89.
[145] **Duverger** (1977), s. 159.
[146] **Duverger** (1977), s. 162.

sebep olduğunu tekrar hatırlatmakta yarar vardır. Siyasi partiler iki organı birleştiren bir köprü vazifesi görmekte ve yasama-yürütme organları arasında bir kuvvetler ayrılığından ziyade birleşmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Yasama organının yürütme organını denetlemesi fiiliyatta söz konusu olmamakta ve parlamentoda kabul edilen kanunların ekseriyeti de yürütmeden gelen kanun tasarılarından kaynaklanmaktadır.[147]

Seçmenler, bir partiyi iktidara getirirken, belli bir siyasi programın uygulamaya geçirilmesini sağlama niyetindedir. Bu bağlamda disiplinsiz partilerin halkın siyasetin belirlenme sürecindeki rolünü azalttığı söylenmektedir. Bu durumda partiler ve hükümetin siyasi sorumluluğunun tespiti de halk nezdinde güçleşecektir. Parti disiplini ise hükümetlere tutarlı ve uzun vadeli siyasetler uygulama imkanı vermektedir.[148]

Parti disiplini, "temsil" kurumunun içeriğinin boşalıp boşalmadığıyla alakalı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu konuda birçok anayasaya da esin kaynağı olmuş olan liberal temsil teorisi, parlamenterlerin yasama faaliyetlerine özgür iradeleriyle katılmaları için yasaklamış olduğu emredici vekalet, parti disiplini üzerinden başka bir bağlamda tekrar ortaya çıkmıştır. Hem seçmenler hem de siyasi partilerden çifte vekalet aldığı düşünülen temsilciler, kendilerini seçmenlerden ziyade siyasi partilere karşı sorumlu hisseder olmuşlardır. Öyle ki disiplinli partilerde parlamenterler "partisinin direktiflerini yerine getiren bir delege" durumuna gelmiştir.[149] Nitekim Duverger de Avrupa'da süreç içerisinde sadece kitle partilerinin değil diğer partilerin de disiplinli partiler haline gelmesinin temsil yapısında kesin bir dönüşüme sebep olduğunu söylemektedir. Buna göre artık seçmenler bireylerin kişisel özelliklerine değil partilere oy vermektedir. Dolayısıyla yurttaşların gerçek temsilcileri de parlamenterler değil partiler olmaktadır. Buna bağlı olarak da artık parlamento müzakerelerinin işleyişinde asıl aktörler parlamenterler değil siyasi partiler olmaktadır.[150] Özbudun, konu hakkında şu soruların sıklıkla tartışıldığını söylemektedir:

> "*Siyasal temsilin aracı, milletvekilleri mi, yoksa parti mi olmalıdır? Bir milletvekili, kendi vicdanına ve kamu menfaati anlayışına göre oy kullanmakta serbest bırakılmalı mıdır, yoksa kişisel inançlarına aykırı düşse bile partisinin direktiflerine mi boyun eğmelidir? Milletvekilinin oy hürriyetinin kısıtlanması,*

[147] **Özbudun, Ergun** (2017) Anayasalcılık ve Demokrasi, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 22-23.
[148] **Özbudun** (1968), s. 12.
[149] **Özbudun** (1968), s. 14.
[150] **Duverger** (1977), s. 160-161.

temsili rejimin yozlaşması ve partiler diktatoryasının kurulması mı demektir, yoksa disiplinli siyasal partiler halk kütlelerinin devlet yönetimine etkin şekilde katılmalarını sağlayan birer demokrasi aracı mıdır? Parti disiplininin yokluğu, milletvekillerini gerçekten hür ve bağımsız temsilciler haline mi getirmektedir, yoksa onları daha bencil ve sorumsuz grupların, örneğin baskı gruplarının, etkisine mi tabi kılmaktadır?"[151]

Turan, partilerin parti içi demokrasi mekanizmalarını işletmesi durumunda yukarıda eleştiriye tabi tutulan durumun öneminin azalacağını söylemektedir. Burada sadece parlamenterin parlamento çalışmalarına sunduğu katkının yeri değişmiş olmaktadır. Bir başka açıdan ise parti disiplinin çeşitli pratik ihtiyaçlar sonrasında ortaya çıktığını, görüş ve menfaatleri bir ortak payda etrafında bir araya gelen insanların bunları gerçekleştirmek adına örgütlenmenin daha faydalı olacağını keşfettiklerini, bir örgüt içerisinde yer almanın ise rasyonel olarak birtakım bireysel tercihlerden feragat etmeye katlanmayı gerektirdiğini ve bu katlanışın rasyonel bir davranış olarak görülebileceğini söylemektedir.[152]

Parti disiplini hakkındaki bir diğer eleştiri ise parlamento iradesi ile parlamenterlerin çoğunluğunun iradesi arasında bazı durumlarda uyuşmazlık oluşmasına sebep olabileceğidir. Örneğin, hepsinin de yüz tane parlamentere sahip olduğu üç partiden oluşan bir parlamentoda A parti grubu 51-49 ve B parti grubu 60-40 şeklinde müspet yönde, C partisi ise 90-10 şeklinde menfi yönde karar almış olsa; aslında parlamenterlerin oyları birer birer toplansa 179-121 şeklinde menfi bir karar parlamentodan çıkması gerekirken parti disiplini gereği teklif 200-100'lik bir oylama sonucuyla kabul edilecektir. Turan ise bu eleştirinin gerçeğin abartılmasından kaynaklandığını, zira parti gruplarındaki oylamaların genellikle ortadan bölünmeyip daha kesin bir çoğunlukla alındığını söylemektedir.[153]

2.3.4. Disiplinli Partilerin Parti İçi Demokrasiden Farkı

Parti disiplini konusuyla parti içi demokrasi konusu bazen birbirinin zıddı olarak anlaşılabilmektedir. Özbudun, parti içi demokrasi mekanizmalarını işletip işletmemelerine göre partileri demokratik ve otokratik partiler şeklinde isimlendirmektedir. Yazar, demokratik partileri, parti üyelerinin yönetici seçimleri ve parti siyasetinin belirlenmesi

[151] **Özbudun** (1968), s. 14
[152] **Turan** (1968), s. 85-86.
[153] **Turan** (1968), s. 87.

süreçlerine aktif olarak katıldığı partiler olarak tanımlamaktadır. Bunun aksine olarak, parti yöneticilerinin kooptasyon yoluyla merkez tarafından belirlenmesi, yöresel liderlerin belirlenmesinde yine etken konumda olması ve parti siyasetinin üyelerin dahil edilmediği bir süreçle yönetici kadrosu tarafından belirlenmesi durumu söz konusu ise bu partiler otokratik partiler olarak isimlendirilmektedir. Her disiplinli parti mutlaka otokratik olmak zorunda değildir; yine her otokratik parti de disiplinli olacak diye bir kaide yoktur. Özbudun, buna örnek olarak Fransız Radikal Sosyalist Partisini vermektedir. Bu parti hem disiplinsiz bir yapıya sahiptir hem de otokratik bir parti görünümündedir. İngiliz İşçi Partisi ise hem demokratik hem de disiplinli bir parti görünümündedir.[154] Duverger'nin "demokratik merkeziyetçilik" kavramı bir anlamda parti disiplini ve parti içi demokrasinin bir arada uygulanmasına tekabül etmektedir. Buna göre konular önce tabanda tartışıldıktan sonra parti yönetimi tarafından karara bağlanmakta ve sonrasında ise disiplinli bir şekilde icra edilmektedir. Pratikte her zaman olması gerektiği gibi sağlıklı işlemese de üyeler aday belirleme, parti programına dair ilkeleri belirleme gibi hususlarda diğer parti tiplerine kıyasla görece belirleyici bir konumda olmuşlardır.[155]

Anayurt, bir ülkedeki demokrasinin gelişmişlik düzeyiyle parti içi demokrasi arasında kuvvetli bir ilişki olduğunu söylemektedir. Parti içi demokrasinin olmaması durumunda "partiler demokrasisi" bir anlamda "liderler demokrasisi"ne dönüşecektir.[156] Yazara göre, siyasi partilerin demokratik sistemlerdeki fonksiyonlarını gereği gibi ifa edebilmeleri, parti içi demokrasi mekanizmalarını sağlıklı bir şekilde işletmelerine bağlıdır. Yazarın, tezin konusu bağlamında özellikle önem atfetmekte olan görüşleri şu şekildedir:

> *"Siyasal partiler demokrasiyi içselleştiremedikleri ve kendi örgüt ve iç düzenlerinde hayata geçiremedikleri müddetçe kendilerine tanınan ayrıcalıkların ve atfedilen değerin hiçbir önemi kalmaz. Bu nedenle demokrasi öncelikle siyasal partilerin kendi içinde yaşanmakla kitlelere kendisini benimsettirebilir ve bir siyasal sistem olarak diğerlerinden farklı olduğunu gösterebilir. Bu bağlamda, parti içi demokrasi her ne kadar partiyi ilgilendiriyor gibi görünse de sadece siyasal partinin bir iç sorunu değildir. Siyasal partilerin işlevleri açısından değerlendirildiğinde parti içi demokrasinin ülkenin tüm siyaset kurumlarını*

[154] **Özbudun** (1968), s. 46-50. Parti içi demokrasi konusu için ayrıca bkz. **Anayurt, Ömer** (2019) Anayasa Hukuku: Genel Kısım, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi, s. 538-541.
[155] **Duverger** (1977), s. 158.
[156] **Anayurt** (2019), s. 539-541.

doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği görülmektedir. Çünkü demokrasinin sağlıklı işleyişi ancak parti içi demokrasinin siyasal yaşama yerleşmesiyle gerçekleşebilir."[157]

Yukarıda da bahsedildiği üzere, demokrasilerin sağlıklı bir şekilde işlemesiyle parti-içi demokrasi mekanizmalarının işletilmesi arasında kuvvetli bir bağ vardır.

2.4. TOPLAYICI (CATCH-ALL) PARTİ

Siyasi partileri türlere ayırmaya dönük bir çaba, tarihsel değişim süreçlerini de dikkate almak zorundadır. Yani siyasi partiler, tarihsel süreç içerisinde birtakım yapısal ve düşünsel farklılıklar geçirmiş, bu da siyasi parti türlerini dönüştürmüş ve çeşitlendirmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrasında Kirchheimer'ın kavramsallaştırdığı yeni bir parti türü olarak "catch-all" (toplayıcı)[158] partiler ortaya çıkmıştır. Bu parti tipini, önceki parti tiplerinden ayıran önemli farklılıklar mevcuttur.

Bu partilerde siyasi hedefler daraltılmış, oylarını artırmaya odaklanılmış ve oylarını talep ettikleri hedef kitle skalası oldukça genişletilmiştir.[159] Geniş skaladaki seçmenleri kazanmak adına dar bir grubun menfaatlerini korumaya dönük parti politikasından uzaklaşılmıştır. Amaç, seçim günü mümkün olan en çok oyu almaktır. Çok sayıda çeşitli menfaat gruplarıyla ilişki kurulmaya çalışılmaktadır. Bu durum, doğal olarak onları merkeze yaklaştırmaktadır. Katı ideolojik söylemlerden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmaktadırlar, yani partinin ideolojik bagajında ciddi bir azalma meydana gelmiştir. Bu yönde bir değişime, II. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan faşizm ve nasyonal sosyalizm tecrübeleri de önemli ölçüde sebep olmuş olsa gerektir. O dönemde partilerin "toplayıcı" tipe eğilim göstermesi, siyasi arenada yarışan partiler arasındaki farkları oldukça daraltmıştır. Yine partilerin iç yapısı bakımından ise parti örgütlerinin etkisi, kendisinden önceki parti tiplerine kıyasla, toplayıcı partilerde azalmış; üst düzey lider kadrosu daha da güçlenmiştir.[160] Kitle partileriyle kıyaslandığında bireysel parti üyesinin ifa ettiği rolün azalması, önemli bir farklılıktır. Ve fakat bununla beraber, kadro partileri gibi de dar bir

[157] **Anayurt** (2019), s. 538-539.
[158] Doktrinde bu kavramın karşılığı olarak farklı isimler kullanılıyor olmakla beraber tezde "toplayıcı" ismi tercih edilmiştir. Benzer yönde kullanım için bkz. **Tunç** (2018), s. 99; **Atar, Yavuz** 'Kartel Parti Teorisi ve Eleştirisi: Kartel Teorisinin Çağdaş Partiler Tipolojisini Açıklamadaki Yetersizliği ve Polar Partilerin Doğuşu', Yazıcı, Serap / Gözler, Kemal / Keyman, Fuat (Editörler) (2008) Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan, C.I Siyaset Bilimi, Yetkin Yayınları, Ankara, s. 51-107, s. 52.
[159] **Kirchheimer, Otto** 'The Transformation of the Western European Party Systems', Joseph, LaPalombara / Weiner, Myron (ed.) (1966) Political Parties and Political Development, Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 177-200, s. 185.
[160] **Kirchheimer** (1966), s. 190; **Wolinetz** (2002), s. 160.

grubun temsilcisi olma rolüne soyunmamaktadır. Dolayısıyla toplayıcı partiler, kendisinden önceki dönemin parti tiplerine nazaran farklı özellikleri bünyesinde taşımaktadır.[161]

Kirchheimer'ın söz konusu kavramsallaştırmayı inşa ettiği dönem 1950-1960 arası dönemdir. Bu dönem, II. Dünya Savaşı'na giden süreçle beraber savaşın meydana getirdiği enkazın derin etkilerinin hissedildiği bir dönem olarak tasvir edilebilir. Kirchheimer, II. Dünya Savaşı sonrası bir istisna haline gelen burjuva (bireysel temsil) partilerinin savaş öncesindeki dönemde kitlesel bütünleşme partilerine doğru bir gelişim gösterme ihtiyacı hissetmediğini; bunun sebebinin ise zaten devlet kaynaklarına sahip olmaları, eğitim ve diğer konulardaki sınıfsal imtiyazlarının büyük oranda devam ediyor oluşu olduğunu söylemektedir. Söz konusu durum, II. Dünya Savaşı sonrasında kırılmaya uğramıştır. Savaştan sonra bireysel temsile dayalı burjuva partiler bir istisna haline geldiği gibi, kitlesel bütünleşme partileri de kendisini toplayıcı partiye dönüştürme ihtiyacı hissetmiştir. Bu hissedilen ihtiyaç, artık dönemin şartlarının değişiyor oluşuyla yakından ilgiliydi. Zira kitlesel bütünleşme partileri, daha sert bir sınıf ayrımının ve keskinleşen mezhep yapılarının yaşandığı bir dönemin ürünüydü. Yazar, Avrupa'daki toplayıcı partilerin büyük oranda yükselişlerine ve yayılmalarına katkıda bulunan "de-ideologization" zamanında ortaya çıktıklarını; söz konusu dönemdeki Almanya ve Avusturya'daki Sosyal Demokrat partilerin "de-ideologization" siyasetini net bir şekilde ortaya koyduklarını vurgulamaktadır.[162]

Bir partinin göstereceği "*catch-all performansı*", içerisinde siyaset yaptığı toplumun geleneksel çerçevesindeki birtakım sınırlardan etkilenebilmektedir. Bu bağlamda daha önce belli bir toplumsal sınıfa ya da kitleye dönük bir siyaset izleyen bir parti, "*catch-all*" bir yapıya evrildiği zaman, daha önce hitap etmediği kitlelere dönük de siyaset izlemeye çalışacak ve fakat bu da söz konusu partinin kendi kitlesini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmasına sebep olacaktır. Kirchheimer, bu zorluğa örnek olarak, o dönemdeki iki büyük Avrupa partisi olan Alman SPD ve İngiliz İşçi Partisini göstermektedir. Buna göre, bu partilerin, mesela hem mülk sahiplerinin özel taleplerine bir imtiyaz sağlayıp hem de kitlesel kent nüfusu nezdindeki itibarlarını koruması, aynı anda

[161] Eski tipolojinin yeterli kuşatıcılıkta bir çerçeve sunmamasıyla ilgili Wolinetz, RPR (Rally for the Republic) örneğini vermektedir. Zira RPR, geniş bir üye sayısını organize etmekle beraber, kitle partisinin aksine bu sayısı oldukça fazla olan üyeler katılım süreci içerisinde değildir. Dolayısıyla ne bir kadro partisidir, ne de kitle partisidir. **Wolinetz** (2002), s. 141.
[162] **Kirchheimer** (1966), s. 183-184, 187.

gerçekleştirilmesi pek mümkün olmayan bir iş olacaktır. Bu durumda partinin yapması gereken, çıkarları keskin bir şekilde çatışmayan toplumsal kesimleri kucaklamak olmalıdır. Bu bağlamda beyaz yakalılar ya da el emeği işçileri gibi talepleri bakımından aralarında küçük farklılıklar bulunan grupların aralarındaki farklılıkları yumuşatmaya çalışmaları daha makul bir siyaset olacaktır. Bunu da ortak çıkarları vurgulama suretiyle yapmaya çalışacaklardır. Grup menfaatlerini aşan ulusal toplumsal hedeflerin vurgulanması da bunun için ziyadesiyle önemlidir. Nitekim genellikle "majör partiler", toplayıcı partiye dönüşme hususunda daha başarılı sonuçlar alabilmektedir.[163]

Toplayıcı partilerin karşılaştıkları en büyük problemlerden birisi de, partiler arasındaki farklılıkların da eskisi kadar derin olmamasının da etkisiyle olsa gerek, seçmenlerin oy tercihlerini daha kolay bir şekilde ve partilerin elinde olmayan sebeplerle değiştirebiliyor olmalarıdır. Aslında bu durum bir taraftan bir avantaj olma özelliğine sahipken, diğer taraftan bir dezavantaj olma durumunu da içerisinde barındırmaktadır. Parti ve bireyler arasındaki ilişki, kitle partileriyle kıyaslandığında oldukça zayıf bir bağ üzerine kuruludur. Partinin sahip olduğu çoğunluk, siyasetle hem teğet hem de süreksiz bir ilişkisi olan bireylerden oluşmaktadır ve üyeden partiye dönük bir sadakatin beklenemeyeceği anlamına gelmektedir.[164]

Toplayıcı partilerin menfaat gruplarıyla aralarındaki ilişki, eski tip partilere kıyasla daha bağımsız ve daha gevşek bir niteliğe bürünmüştür. Parti, seçmenle arasındaki doğrudan bağı büyük oranda kaybetmesinden ötürü menfaat gruplarıyla ilişki kurmak istemekte, yine menfaat grupları da temsil ettikleri menfaatlerin gerçekleştirilmesi adına partiyle ilişki kurmak istemektedir. Ve fakat parti, bu bağı kurarken, kendisini başka menfaatlerle özdeşleştiren mevcut ya da potansiyel seçmenlerini kendisinden uzaklaştırmak istemeyeceğinden daha temkinli olmakta, yumuşak bir bağ kurmaktadır. Yine menfaat grupları da yumurtalarının hepsini aynı sepete koymayı tercih etmeyecektir. Bunun temelde iki sebebi vardır. Birincisi, diğer siyasi partilere yakınlık hisseden üyelerini rahatsız etmek istemeyecektir; ikincisi, diğer partilerle ileride kurulabilecek potansiyel bağ zeminini ortadan kaldırmak istemeyecektir.[165]

---

[163] **Kirchheimer** (1966), s. 185-186. Yazar, bir sınıf merkezli kitle partisi olarak eski tip Fransız ve İtalyan Komünist partilerinin toplayıcı parti tipine dönüşmede başarılı olamadığını söylemektedir. Katı ideolojik bir doktrine sahip olmalarının bu değişimi gerçekleştirememekte önlerindeki en büyük engel olduğu düşünülebilir. **Kirchheimer** (1966), s. 191.

[164] **Kirchheimer** (1966), s. 192-193.

[165] **Kirchheimer** (1966), s. 193-194.

Aslında Kirchheimer, siyasi partilerin örgütsel, ideolojik ve seçimsel seviyedeki fonksiyonel dönüşümünü kapsayan toplayıcı parti kavramsallaştırmasını, 1950 ve 1960'lı yıllarda gözlemlediği geniş çaplı bir siyasi dönüşümün belli bir parçası olarak görmektedir. Söz konusu genelleştirilmiş siyasi teori, dört temel başlıktan müteşekkildir. Birincisi, parlamenter demokrasinin aşınması olgusudur. Söz konusu aşınma, sadece faşist veya komünist rejimlerdeki güç artışı yoluyla değil; yerleşik demokrasilerdeki siyasi rekabet/zıtlık ve ilkesel muhalefetin ortadan kalkması yoluyla da olmuştur. İkincisi, birinci gelişmenin bir devamı olarak, partilerin toplumsal temelleriyle olan bağlarını kopardığı, devletle birleştiği ve siyasetin profesyonel siyasetçilerce devlet yönetimine indirgendiği yerlerde, devlet-parti tekelleşmesinin oluşumudur. Üçüncü gözlemlenen olgu, toplumsal temelleriyle bağlarını koparmış ve devlet tarafından finansmanı sağlanan partilerin kendi parti organizasyonlarını profesyonelleştirmesi ve seçmenler nezdindeki cazibesini artırmasıdır. Ve dördüncüsü, geniş bir depolitizasyon, toplumun siyasete karşı artan ilgisizliği ve yasama-yürütme-yargı organları arasındaki klasik ayrımın önemini kaybetmeye başlamasıdır. Bu bağlamda devlet organları içerisinde güç dengesi, yasama aleyhine ve yürütme lehine olacak şekilde değişmektedir. Yasa yapıcı, yürütmeyi denetleyici ve yurttaşların temsilcisi olarak parlamentonun fonksiyonlarında istikrarlı bir şekilde düşüş yaşanmaktadır. Bu değişim sürecinin bir sonucu da, demokratik siyasi rejimlerin artık vatandaşları siyasi topluma bütünleştirme (entegre etme) amacından kopması ve onların sadece "siyasi ürünlerin önemsiz tüketicileri" olarak gönüllerini almaya çalışmasıdır.[166]

Kirchheimer'ın toplayıcı partileşme eğiliminin ortaya çıkışıyla ilgili değer yargısı olumsuz yöndedir. O, Amerikan partilerin Batı Avrupa'da baskın bir karaktere bürünecek olma ihtimali karşısında derin bir korku içerisindedir.[167] Yazarın söz konusu gözlemleri yaptığı toplumun Batı Avrupa toplumu olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Zira daha önce de bahsedildiği üzere söz konusu gelişmelerle bunların içerisinde ortaya çıktığı toplumsal ve siyasi yapı arasında kuvvetli bir bağ mevcut olduğundan, bu tespitler diğer toplumları kapsayacak şekilde genelleştirilirken ihtiyatlı yaklaşmak daha makul bir tercih olsa gerektir.[168] Son olarak eklemek gerekirse, Tunç'a göre, toplayıcı partilerin döneminin

[166] **Krouwel, André** (2003) '*Otto Kirchheimer and the Catch-All Party*', West European Politics, 26: 2, s. 23-40, s. 26, 31-32.
[167] **Krouwel** (2003), s. 34.
[168] Benzer şekilde Wolinetz de bu kavramın sadece parlamenter sistemle yönetilen Batı Avrupa deneyimlerinden yola çıkıyor oluşunun, bu kategorilerin başkanlık ve yarı-başkanlık sistemindeki partilerin kıyaslanması için uygun olmadığını ifade etmektedir. **Wolinetz** (2002), s. 137.

kapandığına dair görüşlerin çekiciliğine rağmen, günümüzdeki siyasi partilerin önemli bir kısmı toplayıcı parti özellikleri sergilemektedir.[169]

Krouwel, on iki Batı Avrupa ülkesindeki 83 partiye odaklanarak toplayıcı parti tipolojisinin güncel durumuyla ilgili 1998 yılında bir çalışma hazırlamıştır. Buna göre, II. Dünya Savaşından 1960'lı yıllara kadar açık bir "*catch-all eğilim*" gözlemlenmiş ve fakat söz konusu eğilimde 1960'lardan 1980'lere kadar bir azalma yaşanmıştır. Yazar, Kirchheimer'ın öngörüsünün aksine partilerin doğrusal bir ivmeyle toplayıcı partilere dönüşeceği varsayımı gerçekleşmediğini söylemektedir.[170]

2.5. KARTEL PARTİ

Diğer tipolojilere nazaran daha yakın bir tarihte (1995) Katz ve Mair, kartel parti *(cartel party)* kavramını ortaya koymuştur. Burada Duverger, Neumann ve Kirchheimer tarafından ortaya konan tipolojilerle kartel parti kavramsallaştırması arasında tarihsel bir öncelik-sonralık ilişkisi öngörülmektedir.[171] Siyasi partilerin ilk ortaya çıktığı tarihlerden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadarki dönem aralığında partiler kadro ya da kitle partisi modelinde örgütlenmişlerdir. O dönemlerde düşünülen kitle partilerinin diğer partiler tarafından da taklit edileceği ve bu parti tipinin egemen olacağı yönündeydi. Neumann tarafından ortaya atılan "sosyal bütünleşme partisi" de aynı gerçekliğe başka bir taraftan bakıyordu. II. Dünya Savaşı sonrasında koşulların savaşların da etkisiyle değişmesiyle beraber siyasi partiler de kendilerini yeni koşullara uyarlamaya çalıştılar. Nitekim catch-all parti kavramsallaştırması da söz konusu dönemde yaşanan değişimi imlemektedir. Atar, siyasi parti tipolojilerinin uzunca bir süre kadro partileri, kitle partileri ve catch-all partileri ayrımına dayandığını, "kartel parti" teorisinin ise siyasi partiler tipolojisine farklı bir boyut kattığını söylemektedir.[172] Konuyla alakalı Atar, şunları eklemektedir:

> "*Katz ve Mair'a göre, parti politikalarının hedefleri ve partiler-arası yarışmanın dayandığı esaslar zamanla değişir. Kadro partisinin egemen olduğu dönemde, siyasal amaçlar ve çatışmalar büyük ölçüde imtiyazların dağıtımı üzerinde yoğunlaşmıştı ve partiler taraftarlarının statüleri temelinde yarışmaktaydılar. Kitle partisinin ortaya çıkmasıyla birlikte politikalar sosyal reform sorunu üzerinde*

[169] **Tunç** (2018), s. 104.
[170] **Süer, Sançar Sefer** (2011) '"Catch-All" Siyasi Partiler', Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 96, s. 49-90, s. 70-71.
[171] **Süer** (2011), s. 74.
[172] **Atar** (2008), s. 51-52.

yoğunlaştı ve partiler de temsil kapasiteleri bakımından yarışmaya başladılar. Toplayıcı partinin doğuşuyla politikalar köklü bir reformdan ziyade sosyal ıslah sorunları üzerinde yoğunlaştı ve partiler temsil kapasitelerinden daha çok politika belirlemedeki etkinlikleri bakımından yarıştılar. Nihayet kartel partinin ortaya çıkmasıyla, başlıca siyasal amacın politikayı bir meslek haline getirmek olduğu bir döneme girildi. Bu dönemde ustalık gerektiren bir meslek olarak politika, sınırlı bir parti-içi yarışmayı müteakiben partiler arasında cereyan eden ehliyetli ve etkin bir yönetim iddiası üzerine yarışma esasına dayanır."[173]

Eskiden partiler hep sivil toplumla ilişkisine odaklanılmak suretiyle ele alınmasına rağmen, bu yeni tipte, parti, devletle olan ilişkisi üzerinden tanımlanmaktadır. Batı demokrasilerinde partilerin doğrusal bir gelişme seyri izlemesinden ziyade her yeni parti tipinin başka yeni bir gelişmeye sebep olduğu diyalektik bir süreç yaşanmaktadır. Dolayısıyla kitle partisi ya da başka parti tipleri, siyasi parti tiplerinin belli bir aşamasını teşkil etmektedir. Söz konusu diyalektik süreç, sadece siyasi partilerin sivil toplumla ilişkisi üzerinden yaşanmamakta ve devletle siyasi partiler arasındaki ilişkinin değişimi üzerinden de yaşanmaktadır. İşte devletle siyasi partiler arasında daha önce hiç yaşanmamış olduğu kadar bir yakınlık oluşması, kartel partilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[174]

Bu partilerde, üyelerinin kendilerine olan sadakatlerinin giderek daha da azalması karşısında finansal kaynak bakımından devlet desteklerinin oranı artmış ve bağlantılı olarak da bu partiler devlet desteğine daha bağımlı hale gelmişlerdir. Kartel partiler, artık sivil toplum ile devlet arasındaki aracı rollerini terk etmiş ve devletin temsilcisi konumuna gelmişlerdir. Wolinetz, yazarları, devlet desteğindeki artışın siyasi partilerin faaliyetlerindeki değişikliğe nasıl sebep olduklarıyla alakalı yeterli açıklama sunmadıkları gerekçesiyle eleştirmektedir. Bir başka bakımdan, tipolojinin "elit-merkezli" ve "kitle-merkezli" partilerden "toplayıcı" ve sonrasında da "kartel" partilere doğru bir dönüşümüne

[173] **Atar** (2008), s. 56-57.

[174] **Atar** (2008), s. 53. "*Katz ve Mair, nasıl elit partileri kitle partilerinin, kitle partileri toplayıcı partilerin, toplayıcı partiler kartel partilerin doğuşunu hazırlayan koşulları ortaya çıkardıysa, aynı şekilde kartel partilerin de kendi muhalefetini ortaya çıkaracağına işaret etmektedirler. Yazarlar, kartel partilere karşı tepkinin, ideolojik partilerin güçlenmesi ya da tümden partiler sistemine güvensizlik biçiminde ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedirler.*" **Atar** (2008), s. 61. "*Katz ve Mair'a göre, siyasal parti modellerinin ortaya çıkışı bir evrim süreci içinde gerçekleşmiştir. Birinci aşamada sivil toplum ile devletin kesişme alanında yer alan kadro partileri (19. Yüzyıl), ikinci aşamada sivil toplum ile devlet arasında aracı olan kitle partileri (1880-1960 arası), üçüncü aşamada devlet ile toplum arasında komisyoncu olan toplayıcı/seçimsel partiler (1945'ten beri), dördüncü ve son aşamada ise yarı-devlet temsilcisi olan kartel partiler (1970'ten beri) ortaya çıkmıştır.*" **Atar** (2008), s. 90.

dair varsayımı karşısında bütün partilerin böyle bir dönüşüm geçirdiğini iddia etmenin zor olduğunu ifade etmektedir.[175]

Devletle kurduğu ilişkiyi kuvvetlendiren kartel partiler bir anlamda "yarı-devlet temsilcisi" haline gelmekte ve bu kuvvetli ilişki sayesinde, yeni ortaya çıkacak alternatif hareketler karşısındaki direnme kapasitelerini de artırmaktadır. Mesela devlet yardımlarının daha önceki seçimlerde gösterilen seçim başarısı ya da parlamentodaki temsil oranı gibi şartlara bağlı kılınması, yeni partilerin siyasi alana çıkışını zorlaştırma işlevine sahiptir. Partilerin bu değişimine sebep olan faktörlerden birisi, bireylerin siyasi alana dair ilgilerinin azalmaya başlaması, ulusal ölçekli bir alandan ziyade daha minimal ölçekte alanlarda faaliyet gösteren gruplara daha çok ilgi duymaya başlamasıdır. 1980'lerden itibaren siyasi partilere devlet yardımında görülen kayda değer artış, bu dönüşümün göstergelerinden birisidir. Kartel partiler, her ne kadar toplumsal tabanda zayıflamış olsa da, kayda değer bir kısmı devlet yardımlarından gelen büyük gelirlere sahip olmaları, devlete ait medyayı kontrol edip kullanmaları ve sisteme yeni giren partilerin önüne engeller koyma kapasitelerinden ötürü gerek parti örgütü ve gerek de devlet içerisinde daha önce olmadıkları kadar güçlü olarak kabul edilmektedir. Buna göre parti seçkinleri, kendi aralarında söz konusu düzenin devamı hususunda örtük bir işbirliği içerisindedirler. Bu tezlere karşılık Koole ise git gide güç kaybeden devletin artık tek güç merkezi olarak görülemeyeceğini, dolayısıyla partilerin daha çok güç kazanmak adına devlete yakınlaştığı denklemin eski önemini kaybettiği eleştirisini getirmektedir. [176]

2.6. İDEOLOJİK YÖNELİMLERİNE GÖRE PARTİLER: SAĞ PARTİLER ve SOL PARTİLER

2.6.1. Geleneksel Sağ-Sol Ayrımı

Siyasi partiler, ideolojik yönelimlerine göre sağ ve sol partiler olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. Sağ ve sol partilerinse kendi içerisinde farklı çeşitlemeleri vardır. Söz konusu ayrımın temeli, Fransız İhtilali sürecinde 1789'da yapılan ilk "Estates General" toplantısındaki gruplara kadar gitmektedir. Sol partilere örnek olarak ilerlemeci, komünist ve sosyalist partiler gösterilmektedir. Bu partiler için ekonomiye dair konular temel önemdedir. Sosyal reform ya da baştan aşağı bir ekonomik dönüşüm gibi amaçlara sahiptirler. Sol partilerin tabanlarını daha ziyade ekonomik bakımdan görece daha alt

[175] **Wolinetz** (2002), s. 148-149.
[176] **Atar** (2008), s. 54-55, 63, 68. Partiler devlet medyasını ellerinde tutsa bile özel medyanın git gide alanını artırması da başka bir husustur. **Atar** (2008), s. 73.

seviyelerdeki kesimler oluşturmaktadır. Sağ partilere ise muhafazakâr ve faşist partiler örnek olarak gösterilmektedir. Sağ partiler, sol partilerin aksine düzenin değişmesinden ziyade istikrarından yana pozisyon alırlar. Sağ partilerin tabanını büyük oranda ekonomik bakımdan daha iyi seviyedeki orta sınıflar oluşturmaktadır. Heywood, yaptığı sağ-sol ayrımının en iyi ihtimalle basit ve en kötü ihtimalle ise büyük oranda yanıltıcı olduğunu söylemektedir. Yazar, seçim yarışlarının ideolojik farklılıkları bulanıklaştırma gibi bir etkisinin olduğundan söz etmektedir. Siyasetin yeni tarzı ve içeriğinin (eski sınıf kutuplaşmasının zayıflaması, çevre, hayvan hakları ve feminizm gibi yeni politika konuları) ise sağ ve solun geleneksel düşüncelerini gereksiz kılma gibi bir işlevi olabileceğini de eklemektedir. Yazar doğrusal spektrumu sırasıyla şu şekilde göstermektedir: komünizm, sosyalizm, liberalizm, muhafazakarlık, faşizm. Yazar, bir başka bağlamda ise sağ ve solu özgürlük ve otorite ile olan ilişkisi üzerinden şöyle bir tasnife tabi tutmaktadır: Özgürlükçü sol sosyal demokrasi, otoriter sol Stalinizm, otoriter sağ yeni-sağ, özgürlükçü sağ anarko-kapitalizm.[177]

2.6.2. Post-Modern Kimlik Siyasetleri

Siyasi partilerin sağ ve sol ayrımının dayandığı siyasi zemin, toplumsal dönüşümle beraber değişme göstermiştir. Bu değişim, moderniteden post-moderniteye geçiş süreci olarak da okunabilir. Evre, modern siyasetin makro siyaset anlayışını; post-modern siyasetin ise mikro siyaset anlayışını yansıttığını ifade etmektedir.[178] Öğün, bu süreci, politikanın kültürelleşmesi olarak ifade etmektedir. Buna göre, yeni kapitalizm, ekonomi-politik dünyayı merkez ülkelerde kültürelleştirmektedir.[179] Kamusal alandan ekonomi çekilmiş, tarihsel kültür-politika gerilimi ise bu çekilmeyle beraber meydana çıkmıştır.[180] Bir başka ifadeyle siyaset yapılan zemin ekonomi merkezli olmaktan kültür merkezli olmaya kaymıştır. Yazar, politikanın içinin boşaltılması anlamında kullandığı politik lümpenleşmenin önemli göstergelerinden birisinin kültüralizm olduğu, bununsa yeni-soldan temellenmekle beraber yeni-sağı da içine aldığını söylemektedir.[181] Bu süreç, bir

[177] **Heywood, Andrew** (2014) Siyaset, 14. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, çev. Özipek, Bekir Berat / Şahin, Bican / Yıldız, Mete / Kopuzlu, Zeynep / Seçilmişoğlu, Bahattin / Yayla, Atilla, s. 324-326.
[178] **Evre, Bülent** (2011) 'Geç Modern veya Postmodern Bağlamda Değişen Siyasetin Yeni Biçim(ler)i', LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2:1, s. 65-75, s. 70.
[179] **Öğün, Süleyman Seyfi** (2010) Politika ve Kültür, 1. Baskı, Bursa, Dora Yayınları, s. 10.
[180] **Öğün** (2010), s. 4.
[181] **Öğün** (2010), s. 15-16. Yazarın "kültüralizm" kavramı üzerinden belirttiği şu düşünceler de vurgulanmaya şayandır: "*Kültüralizm, kültür-politika bağına işaret ediyor. Farkında olmadan ya da olarak bir elmalar ve armutlar ilişkisi kuruyor. Ulusal kimlikleri, politikanın insansızlaştırılması olarak görüyor (buraya kadar doğru); ama sonrasında alt-kimlikler meselesi üzerinden insansızlaştırmayı pekiştiren bir başka süreci başlatıyor. Öncelikle kültür, kimlik meselesi değildir. Tam tersine, kimlik anti-kültürel bir*

başka ifadeyle kimlik politikalarına geçiş olarak da belirtilebilir. Öğün, kimlik politikalarının adeta "politika yapmanın amentüsü" şekline bürünmüş olmasının, modernleşmenin örselemiş olduğu insana dair bağları vurgulaması bağlamında olumlanmasının doğru olmadığını, bu durumun hem politikanın ve hem de politik analizin krizine işaret ettiğini düşünmektedir.[182]

Kimlik siyasetlerinin içeriği, sağ ve sol arasındaki etkileşimleri ya da farklılıkları üzerine Vural'ın düşünceleri şu şekildedir:

> *"Solun 1968 sonrası büyük sermaye yatırdığı değer ve kimlik temelli siyaset, bilhassa kültürel azınlıkların hakları savunusu bağlamında formüle ettiği farklı olma hakkı, Yeni Sağ düşüncenin elindeki en ölümcül silaha dönüştü: Azınlıklar gibi çoğunluğun da farklı olma ve farklı kalma hakkının bulunduğu noktasından hareketle, çoğunluğun kültürel kimliğinin savunuculuğunu üstlenen sağ aydınlar, liberal özgürlük ve hak telakkisine dayanarak, dışlayıcı kimlik siyasetini karşı çıkılması güç bir hak savunusuna dönüştürdüler. Daha da ileri giderek, azınlıklar için geliştirilen pozitif ayrımcılık uygulamalarını, tersine ırkçılık olarak nitelediler. Irksal-biyolojik terimlerle değil kültürel terimlerle tanımlanan ve üstünlük iddiası taşımaksızın farklılığın altını çizen ulusal kimlik ve Avrupalılık formülasyonları, üçüncü dalga hareketlerin ideolojik levazımını oluşturacaktı."*[183]

Kimlik siyasetleri meselesinde dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi de, "yurttaş" ile "birey" arasında yürütülmesi gereken hassas bir dengenin varlığıdır. Bu anlamda bireyin yurttaşa yahut yurttaşın bireye feda edilmemesine özen gösterilmelidir. İlk durum, farklılıkların üzerini örtmek suretiyle alt kimliklere ifade olanağı verilmemesi sonucunu doğuracaktır. İkinci durumsa, demokrasinin temel gerekliliklerinden olan özerk davranma ve sorgulayıcı tavır geliştirmeyi zorlaştıracaktır. Bireyin farklılık takıntısından

---

kavramdır. Kültür müdahalesizlik üzerinden melezleşebildiği ölçüde varlık gösterir; renk ve bereket kazanır. Kültür açısından sorunlu olan insanların nasıl kimlendiği değil, bizzat kimlemenin kendisidir. Kimlik çoğulluğu sadece bir şeye yarar: Terry Eagleton'ın ifade ettiği gibi farklılığın kronikleşmesine; bu da kültürel hayatın fakirleşmesine götürür bizi. Politika önünde sonunda bizi birleştiren şeyleri güdümler. Bu açıdan tekrar etmekte yarar vardır ki; kimlikler üzerinden politika yapmak kaçınılmaz olarak, yukarıda belirtilen fakirlik üzerinden sadece karşı oluşları; nihayet politikayı yapamamayı doğuracaktır." bkz. **Öğün** (2010), s. 32.

[182] **Öğün** (2010), s. 31. Post-modern kimlik siyasetlerinin, bir başka açıdan, modern siyasi tasavvurda özel alana ait konuları kamusal alana taşıdığı da söylenmektedir. bkz. **Evre** (2011), s. 73.

[183] **Vural, Hasan Saim** (2005) Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 198-199.

kurtulması ve yurttaşın ise topluluk bağlarından özerkleşmesi, demokrasinin hayata geçirilmesi bakımından oldukça ehemmiyetlidir.[184]

2.6.3. Radikal Sağ Partiler

Avrupa'da 1980'lerle beraber siyasi gündemi gün geçtikçe daha fazla meşgul etmeye başlayan bir "radikal (aşırı) sağın yükselişi" olgusu görülmektedir. Söz konusu gerçekliği karşılamak için radikal sağ, aşırı sağ, faşizm, neofaşizm, yeni sağ, popülizm[185], yeni popülizm, radikal sağ popülizm gibi çeşitli kavramlar kullanılmıştır.[186] Fransa'da Ulusal Cephe (FN), Almanya'da Cumhuriyetçiler (REP), Belçika'da Flaman Blok (VB) ve İtalya'da Kuzey Ligi (LN) gibi partiler aşırı sağ siyasetin örneklerinden bazılarıdır. İlgili toplumlarda göçmen nüfusundaki artış, işsizliğin artışı ve çeşitli sebepler sonucunda, toplumun belli kesimlerinde emniyetsizlik duygusunun artışıyla beraber yabancı korkusu ve düşmanlığının da artışı yaşanmış ve bahsi geçen rahatsızlıklar da radikal sağın yükselişine adeta zemin hazırlamıştır. Bir başka açıdansa liberal demokrasiye veya temsili demokrasiye ve yerleşik partilere halkın güvenini yitirmiş olmasından bahsedilebilir. Radikal sağ partiler, bahsettikleri kompleks sorunlar karşısında yerleşik siyasi elitlerinse duyarsız kaldıklarını iddia etmekte; kendilerini ise halkın gerçek temsilcisi olarak takdim etmektedir.[187]

Radikal sağın düşünsel çerçevesinin hangi bileşenlerden müteşekkil olduğu da farklı açıklamalara sahne olmaktadır. Mudde, yirmi altı tane farklı tanımlama ve bunların içerisinde de toplam elli sekiz ayırıcı özelliğin olduğunu söylemektedir. Bununla beraber şu beş özellik, söz konusu tanımlamaların en az yarısında mevcuttur: "Milliyetçilik",

---

[184] **Sarıbay, Ali Yaşar** (1998) Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, 1. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi, s. 66.

[185] "Popülizm" kavramı, Batı Avrupa'da demagojinin eş anlamlısı olarak kullanılan olumsuz bir içeriğe sahiptir. Popülist partiler, demokratik düzene değil, yerleşik siyaset ve elitlere dönük bir karşıtlık içerisindedirler. **Vural** (2005), s. 26-27.

[186] **Vural** (2005), s. 23. Yıldırım, aşırı-sağ eğilimin yeni olmadığını ve fakat kurumsallaşarak belirginleşmesinin 1990'lardan itibaren bir sorun olarak görülmeye başlandığı düşüncesindedir. **Yıldırım, Yavuz** (2017) 'Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ', Amme İdaresi Dergisi, C. 50, S. 2, s.51-72, s. 59. Bu partilerin yerleşik demokrasiler coğrafyası Avrupa'da yükselişte olması Huntington'ın modernleşmenin şehirleşme, okur-yazarlık oranındaki artış gibi bazı veçhelerinde geriye gitme durumunun pek imkan dahilinde olmamasına rağmen; siyasi veçhesindeki gelişmelerin bir süre sonra bozulmaya evrilebileceği şeklindeki görüşünü de akla getirmektedir. **Huntington, Samuel P.** (1966) 'Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma', AÜHF Dergisi, C. 22, S. 1, çev. Özbudun, Ergun, s. 55-107, s. 63.

[187] **Vural** (2005), s. 18-19. Yıldırım, yeni (sağ ve sol) popülist partilerin yükselişinin Fransa, İngiltere, Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerinde nispeten kabul edilebilir düzeyde olduğunu; bununla beraber Yunanistan, Macaristan, İspanya ve Polonya gibi Doğu ve Güney Avrupa'nın daha geç demokratikleşen ülkelerinde ise istikrarlı bir süreç yaşanmadığını, daha yoğun bir değişim süreci yaşandığını iddia etmektedir. **Yıldırım** (2017), s. 61.

"ırkçılık", "yabancı korkusu", "antidemokrasi", "güçlü devlet savunusu".[188] Bu partilerin destek bulduğu kesimler, göçmenlerin işgücü piyasasına girmelerinden daha ziyade onlar etkilendiklerinden, ağırlıklı oranda emekçi kesimdir. Yine hayat standartlarında bir düşme olduğunu hisseden orta ve alt-orta sınıflar da destek bulunan diğer toplumsal kesimlerdir. Bu tip partilere destek verenlerin yaş kategorisi olarak gençler ve cinsiyet kategorisi olarak da erkekler olduğu da söylenmektedir.[189]

Radikal sağın yükselişinin sebepleri hakkında çeşitli açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin, "tek mesele tezi", sadece bir belirleyen üzerinden değişimin gerçekleştiği iddiasını taşımaktadır. Buna yabancı korkusu, göçmen artışı gibi belirleyenler örnek olarak gösterilebilir. "Protesto tezi"nde ise toplumdaki çeşitli kesimlerin yerleşik temsili demokrasi kurumlarına karşı hissettikleri güvensizlik ve bıkkınlığın bu gelişmenin sebebi olduğu üzerinde durulmaktadır. Kimi açıklamalar bireyin giderek artan yalnızlaşmasının etkili olduğu iddiasındadır.[190] Bir başka açıdan ise siyasi sistemlerin özelliklerinin radikal sağın yükselişine alan açabildiği gibi engelleyici bir etkide de bulunabildiğini söylemek gereklidir. Nitekim yerleşik partilerin merkeze iyice yaklaşmaları ve birbirleriyle büyük oranda benzerlik taşımaları durumunda, siyasi skalanın sağ ucunda bulunan toplumsal kesimler bir anlamda temsilcisiz kalmakta ve radikal sağ partiler bahsedilen boşta kalan alanı doldurmaya yönelmektedir. Yine çok-partili sistemlerin ve nispi temsil usulünün bu partilerin yükselişine katkı sunduğu; dar bölge çoğunluk usulü, seçim barajları ve parti sayısı ve kutuplaşma seviyesinin düşük olduğu sistemlerin ise bu partilerin yükselişini engelleyici yönde etki ettiği iddia edilmektedir.[191]

---

[188] **Vural** (2005), s. 23. Kapsamlı çalışmasında Minkenberg'in "sağ radikalizm" kavramını kullanmayı tercih eden Vural, bu kavramın "*çoğulcu-liberal demokrasinin temelinde yer alan bireysellik ve evrensellik ilkelerine karşı, türdeş bir ulusal topluluk idealini savunan popülist milliyetçilik*" şeklinde tanımlandığını; çoğul kimlikleri dışarıda bırakan türdeşlik vurgusunun ulus telakkisini "demos"tan "etnos"a doğru kaydırdığını söyleyerek eklemektedir: "*Minkenberg'in kavramı, liberal demokrasilerin iki ayağından birincisiyle (siyasi liberalizm) radikal bir çelişki içinde bulunan; ancak ikincisiyle (demokrasi ilkesi) farklı bir kolektiflik üzerinden bağdaşan bir radikal sağ betimlemektedir. Bu sınırlı çelişki, ileriki bölümlerde görüleceği gibi, özellikle çağdaş radikal sağın sistem içindeki konumlanmasını belirleyen bir niteliktir."* bkz. **Vural** (2005), s. 27-28. Partilerinin sağ-popülist eğilimlerinin şiddete meyyal oldukları yönünde doğrudan bir kanıt anlamına geldiklerinin söylenemeyeceği, popülist radikal sağ partilerin sistemin demokratik özüne değil liberal demokrasiye dönük bir olumsuzlama içerdiği hakkında ayrıca bkz. **Yıldırım** (2017), s. 61.

[189] **Vural** (2005), s. 200. Muller, ırkçı düşüncenin ırk ve tembellik arasında apaçık bir bağlantı olduğunu varsaydığını söylemektedir. Bu düşüncede olanlar, örneğin hedef tahtasına siyahları oturtuyorlarsa, devlet yardımı üzerinden geçimini sağlayan beyaz kadınlar olduğunu hiçbir surette düşünmemektedir. **Muller, Jan-Werner** (2019) Popülizm Nedir?, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, çev. Yıldız, Onur, s. 41.

[190] **Vural** (2005), s. 204-210.

[191] **Vural** (2005), s. 213-214. Siyasi elitlerin gittikçe merkeze doğu gelmesinin, hepsinin birbirinin aynı olduğuna dair bir düşünce oluşturması ve bunun popülizme dair etkileri hakkında ayrıca **Yıldırım** (2017), s. 56. Parti programlarının büyük oranda birbirine benzemesi ve iktidardaki partilerle muhalefetteki partiler arasındaki farkın büyük oranda kaybolmasının partiler karteli oluşumu anlamına geldiği, bununsa seçmenler

Muller, bahsi geçen meseleleri "popülizm" kavramı üzerinden değerlendirmeye çalışmaktadır. Ona göre, popülistlerin belirleyici unsurlarının birincisi, "seçkinlere dair eleştirel tutum" almak; ikincisi, "çoğulculuk karşıtı" olmaktır. Popülist olanlar halkı yalnız ve tümüyle kendilerinin temsil ettiği iddiasındadırlar. Muller, kendisinin dışındakileri dışlayan bir temsil iddiasının ampirik değil ahlaki bir iddia olduğunu vurgulamaktadır.[192] Yazar, popülizmin her zaman etnik şovenizm ya da milliyetçilik üzerinden belirlenmediğini; burada önemli olan ahlaken saf olanlarla karşıtları arasında bir ayrımın yapılması gerektiği; ahlaklı-ahlaksız ayrımının farklı kriterlere göre de belirlenebileceğini hatırlatmaktadır.[193] Popülizmin hem sağda hem de solda örnekleri mevcuttur. Mesela Yunanistan'daki Syriza ve İspanya'daki Podemos sol-popülizme dair örneklerdir.[194] Bu bağlamda sağ ve sol popülizmin arasındaki temel farklardan birinin ahlaken saf olarak belirlenen "gerçek halk"ın hangi kriterler üzerinden belirleniyor olduğu düşünülebilir. Yani sağ-popülizmin bunu daha ziyade etnik şovenizm ve milliyetçilik üzerinden yaptığı söylenebilir.

Yazara göre her popülist siyaset bir kimlik siyasetidir ve fakat her kimlik siyaseti popülist değildir. Popülizmin "ayrımcı bir kimlik siyaseti" olması, onu demokrasi açısından da tehlikeli yapmaktadır. Zira demokrasi çoğulculuğu, özgürlüğü ve farklılıkları bir eşitsizlik vesilesi yapmamayı gerektirmektedir. Yazarın popülistlerin kutuplaştırmayı teşvik ettiğine dair tespiti, ortada basit ve tek-yönlü bir temsil ilişkisinin olmadığını imlemektedir. Demokrasinin günümüzde karşı karşıya kaldığı tehlike, demokratik ideallere

---

nezdinde popülist partilerin çekiciliğini artırabileceği hakkındaki görüş için ayrıca bkz. **Atar** (2008), s. 60, 65. Söz konusu gerçekliğe "öfkeli sağ" ifadesiyle işaret etmeyi tercih eden Roskin, bu partilerin göçmen karşıtlığı, AB karşıtlığı ve suç karşıtlığı gibi hususlarda birleştiğini; yıllardır klasik siyasetçilerin ihmal ettiği seçmen endişelerini seslendiren göçmen karşıtı bu partilerin faşist olarak nitelendirilemeyeceklerini; çoğu Avrupalının Müslüman ve göçmenlerden hoşlanmadıklarını; kendilerine komşuluk ilişkisine yabancı kültürlerin egemen olmasını isteyip istemediklerinin sorulmadığını; bu gelişmenin Avrupa demokrasisi için bir tehditten ziyade eylem halindeki demokrasiye de işaret ediyor olabileceğini; zira partiler seçmenlere istediklerini vermediği takdirde bunu yapacak başka partilerin ortaya çıkacağını; hoşnutsuz yurttaşların "popülist demagogların basitleştirilmiş argümanları"nı kabul etmeye hazır olduklarını söylemektedir. bkz. **Roskin, Michael G.** (2016) Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür, Ankara, Adres Yayınları, çev. Seçilmişoğlu, Bahattin, s. 165.

[192] **Muller** (2019), s. 14-15. Dolayısıyla popülizmin temel iddiası, halkın sadece belirli bir kesiminin gerçekten halk olduğudur. Mesela Britanya'nın Avrupa Birliği'nden çıkmasıyla alakalı yapılan referandum %52'lik bir "evet" oyuyla sonuçlanmasına rağmen Nigel Farage söz konusu sonucu "gerçek halkın zaferi" olarak yorumlamıştır. bkz. **Muller** (2019), s. 38. Gerçek halk oldukları iddiasındaki popülistlerin seçim sonuçlarına göre iktidarı elde edememesi durumunda nasıl bir izah getirileceği de konunun enteresan bir yönü olsa gerektir. Muller, popülistlerin temsil iddialarının ampirik değil ahlaki nitelikte olmasından ötürü yanlışlanamayacağını, bu sebeple seçim sonuçları ne olursa olsun iddialarını sürdürmeye devam edeceklerini, muhalefet pozisyonunda olduklarında ahlaki olarak yanlış sonuçlar üreten kurumlar hakkında kuşku uyandırmak mecburiyetinde olacaklarını ve ahlaken yanlış sonuçlar üreten temsil mekanizmalarına karşıtlık içerisinde olacaklarını söylemektedir. bkz. **Muller** (2019), s. 57.

[193] **Muller** (2019), s. 41.

[194] **Muller** (2019), s. 26.

sistematik karşıtlık içeren bütüncül bir ideolojiden dolayı değildir. Tam tersine tehlike demokratik dünyanın içerisinden, demokratik söylemlere sahip bir siyaset dilinden gelmektedir. Yazara göre, demokrasinin bittiği ve popülizmin başladığı yeri kavramak, incelikli bir siyasi bakışı gerektirmektedir.[195] Son olarak belirtmek gerekir ki, halkın gerçek temsilcisi olduklarını söyleyen popülistler, halkın siyasete katılımını ise istememektedirler. Yani aslında popülistler, halkı yönlendirenlerin kendileri olması kaydıyla, seçkinciliğe kategorik olarak karşı değildirler.[196]

2.7. YENİ TİPOLOJİLER

2.7.1. Siyaset-Odaklı Parti, Oy-Odaklı Parti ve Mevki-Odaklı Parti Ayrımı

Wolinetz, siyasi partilerle ilgili üçlü bir tasnif ortaya koymuştur: "Siyaset-odaklı" (policy-seeking) parti, "oy-odaklı" (vote-seeking) parti ve "mevki-odaklı" (office-seeking) parti. İlk etapta genel hatlarıyla ifade edilecek olursa, siyaset-odaklı parti, siyasi hedeflerinin peşinden gitmeye öncelik vermektedir. Oy-odaklı partinin başat hedefi, oylarını artırmak ve seçimi kazanmaktır. Mevki-odaklı parti ise öncelikle ilgili mevkilerdeki menfaatlerini güvence altına almaya odaklanmaktadır. Bunun içinde liderlerini hükümete sokmak, patronaja erişimin faydalarından yararlanmak gibi hususlar vardır. Belirtmek gerekir ki, partilerin bu üç odak noktasından sadece birisine yönelmesi pek vaki değildir. Ve fakat genellikle ağırlığı bu üçünden birisine verirler.[197]

2.7.1.1. Siyaset-Odaklı Parti

Siyaset-odaklı partilerin skalası, açıkça tanımlanmış ideolojik ya da siyasi hedefleri olan eski kitlesel bütünleşme partilerinden çevre sorunlarını dile getiren nevzuhur partilere kadar uzanacak bir genişliktedir. Eğer iyi tanımlanmış hedefleri varsa, "yeni-sağ" (new-right) partiler de soldaki muadilleri gibi bu tip içerisine dahil edilebilecektir. Zira bu partiler, birçok alanda değişiklik yapmak adına siyasi gündemi yeniden tanımlamaya çalışmaktadırlar. Siyaset-odaklı partilere örnek olarak, çoğu Kuzey Avrupa Sosyal

---

[195] **Muller** (2019), s. 16-19. Mudde, popülizmin "*demokratik olmayan liberalizme karşı liberal olmayan bir demokratik cevap*" olabileceğini düşünmektedir. Yani popülizmi bir tehlike olarak değerlendirmenin haricinde, popülizmin halktan uzaklaşmış siyaset açısından bir düzeltim fonksiyonu ifa edebilme potansiyelini barındırdığını söylemektedir. Muller ise popülizmin siyasi elit merkezli hale gelmiş bulunan demokrasi için iyi bir düzeltici olmadığını düşünmektedir. bkz. **Muller** (2019), s. 22-25. Bu düşünceler, demokrasi ile liberalizmin birbirleriyle olan gerilimli ve içerisinde karşıtlıklar barındıran ilişkisini de açığa çıkarmaktadır. Sarıbay da popülizmin demokrasiyi pekiştiren bir işlev gördüğüne bugüne kadar tesadüf edilmediğini ve fakat demokrasiye dair bir risk oluşturması yahut yıkmasının örneklerininse oldukça fazla olduğunu söylemektedir. bkz. **Sarıbay** (1998), s. 18.

[196] **Muller** (2019), s. 47.

[197] **Wolinetz** (2002), s. 149-150.

Demokrat partileri, birçok liberal ve bazı Hıristiyan Demokrat partileri, ayrıca yeşil, sol-özgürlükçü ve bazı yeni-sağ partiler verilebilir.[198]

2.7.1.2. Oy-Odaklı Parti

Oy-odaklı partiler, hedeflerini gerçekleştirmek adına farklı sosyal grupları kucaklamaya çalışırlar. Diğer tipolojilerdeki catch-all ve seçimlere dönük-profesyonel (electoral-professional) partilere denk düşmektedir. Bu tip bir partinin temel amacı, tutarlılığını kaybetme pahasına dahi olsa, en yüksek oyu almaktır. Öyle ki siyasi pozisyonları sık sık ve hatta keskin bir şekilde değişebilmektedir. Bunların siyasi duruşlarında politika bir yan unsur, amaçtan ziyade bir araç olarak addedilebilir. Günümüzde böyle bir parti, kampanya uzmanları ve pazarlama ajansları tarafından yürütülen sermaye yoğunluklu kampanyalarını finanse etmek için özel fonlar ya da devlet fonlarına dayanmaktadır. Üyelerin aday seçimi konusunda bir sözü olsa da, parti politikasıyla ilgili pek bir sözleri/söz hakları yoktur. Parti kadrosu dar tutulmakla birlikte seçim kampanyaları sırasında gönüllüler sürece dahil edilmektedir. Örnek olarak bazı Kanada partileri, Amerikan partileri, Fransa'daki Gaullistler gibi lider merkezli partiler ve Alman CDU gibi klasik catch-all partiler verilebilir. Yine Chirac'ın farklı başkanlık seçimlerinde farklı pozisyonlar alması (zira ideolojik bir sabiteleri yoktur) bu bağlamda hatırlanabilir. Ek olarak, tek bir bölünmez makam için rekabet edebilmek adına geniş koalisyonlar kurmaktan faydalandıklarından, başkanlık sistemlerinde partiler bu formu alma eğilimi gösterebilirler.[199]

2.7.1.3. Mevki-Odaklı Parti

Mevki-odaklı parti türleri, ya iktidarı tek başlarına elde tutma peşindedirler ya da daha gerçekçi olarak iktidarı başkalarıyla paylaşma hedefindedirler. Bunların amaçlarından bazıları, sistem içerisinde dengeleyici ya da denetleyici olarak hareket etmek, veya daha büyük bir ihtimalle de patronaja erişmektir. Bu partilerde oyların maksimizasyonu ya da politika üretme bir yan unsur olarak görülebilecekken ana hedef parlamentoda ve hükümette mevki/makam/yer kazanmaktır. Kartel parti tipleriyle aralarında benzerlik kurulabilir. Bu tip partiler, olası bir koalisyon ortaklığına engel teşkil edebilecek siyasi vaatlerden ve muhtemel koalisyon ortakları olan partilere dönük sert seçim kampanyalarından kaçınmaktadır. Böyle bir partinin, asıl kaygısı siyasi meselelere dair

[198] **Wolinetz** (2002), s. 150-151.
[199] **Wolinetz** (2002), s. 151-152, 154.

olan siyasi aktivistleri yanına çekmesi, pek muhtemel değildir. Bunun yerine ana katılımcılar, büyük ihtimalle mevkileri elinde tutanlar ya da mevkileri elde etmeye çalışanlar olacaktır. Örnek olarak, Hollanda'da Hıristiyan Tarihsel Birlik (CHU), İtalya'da Liberaller (PLI), Cumhuriyetçiler (PRI) ve eski Hıristiyan Demokratlar (CD) gösterilebilir. Büyük ya da küçük, sürekli bir fayda akışı sağlamak, bu partilerin "raison d'etre'"sidir. Partinin birçok unsuru için seçim kazanmak ya da mevki/makam kontrolü, pozisyonlarını koruma anlamına gelmektedir.[200]

Wolinetz, bu üçlü ayrımın Batı Avrupa partilerindeki dönüşüm ve değişimi anlamak için kullanılabilecek araçlar olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda, catch-all parti ya da kartel parti tipolojilerinde iddia edildiği gibi, partilerin ekseriyetinin değişen koşullar karşısında bir tek-tipleşme/homojenleşme içerisine girecekleri öngörüsünü sağlıklı bulmamaktadır. Bununla beraber partiler, değişen şartlara ya da maruz kaldıkları baskılara karşı bu üç siyaset tarzından birine ya da birkaçına bir cevap olarak intibak edebilirler. Partilerin yanıtı, iç karakteristiklerine, faaliyet gösterdikleri rekabet ortamına ve liderleriyle takipçilerinin aldıkları kararlara bağlı olacaktır.[201]

2.7.2. Medya Partisi

Yeni bir parti türü olarak medya partisi (media party) gösterilmektedir. Bu türün siyaset bilimi literatüründe kabul görmüş bir tanımı yoktur. Partinin liderliğinin ya da girişimcilerin kendi ticari medya ağını kurması belki de en önemli özelliğidir. Eğlence sektörünün birçok aracını kullanmak suretiyle seçmenlerin evine ve aile hayatına girerek seçmen davranışlarını ve dolayısıyla seçim sonuçlarını etkileme imkanına sahip olmaktadırlar. Bu, çok büyük bir güç anlamına gelmektedir ve seçim kampanyalarında yeni ufuklar açabilmektedir. Üyelik sayısının oldukça düşük olması, ülke genelinde ciddi bir ağ ve örgütünün olmaması, yerleşik bir yapısının olmaması gibi özelliklerine rağmen böyle bir partinin iktidarı elde edip etmeyeceği İtalya'da 1990'lı yıllarda tartışılmaya başlanmışır. Gerçek bir medya imparatorluğu vasıtasıyla sözleri seçmenlere aktarılan karizmatik bir lider imajı söz konusudur. Liderliği politik pazarlama uzmanları tarafından eğitilen uzman PR kadrolarından oluşmaktadır. Lombard League (Lombardiya Birliği) ve özellikle Forza Italia örneği seçimlerde başarılı olmuş ve hükümet kurma başarısı göstermiştir. Parti, medyayı, özellikle televizyon ve kısmen de yazılı medyayı seçim

[200] **Wolinetz** (2002), s. 152-155.
[201] **Wolinetz** (2002), s. 162.

çalışmalarının merkezine oturtmaktadır. Bu bağlamda Forza Italia lideri Berlusconi önce büyük bir medya imparatorluğu kurmuş ve sonra da seçimleri kazanmıştır.[202]

2.7.3. Polar Parti

Siyasi parti ve yöneticilerinin örgütlenmeye dair temel kararları alırken temel saikleri seçim başarıları olmaktadır. Dolayısıyla minimum maliyetle maksimum başarı elde etmek çok önemlidir. Atar, günümüzde parti tiplerinin saf bir şekilde görülmesinin oldukça zor olduğunu, partilerin farklı parti tiplerinin farklı özelliklerini alabildiklerini söylemektedir. İşte bünyelerinde birçok farklı parti tipine ait farklı özellikleri bulundurmalarından ötürü bu partilere "polar (kutupsal) partiler" denmektedir. Polar partiler kendi içerisinde bipolar (iki kutuplu) ya da multipolar (çok kutuplu) olarak ikiye ayrılmaktadır.[203]

2.7.4. Diğerleri

20. yüzyılın sonlarına doğru yeni siyasi hareketler ortaya çıkmaya başlamıştır. Siyasi alan bu anlamda oldukça çeşitlenmiş durumdadır. Çevreci hareketler, "one-issue" hareketleri, "self-expressing" hareketleri, "protective" hareketler bunlardan bazılarıdır. "One-issue" movements'lara örnek olarak su santralleri, nükleer santraller, çevre kirliliğine karşı protesto yapanlar verilebilir. "Self-expressing" hareketlere örnek olarak, eş cinseller, feministler, hayvan ve doğa koruyucular verilebilir. Bu hareketlerin bir kısmı zaman içerisinde bir siyasi partiye de evrilmiştir ve parlamentoda sandalye kazanmıştır. Hatta Almanya ve İsveç gibi ülkelerde hükümette bile yer alabilmiştir. Siyasi faaliyetleri boyunca yazılı ve elektronik medyada görünüm çok önemli bir rol oynamıştır. Ve hatırlanabilir olma adına uyumsuz ve şoke edici işler yapmaktan imtina etmemişlerdir.[204]

Sarıbay ve Öğün, toplumun bu yeni durumunda siyasi katılıma dönük faaliyetlerin sosyal sınıflar ve siyasi partiler vasıtasıyla değil, sosyal hareketler vasıtasıyla gerçekleştiğini söylemektedir. Söz konusu yeni politika yapma biçiminin en belirgin nitelikleri partizan olmaması, tüm geleneksel kurumsal söylemi reddetmesinden ötürü

[202] **Simon, Janos** (2003) 'The Change of Function of Political Parties at the Turn of Millennium', The Institute of Political and Social Sciences (ICPS), s. 1-34, s. 29-30.
[203] **Atar** (2008), s. 95-97.
[204] **Simon** (2003), s. 28.

apolitik olması olarak belirtilmektedir. Bu anlamda devlet iktidarını elde etme veya ortadan kaldırma gibi bir amaçları da söz konusu değildir.[205]

[205] **Sarıbay, Ali Yaşar / Öğün, Süleyman Seyfi** (1998) *Bir Politikbilim Perspektifi*, Bursa, Asa Yayınevi, s. 52-53.

İKİNCİ BÖLÜM: SİYASİ PARTİLER VE DEMOKRASİ

1. DEMOKRASİ

Siyasi partilerin demokrasi için vazgeçilmez bir önemde olduğu doktrinin ekseriyeti tarafından üzerinde ittifak edilmiş bir önermedir. Öyle ki, bu ve benzeri ifadeler kendilerine çeşitli anayasalarda bile yer bulabilmiştir. İşte bu tez, biraz da söz konusu önermenin sorgulanması saikinden neşet etmiştir. Siyasi partilerin ifa ettikleri hangi fonksiyonlardan ötürü demokrasi için vazgeçilmez bir önemde olduğu; siyasi partilerin fonksiyonlarının demokrasi için sadece olumlu bir etkiye mi sahip olduğu ve yoksa bazı zamanlarda olumsuz bir etkiye sahip olup olmadığı; siyasi partilerin farklı türlerinin bu ilişkide nasıl bir değişime sebep olduğu; yakın zamanda genel olarak siyaset kurumunun ve özel olarak da siyasi partilerin bazı değişikliklere uğramasının bu ilişkiye nasıl bir etkide bulunduğu gibi sorular tezin odaklandığı temel sorular olarak kabul edilebilir.

1.1. GENEL OLARAK

Yaygın olarak kullanılan birçok kavramda olduğu gibi demokrasi kavramıyla alakalı da pek çok farklı tanımlama yapılagelmiştir. Özellikle –aşağıda değinileceği üzere- demokrasi kavramının önüne getirilen farklı nitelemelerle söz konusu çeşitlilik daha da artmıştır. Bununla beraber yine de yapılan farklı tanımların etrafında dolaştığı bir ana temanın da var olduğu kabul edilebilir.

Günümüzde kaçınılmaz surette "devlet düzenlerinin meşruiyet şartı"[206] olmuş bulunan demokrasi, antik Yunan'da ilk kez ortaya çıkan bir kavramdır. Etimolojik olarak "demos" ve "cratos", yani halk ve egemenlik kelimelerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir.[207] Dolayısıyla ilk bakıştaki anlamıyla "halkın egemenliği" anlamında geldiği söylenebilir. Belirtmek gerekir ki, demokrasiler hakkında yapılan tanımlamalar genellikle iki farklı demokrasi teorisinden neşet etmektedir. Bunlar, "normatif demokrasi teorileri" ve "ampirik demokrasi teorileri"dir. Normatif teoriler, demokrasinin kaynağına ve yöneldiği

[206] **Anayurt** (2019), s. 443.
[207] **Heywood** (2014), s. 102; **Anayurt** (2019), s. 443.

nihai amaca ilişkin olup daha ziyade felsefi bir tartışma üzerine kurulurlar. Söz konusu nihai amaç özgürlük, eşitlik ve ortak iyilik gibi amaçlar olabilmektedir.[208] Ampirik teoriler ise demokratik olarak kabul edilen ülkelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi suretiyle bunların ortak özelliklerine odaklanırlar. Haliyle demokrasi hakkında yapılacak tanımlar da yaslanılan teorik zemine göre değişecektir. Günümüzde demokrasiyi amaç ve kaynağına göre değil, ampirik teoriyi merkeze alarak yöntemleri üzerinden tanımlamak daha çok tercih edilmektedir.[209]

Normatif teori demokrasiyi ideal anlamda/olması gerektiği gibi tanımlarken; ampirik teori ise gerçek/olan şekliyle tanımlamaktadır. Normatif teorinin demokrasi tanımı genellikle Abraham Lincoln'ün "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi" şeklindeki tanımıyla ifade edilmektedir. Ancak bu tanımın olgusal gerçeklikten uzak olan bir ideal olmasına sebep, "halk"ın tamamının isteklerine uyan bir yönetimin gerçekleştirilmesinin adeta imkânsız oluşudur. Ampirik demokrasi teorisi ise demokratik olduğu kabul edilen rejimlerin ortak özellikleri üzerinden bir tanım getirmeye çalışmaktadır.[210] Nitekim Duverger, demokrasinin en basit ve gerçekçi tarifinin "*idare edenlerin, dürüst ve serbest seçimler yoluyla, idare edilenler tarafından seçildiği bir rejim*" olduğunu söylemektedir.[211] Ampirik bir tanımlama getirmeye çalışan Mayo ise demokratik bir siyasi sistemin "*güdülen amme siyasetlerinin çoğunluk esasına göre, siyasi hürriyetler içinde ve siyasi eşitlik prensibine göre yapılan periyodik seçimlerle müessir bir popüler kontrole hedef olan temsilciler tarafından yaratıldığı bir sistem*" olduğunu ifade etmektedir.[212] Gözler ise demokrasi için gerekli olduğunu açıkladığı altı asgari şarttan hareketle şöyle bir tanım getirmektedir: "*Demokrasi, etkin siyasal makamların, düzenli aralıklarla tekrarlanan, birden fazla siyasal partinin katıldığı, muhalefetin iktidar olma şansına sahip olduğu serbest seçimlerle belirlendiği ve temel kamu haklarının tanınmış ve güvence altına alınmış olduğu bir rejimdir.*"[213] Dahl, ölçeğin değişmesi ve bunun temsili yönetim, daha büyük bir çeşitlilik, bölünmelerin ve çatışmaların artması gibi sonuçları sonrasında ortaya

---

[208] Konu bağlamında, farklı kişi ya da gruplar açısından "ortak iyi" kavramına atfedilen anlamın farklı olabileceğini söyleyen Schumpeter tarafından yapılan demokrasinin amacının "ortak iyi"ye ulaşmak olduğu düşüncesine dair eleştirileri için bkz. **Schumpeter, Joseph A.** (2007) Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Ankara, Alter Yayıncılık, çev. İlhan, Hasan, s. 324.

[209] **Özbudun** (2017), s. 73.

[210] **Gözler, Kemal** (2018) Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 10. Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi, s. 258-259.

[211] **Duverger, Maurice** (1962) 'Partiler ve Siyasi Rejimler', AÜHF Dergisi, 1962, C. 19, S. 1-4, çev. Özbudun, Ergun, s. 95-171, s. 96.

[212] **Mayo, Henry B.** (1964) *Demokratik Teoriye Giriş*, 1. Baskı, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, çev. Kongar, Emre, s. 58.

[213] **Gözler** (2018), s. 258-261.

çıkan temsili demokrasileri, hem demokratik rejimlerden hem de daha eskinin demokratik sistemlerinden ayırt etmeyi sağlayan bir kavram olarak "poliarşi" kelimesini kullanmıştır. Yazar, poliarşinin "*sadece her tür demokratik olmayan rejimden değil fakat, eskinin küçük-ölçekli demokrasilerinden de önemli bakımlardan ayrılan, belirgin bir siyasal düzen tipi olarak*" da anlaşılabileceğini söylemektedir. Poliarşi, temelde, yurttaşlığın yetişkinlerin tamamına yakınını içine alacak şekilde genişletilmesi ve yurttaşlık haklarının muhalefet etme ve üst düzey yöneticileri seçimle işbaşından uzaklaştırma imkanını içermesi bakımından ayırt edilen bir siyasi düzendir.[214]

Normatif ve ampirik teoriler arasındaki belirtilmeye çalışılan ayrımların haricinde ikisi arasında tam anlamıyla bir kopukluk olmadığı da bir iddia olarak ilave edilebilir. Ampirik teorilerin konusu olan olgusal durumların ortaya çıkışı yahut gelişimi aslında biraz da normatif teorinin ortaya koyduğu demokrasi tanımına yaklaşma çabalarından doğmaktadır.[215]

1.2. DEMOKRASİ ANLAYIŞLARI

Demokrasi hakkında birçok ayrım yapılmaktadır. Nitekim aşağıda değinilecek olan demokrasi yahut demokratik sistemlerin alt unsurları ya da gereklilikleri konusu bakımından da bu anlayış farklarına değinilmesi bir giriş mahiyetinde olacaktır.

---

[214] **Dahl, Robert A.** (1993) Demokrasi ve Eleştirileri, Ankara, Türk Siyasî İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, çev. Köker, Levent, s. 278-280. Dahl, poliarşiyi belki ideal demokrasiden geride olarak ele almakta fakat Eski Yunan gibi eski demokrasilerle yaptığı kıyaslamada önemli artılarının olduğunu da ifade etmektedir. Mesela temel hak ve özgürlükler bakımından poliarşi daha ileridir. Öyle ki, Atina bile Sokrates'e hoşgörü göstermemiştir. İnançları istisna olmakla beraber Sokrates'in kendi görüşlerini ifade edebileceği bir "anayasal hakkı" yoktu. **Dahl** (1993), s. 279. Yazarın konuyla alakalı diğer görüşleri ise şu şekildedir: *"Poliarşinin kurumları, her ne kadar, küçük bir kent-devletinde varolabilecek bir yurttaş katılımının kolaylığını ve canlılığını garanti etmese, hatta yöneticilerin yurttaşlar tarafından yakından kontrol edilmelerini yahut izlenen politikaların her zaman yurttaş çoğunluğunun isteklerine denk düşmesini sağlamasa bile, en uç noktada, bir yönetimin, yurttaşların çoğunluğunu derinlemesine yaralayan politikaları uzun süre devam ettirmesini imkansızlaştırmaktadır. Bundan da ötede, bu kurumlar, bir yönetimin önemli sayıda yurttaşların karşı çıktığı ve sahip bulundukları hakları ve imkanları kullanarak altüst etmek amacıyla gayret gösterdikleri politikaları yürütmesini hemen hemen imkansızlaştırmaktadır. Kollektif kararlar üzerindeki yurttaş kontrolü, katılmacı demokrasi rüyası eğer gerçekleştirilebilmiş olsaydı uygulama imkanı bulacakları güçlü kontrole göre daha zayıf olsa bile, yurttaşların seçilmiş görevlilerin yeniden seçilmelerini ve izledikleri politikaları veto etme imkanı, bu görevlilerin birçok yurttaş tarafından karşı çıkılan politikaları empoze etmelerinin önünde güçlü ve sık sık başvurulan bir engel olmaktadır. (…) Yine de poliarşi, kuşkusuz demokratik sürecin gerçekleştirilmesi bakımından oldukça eksik kalmaktadır."* **Dahl** (1993), s. 283-284.

[215] Anayurt'un demokrasinin "*hem bir ideal hem de bu ideali gerçeğe dönüştürmeyi amaçlayan bir yönetim modeli ve aynı zamanda bir hayat felsefesi*" olduğu şeklindeki ifadeleri bahsedilen ideal-gerçeklik arasındaki bağı işaret etmesi bakımından bir dayanak olarak kabul edilebilir. **Anayurt** (2019), s. 443. Sarıbay ise demokrasinin herhangi bir tanımının ister istemez ampirik olmaktan çok normatif olacağını söylemektedir. **Sarıbay** (1998), s. 80.

Demokrasi pratiği azınlığın yönetimi olamayacağına göre çoğunluğun yönetimi olarak uygulanacaktır ve fakat çoğunluğun yönetiminin mutlak mı yoksa birtakım sınırlamalarla mı olduğu sorusunun cevabı iki anlayışa götürmektedir: çoğulcu demokrasi anlayışı ve çoğunlukçu demokrasi anlayışı.[216]

1.2.1. Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı

Bu anlayış, temelde çoğunluğun yönetimini ve çoğunluğun kararının da her şeyin üzerinde olmasına, sınırlandırılmamasına dayanmaktadır. Demokrasiyi kapsayıcı değil dışlayıcı yönüyle anlamlandırmaya çalışan bu anlayışta halk, salt çoğunluk ve çoğunluğun sınırsız yönetimi ise demokrasi olarak telakki edilmektedir.[217] Bu anlayışın kökleri, Rousseau'nun "genel irade" kavramsallaştırmasına uzanmaktadır. Rousseau'ya göre yanılmaz bir niteliğe sahip genel irade mutlak, sınırsız, devredilemez, temsil edilemez ve bölünemez bir iradedir. Hem yanılmazlığı hem de kamusal iyiliğe yönelmiş olmasından ötürüdür ki, bu irade sınırlandırılmamalıdır. Dolayısıyla azınlık haklarını koruyacak kurumlara da gerek yoktur. Bununla beraber çoğunlukçu demokrasi anlayışı çoğunluğu aldığı kararların her koşulda yanılmaz olacağı önermesi eleştirilere de maruz kalmaktadır. Yine azınlık haklarının tümüyle yok edebilecek otoriter bir rejim ortaya çıkarma tehlikesi taşıdığına dair de eleştirilmektedir.[218]

1.2.2. Çoğulcu Demokrasi Anlayışı

Klasik-liberal demokrasi olarak da adlandırılan çoğulcu demokrasi anlayışı, çoğunluğun yönetimi ilkesini göz ardı etmemekle beraber azınlıkta kalanların haklarının da korunacağı bir dengenin yakalanması gerekliliğinden bahsetmektedir. Çoğunluğun mutlak bir yönetim hakkı yoktur. Kamunun iyiliği ve doğru kararın toplum içerisinde özgür bir tartışma ortamıyla ortaya çıkabileceğini varsaymaktadır. Özellikle azınlıkta kalanların gelecekte yönetimi ele alma/çoğunluk olma hakları da bu şekilde korunmuş olacaktır. Azınlığın korunması gereken hak alanı ihlal edildiği takdirde seçmenler yeterli şekilde bilgi edinemeyeceği ya da alternatif politikaları hakkıyla tartışamayacağından ötürü seçme hakkı da olması gerektiği şekilde kullanılamayacaktır. Modern anayasaların örneğin katılık ve yazılılık özellikleri, kuvvetler ayrılığı teorisi ve anayasa yargısı aslında çoğulcu demokrasi anlayışının uygulanabilmesi adınadır. Gözler'e göre siyasi partiler de baskı

[216] **Gözler** (2018), s. 264-265.
[217] **Tunç** (2018), s. 209.
[218] **Gözler** (2018), s. 265-266.

grupları, sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve basın gibi çoğunluğun yönetme hakkını azınlıkta kalanlar lehine sınırlandırdığından çoğulcu demokrasiye hizmet edebilmektedir.[219]

"Anayasal demokrasi" kavramı da bir anlamda çoğunlukçu demokrasinin barındırdığı sakıncaları gidermek adına ortaya atılmıştır. Özbudun, anayasalcılıktan yoksun bir demokrasinin çoğunluğun istibdadına, demokrasiden yoksun bir anayasalcılığınsa imtiyazlı azınlıkların hakimiyetine sebep olacağını iddia etmektedir. Oysa demokrasinin özü olarak kabul edilen halk egemenliğinin tam anlamıyla ortaya çıkması, tüm bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınmasını gerektirmektedir.[220] Demokratik sistemlerde dikey ve yatay hesap verirlik mekanizmaları çok önemlidir. Dikey hesap verirlikle seçim kastedilirken; yatay hesap verirlikle kuvvetler ayrılığı ve kamu denetçiliği bağımsız merkez bankası, seçim kurulları gibi diğer güncel mekanizmalar kastedilmektedir. Özellikle yatay hesap verirlik mekanizmaları, seçimle işbaşına gelen çoğunluk yönetiminin keyfiliği kaçmasının önlenmesi adına önemli bir denge ve denetim mekanizması işlevi görmektedir.[221]

1.3. DEMOKRATİK SİSTEMİN UNSURLARI

1.3.1. Demokratik Sistemin Unsurları

Yukarıda aktarılan çoğunlukçu-çoğulcu demokrasi ayrımı düşünüldüğünde, günümüzde çoğulcu demokrasi anlayışının genel kabul gördüğü söylenebilir. Doktrinde demokrasilerin unsurlarından bahsedileceğinde daha çok demokrasi kelimesinin önüne "çoğulcu", "liberal" gibi kelimelerin getirilmesi tercih edilmektedir. Hatırlatmak gerekir ki, aşağıda demokrasi kavramı, normatif değil ampirik bir tanımlama üzerinden unsurlarına ayrılmaya çalışılmaktadır. Bu anlamda bu irdelemenin genellikle demokratik olduğu kabul edilen rejimlerin ortak özellikleri belirlenmek suretiyle gerçekleştirildiği söylenebilir.

Larry Diamond liberal demokrasinin on unsurunu şöyle saymaktadır: 1) Devletin temel kararlarının seçilmiş görevlilerce alınması, 2) Yürütme yetkisinin yasama ve yargı organları ile diğer yatay hesap verme mekanizmaları ile sınırlandırılması, 3) Muhalefetin oy potansiyeli ve iktidarın el değişimi ihtimalinden ötürü seçim sonuçlarının önceden belli olmaması ile parti kurma ve seçimlere katılma hakkının tanınmış olması, 4) Kültürel, etnik,

[219] **Gözler** (2018), s. 266-267.
[220] **Özbudun** (2017), s. 25.
[221] **Özbudun** (2017), s. 80-83.

dilsel ve sair azınlıkların temel hak ve özgürlüklerinin hukuki ya da fiili yasaklamalara maruz kalmaması, 5) Yurttaşların menfaat ve değerlerini siyasi partiler haricinde çeşitli sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla da ifade edebilecek kanalların mevcudiyeti, 6) Alternatif bilgi kaynaklarının mevcudiyeti, 7) Bireylerin düşünce, ifade, inanç, toplanma, yayın, gösteri ve dilekçe haklarına geniş ölçüde sahip olması, 8) Kanun önünde yurttaşların siyasi eşitliği, 9) Temel hak ve özgürlüklerin bağımsız ve tarafsız yargı organları marifetiyle korunması ve yargı kararlarına diğer kurum ve kuruluşların saygı göstermesi, 10) Hukuk devletinin yurttaşları sadece devlete karşı değil, devlet harici güçlere karşı da koruması. Diamond, bu unsurların ek olarak üstün bir anayasanın mevcudiyetini de gerekli kıldığını söylemektedir.[222]

Demokrasinin normatif anlamıyla ampirik durum arasındaki farktan ötürü demokrasi yerine "poliarşi" kelimesini kullanan Dahl, bir yönetimin poliarşi olarak adlandırılabilmesi için şu yedi unsura sahip olması gerektiğini söylemektedir: 1) Seçilmiş görevliler, 2) Özgür ve adil seçimler, 3) Kapsayıcı seçme hakkı, 4) Mevki için yarışma hakkı, 5) İfade özgürlüğü, 6) Alternatif enformasyon, 7) Örgütsel özerklik. Yazar, poliarşinin bu kurumlarının özellikle ulus-devlet ölçeğindeki bir demokrasi için zorunlu olduğunu söylemektedir. Bu yedi kurum gerek-şart olup yeter-şart değildir.[223]

Anayurt ise günümüzde "liberal çoğulcu demokrasilerin genel kabul görmüş ilkeleri" olarak şunları saymaktadır: 1) "İktidarın seçim yoluyla değiştirilebilir oluşu: düzenli aralıklı seçimler". Bugün artık neredeyse her ülkede seçim yapılmakla beraber bir sistemin demokratik olabilmesi için bu seçimlerin genel oy, eşit oy, gizli oy, açık sayım, kişisel oy, serbest oy, yargı denetimi ve gözetimi altında oy gibi ilkeler üzerine yapılması gerekmektedir. 2) "Katılımcılık" dolayısıyla demokrasi sandık ve sayıdan ibaret olmamaktadır. Bundan dolayıdır ki, kişiler sadece oy kullanarak siyasi hayata katılmayacaktır. Bu unsur, bir anlamda klasik temsili demokrasi anlayışından bir sapma anlamına gelmektedir. 3) "Çoğunluk ilkesi: çoğunluğun yönetimi". Toplumun tümünün alınan kararlarda eksiksiz bir mutabakata varması neredeyse hiçbir zaman gerçekleşmez, bunun için de alınan kararlar çoğunluğun görüşleri yönünde alınır. Bununla beraber bugün çoğulculuktan yoksun bir çoğunluk yönetiminin demokrasiden bir sapma anlamına

[222] Larry Diamond, (1999) Developing Democracy: Toward Consolidation, The John Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, s. 11-12'den aktaran **Özbudun** (2017), s. 73-75.
[223] **Dahl** (1993), s. 281-282. Dahl, otoriter rejimlerde yaşayan demokratların poliarşi umudu taşıdığını, uzunca bir süredir poliarşi ile yönetilen ülkelerde yaşayan demokratların ise poliarşiyi demokratik olmak hususunda yetersiz gördüklerini söylemektedir. Yazar, şu ana kadar hiçbir ülkenin poliarşiyi aşıp "yüksek" bir demokrasiye geçmiş olmadığını söylemektedir. **Dahl** (1993), s. 283.

geleceği kabul edilmektedir. Yani çoğunluğun yönetme hakkı, birtakım sınırları da kendi içerisinde barındırmaktadır. 4) "Muhalefetin varlığı". Burada sadece muhalefet partileri kastedilmemektedir. Halk tarafından da muhalefet yapılabilir. Muhalefet, demokrasinin bir nevi sigortasıdır. Demokrasi ile farklı siyasi rejimler arasındaki en temel farklardan birisi de rejimin muhalefete yaşam hakkı tanıyor oluşudur. Bu özelliği dolayısıyladır ki, demokrasi kendini yenileme ve geliştirme imkanına kavuşmaktadır. 5) "Siyasi Çoğulculuk". Demokraside kararların sağlıklı bir şekilde alınabilmesi için herkesin görüşlerini özgürce ifade edebilmesi gerekmektedir. Bu da çoğulcu bir zeminin varlığına ihtiyaç duyar. Demokratik rejimleri totaliter rejimlerden ayıran temel farklardan birisi de siyasi çoğulculuğa sahip olmasıdır. Çoğulculuğun bir gereği olarak devlet düşünce ve inançlar karşısında tarafsız bir konumda olacaktır. Bununla beraber çoğulculuk, sınırsız bir özgürlük anlamına gelmemekte olup devlet ve toplum düzenini, anayasa rejimi ortadan kaldırmaya dönük şiddet içeren yöntemler korunması gereken temel hak ve özgürlükler kapsamında değerlendirilmeyecektir. 6) "Hak ve Özgürlüklerin Güvencesi". 7) "Azınlığa saygı ilkesi". Demokrasi "anayasal demokrasi"nin de bir gereği olarak çoğunluğun mutlak yönetimi anlamına gelmemektedir. Azınlıkta kalanların da aynı zamanda ileride çoğunluk olup yönetime gelebilme imkanlarının da sağlanması adına çoğunluk olanlar karşısında temel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması çoğulcu demokrasinin gereklerinden birisidir. 8) "Güçler Ayrılığı". Bu unsur, siyasi iktidarın sınırlandırılması bakımından son derece önemlidir. 9) "Çok Partili Siyasi Yaşam". Çağdaş demokrasinin kaçınılmaz bir biçimde "partiler demokrasisi" olması bu unsurun önemini ortaya koymaktadır. Zira temsili demokrasilerde temsil fonksiyonu çoğunlukla siyasi partiler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bireyler, devlet yaşamına büyük oranda siyasi partiler vasıtasıyla katılmaktadır. Çok partili siyasi yaşam aslında siyasi çoğulculuğun da bir gereğidir. 10) "Hukukun Üstünlüğü". Çoğunlukçu demokrasi anlayışından uzaklaşmak bakımından son derece önemlidir. Hukuk devleti kavramı, "*devletin hukukla bağlılığı, devlet faaliyetlerinin, işlem ve eylemlerinin hukuk kurallarına tabi olarak ortaya çıkması ve ihlalinin de yaptırıma bağlanmış olması*" olarak şeklinde tanımlanmakla beraber bu tanım, hukuk devleti ile hukuku olan devlet arasındaki ayrımı tam olarak belirtmemektedir.[224]

[224] Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. **Anayurt** (2019), s. 448-457.

1.3.2. Melez Rejimler: Demokratik Unsurlarda Bazı Eksikliklerin Sebep Olduğu Tanımlama Sorunu

Yukarıda liberal, gelişmiş, pekişmiş, çoğulcu gibi niteliklerle tanımlanabilecek demokrasilerin haricinde, söz konusu temel unsurlardan bir veya daha fazlasını kısmen veya tamamen yerine getirmeyen bazı rejimlerin mevcudiyeti, söz konusu rejimleri tanımlamak adına birtakım sıfatlar getirmeye sevketmiştir. Özbudun, konu hakkında şöyle söylemektedir:

"Mesela demokratik rejimin temel unsurlarından biri olan genel oy ilkesinin mevcut olmadığı rejimler, "sınırlı demokrasi", "erkekler demokrasisi" (*male democracy*), "oligarşik demokrasi" gibi sıfatlarla nitelendirilmektedir. Tam ve eşit siyasi yarışma unsurunun eksik olduğu rejimler, "kontrollü demokrasi", "fiilî tek partili demokrasi" ve "kısıtlayıcı (*restrictive*) demokrasi" sıfatlarıyla adlandırılmaktadır. Bütün vatandaşların temel hak ve hürriyetlerden tam olarak yararlanamadıkları rejimlere "seçimsel (*electoral*) demokrasi",[225] "katı (*hard*) demokrasi" ve "liberal olmayan (*illiberal*) demokrasi" gibi adlar verilmektedir. Liberal demokrasilerin bu üç şartını yerine getiren, fakat seçilmiş iktidarların, bazı vesayet makamlarının denetimi altında gerçek anlamda "muktedir" olamadıkları rejimler de, "koruma altındaki (*guarded* veya *protected*) demokrasiler ya da vesayetçi (*tutelary*) demokrasiler olarak adlandırılmaktadır. Bunlara "sözde (*pseudo*) demokrasiler", "göstermelik (*façade*) demokrasiler", "eksik (*defective*) demokrasiler", "yarı (*semi*) demokrasiler", "melez (*hybrid)* rejimler" gibi, daha pek çok isim verilmiştir."[226]

1.4. DEMOKRASİ MODELLERİ

"Çoğunlukçu" ve "oydaşmacı"[227] demokrasi modelleri ayrımı Arend Lijphart tarafından otuz altı ülkedeki yönetim biçimleri ve performanslarını mukayese etmek için

[225] Düzenli aralıklarla gerçekleştirilen serbest ve dürüst seçimler, seçimsel demokrasilerde de vardır. Bununla beraber, hukuk devleti, siyasal hesap verirlik, temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi hususlar liberal demokrasilerin aksine seçimsel demokrasilerde kurumsallaşamamıştır. Ek olarak bunların seçimsel otoriter rejimlerden farkı ise seçim sürecinin yukarıda bahsedilen yarışmacı özellikleridir. **Özbudun, Ergun** (2016) Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 41.

[226] **Özbudun** (2016), s. 39-40. Demokrasilerin "gri bölgesi" olarak da kabul edilen melez rejimler konu başlığı altında Gözler'in "delegasyoncu demokrasi", "yarışmacı otoriterizm" ve "popülist rejim" kavramları hakkındaki açıklamaları için ayrıca bkz. **Gözler** (2018), s. 261-263.

[227] Türk doktrininde "oydaşmacı" yerince "uzlaşmacı" kavramı da kullanılabilmektedir. bkz. **Gözler** (2018), s. 269.

kullanılmaktadır.[228] Lijphart terminolojisinde "çoğunlukçu demokrasi" dışlayıcı, rekabetçi ve çatışmacı bir karakter sergilerken; "oydaşmacı demokrasi" kapsayıcı, karşılıklı pazarlık ve tavizler içeren bir karakterdedir. Çoğunlukçu modele dair daha berrak örnekler olarak İngiltere, Yeni Zelanda ve Barbados; oydaşmacı modele dair ise İsviçre, Belçika ve Avrupa Birliği verilmektedir.[229] Çoğunlukçu-oydaşmacı model karşıtlığının temelde iktidarın toplanması ve paylaşılması ya da bir başka ifadeyle azınlıkta kalanların hükümetten dışlanıp dışlanmaması ayrımına dayandığı söylenebilir. Nitekim Lijphart'ın bu karşıtlığı betimleyen on unsurun en önemli ve en tipik olanı olarak gördüğü tek partili çoğunluk hükümetleri-geniş çok partili koalisyonlar ayrımı da bu tespiti destekler mahiyettedir.[230]

1.4.1. Çoğunlukçu Demokrasi Modeli

Çoğunlukçu demokrasinin on unsuru şu şekildedir[231]: 1) "Yürütme gücünün tek partili ve dar çoğunluk hükümetlerinde toplanması." Mesela İngiltere'de –iki partili sistemlerinin de katkısıyla- Mecliste bir parti çoğunluğu az bir farkla sağlasa dahi hükümeti tek başına kurma imkanına sahip olmakta ve geniş bir azınlık muhalefette kalmak zorundadır. Koalisyon hükümetlerinin gerçekleşme ihtimali ise çok düşüktür. 2) "Hükümet üstünlüğü". Parlamento karşısında hükümet üstün durumdadır. Teorik olarak hükümet parlamentoya karşı sorumlu olsa ve parlamentonun denetim yetkileri olsa bile pratikte hükümet tartışmasız derecede üstündür. Çünkü Avam Kamarası'nda çoğunluğu elde eden parti lideri hükümeti kurmakta olup parti disiplini de çok kuvvetlidir. 3) "İki partili sistem." İngiltere'de Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisinden oluşan iki partili bir sistem mevcuttur. 4) "Çoğunlukçu ve gayri-nispi seçim sistemi." 5) "Çıkar grubu çoğulculuğu". İktidar ve muhalefet arasında çatışmacı ve rekabetçi bir ilişki olduğundan bu

---

[228] Özbudun, anayasalcılık-demokrasi ilişkisinde en kuvvetli açıklayıcı güce sahip olan demokrasi teorisinin Lijphart'a ait olduğunu iddia etmektedir. **Özbudun** (2017) s. 76.

[229] **Lijphart, Arend** (2016) Demokrasi Modelleri, İstanbul, İthaki Yayınları, çev. Ayas, Güneş / Bulsun, Utku Umut, s. 16, 22.

[230] **Lijphart** (2016), s. 89. Sartori'nin şu sözleri de bu bağlamda değerlendirilebilir: "*Süreç hakkında, başlangıçta, yalnız şu iki noktayı, nerede başladığını ve hangi şeyden sakınmak istediğini, kesin olarak bilmekteyiz. Süreç, anlaşmazlıkların nasıl çözüleceğini belirleyen, (oyunun) kuralı ile başlar; bu kural (yöntem) çoğunluk ilkesidir. Amaca gelince, Hamilton bunu çok etkili ve güzel sözlerle şöyle açıklamıştır: "Tüm iktidarı azınlığa verirseniz, azınlık çoğunluğu ezer." Demek ki, amaç, iktidarı sırayla ve/veya aynı anda çoğunluklara ve azınlıklara dağıtarak "bütün iktidarı" çoğunluğa veya azınlığa vermekten sakınmaktır."* **Sartori, Giovanni** (2017) Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, İstanbul, Sentez Yayıncılık, çev. Karamustafaoğlu, Tunçer / Turhan, Mehmet, s. 172.

[231] Çoğunlukçu modele dair sayılan unsurların somutlaşması adına verilen örnekler Lijphart'ın İngiltere ile ilgili yaptığı açıklamalar üzerinden verilmiş olup, başka ülkeler hakkındaki açıklamalarına değinilmemiştir. İngiltere örneklerine odaklanılması ise yazar tarafından bu modelin en saf şekilde görüldüğü ülkelerden birisi olarak değerlendirilmesinden ötürüdür.

modelde çıkar grupları çoğulcu olup hükümet üzerinde eşgüdümlenememektedirler. Mesela 1980lerde Margaret Thatcher'ın liderliğindeki Muhafazakar Parti hükümeti ve işçi sendikaları arasında yoğun bir cepheleşme söz konusuydu. 6) "Üniter ve merkeziyetçi hükümet." 7) "Yasama gücünün tek meclisli bir yasama organında toplanması." İngiltere bu kriter bakımdan çoğunlukçu modelden bir sapma göstermektedir. Fakat pratikte Lordlar Kamarasının Avam Kamarası karşısında pek bir etkinliği yoktur. 8) "Anayasal esneklik". İngiltere'de anayasanın yazılı olmaması bunu sağlamaktadır. 9) "Yargısal yorumun olmaması". Bir yazılı anayasa olmayınca mahkemeler de kanunları anayasaya uygunluk bakımından denetleyememektedirler. 10) "Yürütme tarafından kontrol edilen bir merkez bankası." Mesela İngiliz Merkez Bankası faiz oranlarını bağımsız bir şekilde belirleyebilme konusunda ancak 1997 yılında yetkili olabilmiştir.[232]

1.4.2. Oydaşmacı Demokrasi Modeli

Lijphart, demokratik sistemlerde görülebilen yedi sorun boyutunu şu şekilde saymaktadır: 1) sosyo-ekonomik, 2) dinsel, 3) kültürel-etnik, 4) kentsel-kırsal, 5) rejim desteği, 6) dış politika, 7) postmateryalist sorunsallar. Bu sorun boyutlarının sayısı büyük oranda partilerin efektif sayısını da belirlemektedir. Bazı ülkeler tek bir sorun boyutuyla birbirinden ayrılmaktadır. Mesela İngiltere sosyo-ekonomik boyutta bir ayrım yaşamaktadır; ki burada iki partili bir sistem vardır. Yine bir toplumda ne kadar çok siyasi çatışma hattı varsa ve sorun boyutları birbiriyle çakışmıyorsa, bunların hepsini ifade edecek kadar çok sayıda partiye ihtiyaç olacağı ifade edilmektedir.[233]

Seçimi kazanamayanların karar alma süreçlerinden uzaklaştırılmasını demokrasinin temel anlamıyla uyuşmadığı gerekçesiyle reddeden oydaşmacı model, *Lijphart* tarafından özellikle heterojen (çok kimlikli/bölünmüş) toplumlarda sağlıklı bir yönetimin sağlanması adına daha faydalı görülmektedir.[234] Yukarıda da değinildiği üzere bu modelde güç

[232] **Lijphart** (2016), s. 25-38.
[233] **Lijphart** (2016), s. 107-108.
[234] Konu bağlamında kırılgan demokrasiler kavramına değinilebilir. Kırılgan demokrasiler, içerisinde dile getirilen bazı siyasi taleplerin ülkenin anayasal değerleriyle açık ve yoğun bir çatışma durumunda olmasını ifade etmektedir. Öyle ki, ortaya çıkan uyuşmazlıkların toplumun temellerini sarsacak derecede güçlü siyasi çatışmalara evrilme ihtimali söz konusu olmaktadır. Demokrasiyi kırılganlaştıran hareketlerin ortak özelliklerinden birisi etnik, dini yahut kültürel kimlik hareketleri olmalarıdır. Böyle toplumlarda oydaşmacı modelin bir çözüm imkanı sunup sunmayacağı tartışılabilir. Kontacı, kırılganlık olgusunun demokratiklik seviyesine bakılmaksızın belirli özellikleri gösteren ülkelerde gözlemlenebildiğini, çoğunlukçu ya da oydaşmacı demokrasi modeliyle bunun bir ilgisinin olmadığını ifade etmektedir. Nitekim yazar, ilgili çalışmasında bir kırılgan demokrasi örneği olarak Belçika üzerine eğilmektedir. **Kontacı, Ersoy** (2010) 'Demokrasi Tartışmalarında Sınır Aşan Bir Kavramlaştırma Denemesi: "Kırılgan Demokrasiler" ve Belçika Örneği', AÜHF Dergisi, 59 (3), s. 467-492, s. 470-472.

çoğunluğun elinde toplanmayıp çeşitli yollarla paylaştırılmakta, dağıtılmakta ve sınırlandırılmaktadır. Oydaşmacı demokrasinin on unsuru ise şu şekildedir: 1)"Yürütme gücünün geniş koalisyon hükümetleri tarafından paylaşılması". Bu modelde önemli partilerin çoğunun dahil olduğu geniş katılımlı bir koalisyon hükümeti kurulur. 2) "Yasama ve yürütme arasında güçler dengesi." 3) "Çok partili sistem." Bu ülkelerin toplumsal olarak heterojen bir yapıda olması da önemlidir. 4) "Nispi temsil." 5) "Çıkar grupları korporatizmi." 6) "Federal ve adem-i merkeziyetçi yönetim." 7) "Güçlü iki meclislilik." Ki bu, bir bakıma federal yapının da bir gereği olmaktadır. 8) "Katı anayasa." Nitelikli çoğunluklarla değiştirilebilen yazılı anayasaların mevcudiyeti anlamına gelmektedir. 9) "Yargısal yorum." Genelde anayasa mahkemeleri yoluyla yapılmaktadır. 10) "Merkez bankası bağımsızlığı."[235]

Son olarak Lijphart'ın düşüncesindeki oydaşmacı ve çoğunlukçu demokrasi modeli ayrımının, yukarıda yapılan çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasi anlayışı ayrımına tekabül etmediğini belirtmekte fayda vardır. Nitekim Özbudun, Lijphart tarafından yapılan ayrımda çoğunlukçu demokrasinin en saf örneklerinden birisi olan İngiltere'nin çoğunlukçu demokrasi olarak nitelendirilmesinin çoğunluğun sınırsız ve keyfi yönetimi anlamına gelmeyeceğini vurgulamaktadır. Zira İngiltere'de çoğunluğun ya da parlamentonun iktidarını sınırlandırma amacına matuf çeşitli mekanizmalar vardır. Bu bağlama anayasa gelenekleri, iki-parti sisteminden ötürü iktidarın sık sık el değiştiriyor oluşunun etkin bir muhalefet denetimine imkân vermesi (dikey hesap verirlik) ve güçlü sivil toplum geleneğiyle bireylerin temel hak ve özgürlüklerine verilen öncelik bu mekanizmaların en önemlileri olarak sayılabilir.[236]

1.5. EGEMENLİĞİN KULLANILMASINA GÖRE DEMOKRASİ TİPLERİ

Demokrasi hakkında halkın egemenliğini kullanma biçimlerine göre tasnifler yapılmaktadır. Eğer halk, egemenliğini bizzat kullanıyorsa "doğrudan demokrasi", temsilcileri vasıtasıyla kullanıyorsa "temsili demokrasi" ve eğer egemenliğin kullanımı halk ve temsilcileri arasında paylaştırılıyorsa "yarı-doğrudan demokrasi" söz konusudur.

[235] **Lijphart** (2016), s. 53-65.
[236] **Özbudun** (2017), s. 84-85. Benzer yönde bir değerlendirme için bkz. **Gözler** (2018), s. 269.

1.5.1. Doğrudan Demokrasi

1.5.1.1. Genel Olarak

Doğrudan demokraside halk egemenliğini bizzat kullandığından bütün kararları da bizzat kendisi almaktadır. Bu tipte yasama, yürütme ya da yargı organı da söz konusu değildir. Demokrasinin en ideal şekli olarak kabul edilmekle beraber uygulanması mümkün görülmemektedir. Doğrudan demokrasinin teorik kökeni, Rousseau'nun halk egemenliği kavramına uzanmaktadır. Buna göre egemenlik halka aittir, devredilemez ve temsil edilemez.[237] Doğrudan demokrasi yöneten-yönetilen ve devlet-sivil toplum ikiliğini ortadan kaldırmaktadır. Belirtmek gerekirse, doğrudan demokrasi Antik Yunan'da Atina'da kitle toplantıları yoluyla uygulanmaktaydı.[238]

Doğrudan demokrasi ideal demokrasi olarak kabul edilmekle beraber çeşitli sebeplerden ötürü uzun yıllar önceki Antik Yunan tecrübesi ve İsviçre'nin bazı kantonları haricinde uygulanma imkânı bulamamıştır. Bunun ilk akla gelen sebebi kişi sayısının çokluğu yahut yerleşim yerlerinin büyüklüğüdür.[239] Başgil, doğrudan demokrasinin uygulanmamasını temelde iki sebebe bağlamaktadır: Maddi imkansızlık ve manevi imkansızlık. Maddi imkansızlık yukarıda da belirtilen seçmen sayısının fazlalığı gibi hususları içermektedir. Manevi imkansızlık ise halkın devlet işlerinin hepsine akıl erdirmekte ve oy vermekte ehliyetsiz olmasıdır. Yazar, halkın sahip olduğu doğal ehliyetle devletin genel rotasının ne yöne doğru gitmesinin doğru olacağını hissedeceğini, insanların bir araya gelip düşünce ve his paylaşımı yaptıkları takdirde memleket adına neyin faydalı ya da tehlikeli olacağını sezeceğini kabul etmekle beraber siyasetin oldukça karışık ve teferruatlı teknik meselelerini anlamanın ciddi bir ilim ve ihtisas gerektirdiğini, dolayısıyla halkın bu meseleleri anlayıp oy vermesini beklemenin imkansız olduğunu iddia etmektedir.[240]

---

[237] **Gözler** (2018) s. 273, 277; **Anayurt** (2019) s. 458.
[238] **Heywood** (2014), s. 105.
[239] **Dahl** (2017) s. 125; Anayurt (2019), s. 459; Gözler (2018), s. 277. Konuyla alakalı, Dahl, başka bir eserinde ise şöyle söylemektedir: *"Demokrasinin mekanı bir kez ulusal devlete doğru kaydıktan sonra, artık kent-devletine göre muazzam bir büyüklüğü ifade eden ülkelere uygulanmaya başlanan siyasal eşitliğin mantığı, açıkça, yasama faaliyetlerinin çoğunun bir araya toplanan yurttaşlar tarafından değil de, onların temsilcileri tarafından gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktaydı."* **Dahl, Robert A**. (1993) Demokrasi ve Eleştirileri, Ankara, Türk Siyasî İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, çev. Köker, Levent, s. 275.
[240] **Başgil, Ali Fuat** (1960) Esas Teşkilât Hukuku Birinci Cilt Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri, İstanbul, Yağmur Yayınevi, s. 225-226.

1.5.1.2. Dijital Demokrasi: Doğrudan Demokrasinin Günümüzde Uygulanma İmkân ve İhtimali

1.5.1.2.1. Genel Olarak

Doğrudan demokrasinin uygulanmasının mümkün olmadığı görüşünün en temel gerekçelerinden birisi maddi imkansızlıklardır. Ve fakat günümüzün teknolojisinin sunmuş olduğu imkanlar, bu gerekçeyi boşa çıkarma ihtimali taşımaktadır. Teknolojik gelişmelerin akıl almaz boyutlara varması, küreselleşme olgusunda internetin yeri, sosyal medyanın oldukça yaygınlaşması, bireylerin bilgi ve haber kaynakları alternatiflerinin artışı ilk etapta akla gelen gelişmelerdir. Bundan dolayıdır ki günümüzde "dijital demokrasi" kavramı tartışmaya açılmıştır. Zengin, dijital demokrasiyi "*geniş bir şekilde vatandaşların katılımını artırmak ve genişletmek için yeni bilgi iletişim teknolojilerinin demokratik süreçlerde kullanılması*" şeklinde tanımlamaktadır.[241]

Dijital demokrasi, uygulama açısından bazı ülkelerde elektronik parti, elektronik seçim ve elektronik oylama gibi bazı girişimler söz konusudur.[242] Toplumların teknolojiyi kullanma biçimi ve siyasi kültürlerindeki farklılık, onların dijital demokrasiye olan bakışlarında da farklılıklar meydana getirmektedir. Eklemek gerekir ki, burada sadece oy verme ile sınırlı bir eylem alanı söz konusu değildir. Ek olarak bireylerin parlamento çalışmalarına katılması ya da parlamenterlerin yasama faaliyetlerine kendi seçim bölgelerinden katılması gibi hususlar da tartışmaya açılmaktadır.[243] Yani kavramın içeriği siyasi katılımın sadece oy verme boyutunu etkileyecek bir değişimden ibaret değildir. Temsili demokrasinin zayıf yönlerini giderme potansiyeli taşıyan dijital demokrasi, "online" tartışmalar vasıtasıyla çoğulculuğun sağlanmasına da katkı sunmaktadır.[244]

---

[241] **Zengin, Mehmet Ali** (2013) 'Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı ve Dijital Demokrasiye Geçiş', Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XVII, S. 4, s. 271-304, s. 274. Alternatif olarak "siber demokrasi", "tele demokrasi", "internet demokrasisi", "web demokrasisi", "elektronik (e-demokrasi) demokrasi", "dijital demokrasi" gibi kavramlar da kullanılmaktadır. bkz. **Anayurt** (2019), s. 460.

[242] **Anayurt** (2019), s. 460. Zengin'e göre de "dijital demokrasi"nin sahip olduğu potansiyel, doğrudan demokrasinin artık sadece teoride kalmayıp uygulanabilir olma durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayıdır ki günümüzde dijital demokrasi ile doğrudan demokrasi eş anlamlı olarak kullanılabilecektir. **Zengin** (2013), s. 298.

[243] **Zengin** (2013), s. 273-274.

[244] **Zengin** (2013), s. 276. Bir başka açıdan da sosyal medya bireylere siyasal müzakere bakımından yeni imkanlar sunmaktadır. Bireylerin reel hayatta doğrudan iletişim kurma şansının görece düşük olduğu siyasilere görüşlerini doğrudan iletme imkanına sahip olması bu imkanlardan birisidir. Bununla beraber sosyal medyadaki siyasal müzakere deneyimini doğal seyrinden kopartma riski taşıyan "anonim"/ "sahte" hesaplar benzeri sistematik çalışmaların siyasal müzakereyi bir "gürültü"ye dönüştürme ihtimalini de ihmal etmemek gerekmektedir. Örneğin ABD'nin son başkanlık seçimlerine Rus "hacker"ların müdahale etmesi meselesi gündem olmuştur. **Güngör, Süleyman** (2017) 'Siyasetin @ Hali: Dijital Çağda Siyasal Katılım', Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı, s.2259-2273, s. 2268-2270.

Siyasal katılımın ön şartlarından olan bilgilenmeye katkı sunması da dikkate değerdir. Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler bilgiye erişimi hızlı, kolay ve ucuz bir hale bürümüş ve en önemlisi "bilginin demokratikleşmesi"ni sağlamıştır. Özellikle internet, bilgi paylaşımını oldukça geniş bir tabana yaymıştır.[245] Bu bağlamda siyasi sosyalleşme ve siyasi katılıma dönük etkileri söz konusudur. İnternetin diğer kitle iletişim araçlarıyla arasındaki belki de en büyük fark olarak bireyleri salt pasif konuma indirgememesi ve aktif olma imkânı sunması düşünüldüğünde bu etki daha iyi anlaşılacaktır.[246] Daha spesifik olarak ise engelli bireylerin elektronik seçim uygulamaları ile siyasi katılımının sağlanması örnek olarak verilmektedir.[247]

1.5.1.2.2. Eleştiriler

Her ne kadar doğrudan demokrasi idealinin uygulanma ihtimali heyecan verici bir düşünce olsa da yine de bu düşünceye ihtiyatla yaklaşılmaktadır. Nitekim Anayurt, demokrasinin artık sadece bir seçim veya oylamadan ibaret olarak ele alınmadığını; demokrasinin sayının egemenliğinden hukukun egemenliğine kaydığını; hukuk devleti, çoğunlukların sınırlandırılması, temel hak ve özgürlükler gibi pek çok kavramın demokrasiyle bütünleştiğini ifade etmektedir.[248] "Dijital demokrasi" pratiğinin karşısındaki en büyük sorun alanlarından birisi de güvenliğin sağlanması hususudur.[249] Bireylerin sanal mekanlarda gösterdikleri siyasi katılım pratiklerinin bir tatmin sağlayıp onları fiziksel/gerekli siyasi katılım pratiklerinden uzaklaştırma ihtimali kavramın barındırdığı bir başka potansiyel sorun alanı olarak dikkate alınmaktadır.[250]

---

[245] **Güngör** (2017), s. 2266.

[246] **Zengin** (2013), s. 276. Zengin, internet ortamında oluşturulan kampanyaların küresel ölçekte meydana getirdiği etkiye örnek olarak "Avaaz" adlı oluşumu vermektedir. 194 ülkeden otuz milyonu aşkın üyeye sahip bir web sitesi üzerinden küresel bir baskı grubu haline gelen oluşum iklim değişikliğinden bölgesel siyasi meselelere kadar geniş bir yelpazede harekete geçebilmektedir. Harekete geçme yöntemleri dilekçe imzalamak, devlet yetkililerine telefon açmak ya da mesaj atmak ve "offline" protestolar düzenlemek şeklinde olabilmektedir. **Zengin** (2013), s. 292, 86 numaralı dipnot.

[247] **Zengin** (2013), s. 299.

[248] **Anayurt** (2019) s. 460.

[249] **Zengin** (2013), s. 272. E-seçimin barındırdığı güvenlik açıkları için ayrıca bkz. **Zengin** (2013), s. 287-289. ABD'deki birçok eyalette e-seçim uygulaması gerçekleştirilmektedir. Bu uygulama özellikle yurtdışında bulunan ya da engelli olan seçmenlerinin siyasal katılımını sağlaması ya da kolaylaştırması üzerinden meşrulaştırılmaktadır. Ve fakat olası bir hacker saldırısı ihtimali ya da seçmenlerin verdikleri oyun gizliliğinin sağlanması açısından soru işareti barındırması gibi hususlar dolayısıyla eleştirilmektedir. Nitekim Alman Anayasa Mahkemesi, 3 Mart 2009 tarihli bir kararında seçimlerde bilgisayar kullanımına dair uygulamayı durdurmuştur. **Güngör** (2017), s. 2271.

[250] **Güngör** (2017), s. 2270.

1.5.1.2.3. Siyasi Partilere Olası Etkileri

Dijital demokrasinin uygulanmasının siyasi partilere dair de pek çok etkisi olabilecektir. Yukarıda da bahsedilen elektronik/online partilerin kurulma ihtimali artmıştır. Zira kitlelere bilgi iletişim teknolojileri ile ulaşım imkânı sonrasında artık partilerin klasik anlamda parti teşkilatlanmasına eskisi kadar ihtiyacı kalmayacağı düşünülmektedir. Mesela Kanada'da "Online Parti", İspanya'da ise "İnternet Partisi" kurulmuştur. Bu durum siyasi partiler arasındaki güç dengesini de değiştirme potansiyeline sahiptir. Küçük partilerin bilgi iletişim teknolojilerinin görece düşük maliyetli imkanlarıyla politikalarını yürütmek ve yaymak imkanına kavuşmaları bu bağlamda akla gelebilir.[251] Son olarak, bilgi iletişim teknolojilerinin siyasi partilere örgütlenme ve propaganda hususundaki katkıları yanında iç iletişim ve kamuoyunun düşüncelerinin öğrenilmesi hususunda da katkı sağlayabileceği ifade edilmelidir.[252]

1.5.2. Temsili Demokrasi

1.5.2.1. Genel Olarak

Temsili demokraside egemenliğin sahibi olan halk, egemenliğini seçmiş olduğu temsilciler vasıtasıyla kullanmaktadır. Başka bir ifadeyle halk, sahip olduğu egemenliğin kendisini değil kullanımını temsilcilere devretmektedir. Teorik kökeni "milli egemenlik teorisi"dir. Bu teoriye göre soyut bir varlık olarak millet, geçmiş ve gelecek kuşakları da kapsamaktadır. Dolayısıyla millet adına konuşacak temsilcilere gerek vardır. Bu teoride millete manevi bir kişilik atfedilmekte ve milli iradeye milletin belirli bir zamanda yaşayıp ölen bir parçası olan bireylerin iradesi karşısında üstünlük tanınmaktadır. [253] Temsili demokrasi anlayışı 18. yüzyılın başlarından sonra İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Montesquieu'nün düşünceleri, yaygınlaşmasında büyük pay sahibidir. Fransız Devriminde de millete ait olan egemenliğin ancak temsil yoluyla kullanılabileceği belirtilmiştir.[254]

Heywood, temsili demokrasinin gücünün, doğrudan demokrasinin aksine demokrasinin uygulanabilir bir şeklini sunması; sıradan vatandaşı karar verme

[251] **Zengin** (2013), s. 292-293.
[252] **Güngör** (2017), s. 2261.
[253] **Başgil** (1960), s. 207; **Gözler** (2018), s. 278-279. Başgil, yöneticilerin arkasında milli irade şeklinde bir dayanak farzetmede hukuki manada herhangi bir sonuç ve faydanın olmadığını; hatta milli egemenlik teorisinin bireylerin temel hak ve özgürlüklerine dönük zararları olabileceğini söylemektedir. Ona göre "*Bu tasavvur sadece, arkasını millete dayayarak en açık haksızlıkları bile, mefruz bir millet iradesiyle meşrulaştırma yolunu tutan hükûmetlerin işine yaramaktadır.*" **Başgil** (1960), s. 211.
[254] **Anayurt** (1960), s. 461. Heywood'a göre temsili demokrasinin savunucuları halkın kendisini yönetmek için gerekli bilgi, eğitim ve tecrübeden yoksun olması sebebiyle siyasete kamusal katılımı oy vermeyle sınırlandırmak istemişlerdir. **Heywood** (2014), s. 105.

sorumluluğundan kurtarmak suretiyle siyasette iş bölümünü mümkün kılması; hükümette olanların bu konuda daha eğitimli, tecrübeli ve bilgili kişiler olmasına imkan tanıması; sıradan vatandaşları siyasete mesafeli tutmak suretiyle onları uzlaşmaya sevkederek istikrarı mümkün kılması gibi özelliklerinden geldiğini söylemektedir.[255] Yazarın temsili demokrasinin gücü olduğunu düşündüğü hususların, özellikle yöneten-yönetilen ikiliğini oluşturması bağlamındaki hususların, başkalarınca aslında zayıflığı olarak görülmesi de söz konusudur. Rousseau'nun İngiliz temsili demokrasisi hakkında konuşurken, İngiliz halkının kendisini özgür zannettiği, gerçek durumun ise böyle olmadığı, halkın sadece parlamenterleri seçerken özgür olduğu, seçim sonrasında geri kalan zamanda ise halkın köleleştirilmiş olduğu şeklindeki düşünceleri bu bağlamda akla gelebilir.[256] Dahl ise Rousseau'nun temsilin hem yurttaşlığın hem de demokratik sürecin doğasını değiştirmek zorunda olduğu öngörüsünü haklı bulmakla beraber; insanların büyük-ölçekli demokrasinin, küçük-ölçekli demokrasinin bazı potansiyellerinden yoksun oluşunu gözlemlediğini ve fakat bunun tersinin de aynı biçimde doğru olduğunun çoğu zaman gözden kaçtığını söylemektedir.[257]

1.5.2.2. Temsili Vekaletin Niteliği: Temsili Vekalet ve Emredici Vekalet

Temsili demokraside temsilci ile temsil edilen arasındaki vekalet ilişkisine dair iki teori ortaya atılmıştır: Emredici vekalet ve temsili vekalet teorisi. Emredici vekalet teorisinin başlıca özellikleri olarak emir ve talimat verme yetkisi, vekalet yetkisini aşma yasağı, azil yetkisi, hesap verme zorunluluğu, vekilin sorumluluğu ilkesi ve milletvekili maaşının seçmenleri tarafından ödenmesi sayılmaktadır. Günümüzde bu teoriyi uygulayan herhangi bir ülke yoktur.[258]

Temsili vekalet teorisinin başlıca özellikleri ise bütün milleti temsil ilkesi, kolektif vekalet ilkesi, genel vekalet, emredici vekalet yasağı, azil yasağı, sorumsuzluk, serbestlik, milletvekillerinin maaşlarının genel bütçeden ödenmesi olarak sayılmaktadır. Milli egemenlik anlayışının da bir gereği olarak milletvekili seçim çevresini değil milletin bütününü temsil etmektedir. Egemenlik bölünemez ve parçalanamaz bir niteliğe sahiptir. Millet, bireylerin toplamından öte bir manevi varlığa sahiptir. Milletvekilleri de vekaleti

[255] **Heywood** (2014), s. 105.
[256] Rousseau'dan akt. **Heywood** (2014), s. 109-110.
[257] **Dahl** (1993), s. 275.
[258] **Gözler** (2018), s. 281-283.

seçim çevrelerinden değil milletten almaktadır. Bundan dolayıdır ki seçim çevreleri tarafından görevden alınamazlar ve kendilerine emir ve talimat verilemez.[259]

Başgil, emredici vekalet anlayışının neden kabul görmediği hakkında, bunun kabulünün seçmenlerin istedikleri zaman temsilini beğenmedikleri temsilcileri geri çağırabilmesi/ azledebilmesi anlamına da geleceğini; yine bunun bir gereği olarak temsilcinin kendisini seçenlerin istediği şekilde konuşmaya ve oy vermeye mecbur olacağını söyleyerek uygulamada ortaya çıkabilecek sorun alanlarını ortaya koymaktadır. Temelde ise emredici vekaletin modern devlet düşüncesiyle bağdaşmayacağını, zira egemenliğin bir bütün ve parçalanamaz olduğunu ifade etmektedir.[260]

1.5.3. Yarı-Doğrudan Demokrasi

Bu tipte egemenliğin kullanımı halk ve temsilcileri arasında bölüşülmektedir. Esas olarak egemenliğin kullanımı halkın temsilcilerinde olmakla beraber bazı durumlarda halk egemenliğin kullanılmasını doğrudan kendisi katılmaktadır. Başka bir deyişle yarı-doğrudan demokrasi halkın egemenliğin kullanımına bazı zamanlarda doğrudan katılabildiği bir temsili demokrasi olarak da tanımlanabilmektedir. Yarı-doğrudan demokrasi araçları olarak referandum, halk vetosu, halk teşebbüsü ve temsilcilerin azli örnek verilebilir.[261]

Yarı-doğrudan demokraside aslında temsili demokrasinin bazı handikapları ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Temsili demokraside bir anlamda halkın temsilcileri seçmekten başka bir ağırlığı yokken, yarı-doğrudan demokraside halka temsilcileri etkileme haricinde bazı hususlarda bizzat yasama faaliyetinde bulunma ya da son sözü söyleme gibi katılma araçları tanınmaktadır.[262]

1.6. TEMSİLİ DEMOKRASİNİN ELEŞTİRİSİ: KATILIMCI DEMOKRASİ

1.6.1. Genel Olarak

Temsili demokrasinin meydana getirdiği yöneten-yönetilen ikiliği hakkındaki eleştiriler doktrinde yeni bir kavramın türetilmesine sebep olmuştur: "Katılımcı demokrasi". Buna göre demokrasi, "*halkın kendi işini kendisinin yapması, kararlarını*

[259] **Gözler** (2018), s. 284-288.
[260] **Başgil** (1960), s. 229-230.
[261] Detaylı bilgi için bkz. **Gözler** (2018), s. 289-296; **Anayurt** (2019), s. 466-480.
[262] **Anayurt** (2019), s. 465.

kendisinin vermesi ve aldığı kararları uygulaması süreci" olarak ele alınmaktadır.[263] Dahl, demokrasinin siyasi eşitliği kesin bir surette içerdiğini, eğer yurttaşların siyasi eşitliğe sahip olduğuna inanıyorsak bunun "katılımcı yurttaşlığı" gerektireceğini söylemektedir.[264] Rousseau ise "*aktörlerinin temsilciler değil bütün yurttaşlar olduğu bir demokrasi özlemi*"ne sahipti. Aksi durum, bir müzakereden ziyade hayran olma ya da lanet etme ikilemi üzerine kurulmuştu.[265] Erdoğan'a göre "katılımcı demokrasi", "müzakereci demokrasi" gibi modeller, temsili demokrasiye gerçek anlamda bir alternatif demokrasi modeli sunmamaktadır. Söz konusu modeller daha çok temsili demokrasinin içerisindeki birtakım eksiklikleri gidermeye dönük teorik katkılardır.[266] Bağce'ye göre eğilimi sürekli oligarşiye, aristokrasiye veya monarşiye dönmek olan temsili demokrasinin karşıtı ne monarşi ne de bürokrasi olmayıp; temsili demokrasinin karşıtı katılımcı, müzakereci ve güçlü bir demokrasidir.[267]

1.6.2. Katılımcı Demokrasinin Teorik Zemini

1.6.2.1. Demokrasinin Araçsal Yorumu

Siyaset ve demokrasinin "rekabetçi-araçsal yorumu"nda güç siyaseti ve araçsal rasyonellik önem kazanmakta ve Machiavelli, Hobbes, Weber, Schumpeter, Hayek, Robert Dahl gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Örneğin Schumpeter, demokrasiyi siyasi kararlara ulaşmak adına basit bir kurumsal düzenleme olarak görmektedir. Duygusal ve irrasyonel halk yönetme yetisine sahip değildir, bu yüzden de halkın yaşamı hakkında belirleyici olan konulara karar veren siyasetçilerdir. Ona göre demokrasi "*oy için rekabetçi bir şekilde mücadele eden siyasetçilerin seçilmesini sağlayan siyasal bir yöntem*"dir.[268]

Demokrasinin araçsal yorum ve uygulamaları çeşitli açılardan eleştirilere tabi tutulmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi, bu yorum ve uygulamaları neticesinde

---

[263] **Bağce, H. Emre** (2007) 'Siyaset ve Demokrasi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme', Amme İdaresi Dergisi, C. 40, S. 4, s. 1-19, s. 16-17. Bağce, demokrasinin önüne getirilen "katılımcı" gibi sıfatların kullanımı hakkında şu eleştiriyi getirmektedir: "*Demokrasi halkın kendi kararlarını kendisinin vermesi ve işlerini bizzat kendisinin yürütmesi ise, katılımcı, müzakereci, iletişimsel gibi sıfatları kullanarak demokrasiyi yeniden tanımlamak aslında demokrasiye içkin olan bu nitelikleri gereksiz bir biçimde yinelemek değil midir? Bu tanımlama aynı zamanda araçsal siyasetin demokrasi kurgusunun haklılaştırılması, öyle olmasa bile en azından tanınması anlamına gelmez mi? Bu sorular mevcut demokrasilerin gerçekte demokrasi olup olmadığını sorgulamaya açma bakımından önem taşımaktadır*." **Bağce** (2007), s. 14.

[264] **Dahl** (2017), s. 53-54.

[265] **Bağce** (2007), s. 13. Nitekim benzer bir bağlamda Rousseau, tiyatroları insanları salt bir izleyici konumuna indirgeyip edilginleştirdiği ve toplumsal aktör olmalarına sekte vurduğu gerekçesiyle eleştirmektedir. Festival ve karnavalları ise aksi yönde olarak olumlamaktadır. **Bağce** (2007), s. 13.

[266] **Erdoğan, Mustafa** (2001) 'Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi', Liberal Düşünce Dergisi, Bahar 2001, s. 59-66, s. 59.

[267] **Bağce** (2007), s. 16.

[268] **Bağce** (2007), s. 1, 4.

demokrasinin seçime indirgenmesi ve yurttaşların siyasi sistemin dışına itilmesi eleştirisidir. Nitekim *Rousseau*'nun yukarıda da aktarılan İngiliz halkının aslında sanılanın aksine özgür olmadığı, sadece seçim esnasında özgür olup sonrasında adeta bir köle olduğu şeklindeki düşüncesi bu bağlamda bir eleştiri olarak kabul edilebilir.[269] Demokrasinin araçsal ele alınışının en önemli eleştiricilerinden birisi de Habermas'tır. Habermas, toplumun karar alıcı olan yönetenler ve yönetilenler olarak ayrıştırılmasının gerçekte yurttaşlara ait olan ve siyasi işlev gören kamusal alanın gerçek işlevini ortadan kaldırdığını söylemektedir. Bundan dolayıdır ki, bir kamusal tartışma biçimi olması gereken demokrasi ve seçimler bir onaylama biçimi haline gelmektedir. Seçimler gelecekte alınacak kararlara dair yönlendirici kuralları belirlemesi gerekirken, karar-alıcı mevkilerine kimlerin geleceğini belirleme işlevi görmektedir.[270]

Temsili demokrasinin eleştirisini yapan Bağce, demokrasiyi seçimlere indirgemenin araçsal siyaset ve temsili sistemin sebep olduğu bir yanılsama ve bunun da demokrasinin karşı karşıya kaldığı en ciddi tehlikelerden biri olduğunu dile getirmektedir. Demokrasinin seçimlerle bir tutulmasının bir süreç olarak demokratik yaşamı dondurduğunu ve yurttaşlık kavramını büyük oranda sınırlandırdığını söylemektedir. Zira ona göre demokrasiye içkin olan yurttaşlıktır, seçmenlik değil. Yurttaşların siyasi sistemin dışına itilmesi ve dolayısıyla içeriğinin ciddi anlamda sınırlandırılmasından dolayıdır ki, siyasetin bir meslek olarak ortaya çıkması söz konusu olmakta ve bu da elitist bir demokrasiye sebep olmaktadır. Siyaseti meslek edinen kişilerin mesleklerini korumak adına kapalı bir cemaat yapısı ortaya çıkarmaları ise bizi "oligarşinin demir yasası"na götürmektedir.[271]

1.6.2.2. Demokrasinin Yaşam Biçimi/Süreç Olarak Yorumu

Siyaset ve demokrasinin "yaşam biçimi veya süreç" olarak yorumunda ise Platon, Aristoteles, Rousseau, Kant, Marx, Marcuse, Hannah Arendt, Habermas ve Benjamin Barber gibi isimler öne çıkmaktadır. "Katılımcı demokrasi" kavramına da götüren bu anlayışta insan, siyasi bir varlık olarak görülür. Ve özel alandan ziyade kamusal alana bir vurgu vardır. Klasik liberalizmin, bireyin hak ve özgürlük alanı lehine olacak şekilde devletin alanının sınırlanmasına odaklanan bir negatif özgürlük anlayışına karşın burada

[269] **Bağce** (2007), s. 10. Bağce, Rousseau'nun bu düşünceleri katılımcı demokrasi için adeta bir mihenk taşı mesabesinde olduğunu söylemektedir. Benzer yönde bir değerlendirme için bkz. **Heywood** (2014), s. 110.
[270] **Bağce** (2007), s. 10-11.
[271] **Bağce** (2007), s. 15.

kamusal alana aktif bir katılımcı olma durumu söz konusudur. Yine Arendt düşüncesinde de özellikle görüldüğü üzere, bireysel mutluluktan ziyade kamusal mutluluk öncelenir.[272]

Demokrasinin bir yaşam biçimi ya da süreç olarak yorumuna dayanan katılımcı demokrasi kavramı, teorik plandaki olumlu intibasına rağmen uygulama planına dair birtakım soru işaretlerini de içerisinde barındırmaktadır. 1) Katılımcı demokrasi en başta yöneten-yönetilen ikiliğine dayalı siyasi eşitsizlik durumunu reddetmektedir. Bir başka ifadeyle yönetenlerin yahut temsilcilerin siyasi meseleler hakkında yönetilenlerden daha bilgili ve tecrübeli olmaları varsayımına dayanan siyasi elit teorileri de reddedilmiş olmaktadır. Bu bağlamda katılımcı demokrasinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi, bireylerin seçmenlikten yurttaşlığa geçebilecek yetkinliğe erişmiş olmalarına bağlıdır. Tam da burada akla, katılımcı demokrasinin aktif öznesi olabilecek –ya da başka bir ifadeyle seçmen değil yurttaş olabilecek- bireylerden oluşan herhangi bir toplumun bugün mevcut olup olmadığı sorusu gelmektedir. Günümüzde "yerleşmiş", "gelişmiş" gibi sıfatlarla nitelendirilen demokrasilerdeki toplumların genel durumuna bakınca durumun katılımcı demokrasinin teorisyenleri tarafından pek de iç açıcı olmadığı tespiti yapılabilir. Hatta tam aksine gelişmiş demokrasilerdeki bireylerin siyasetle ilgili meselelere gün geçtikte soğuduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu husus, katılımcı demokrasilerin uygulama safhası ile ilgili akla gelen sorun alanlarından birisidir. 2) Katılımcı demokrasi, toplumsal iletişim ve müzakere kültürünün yerleşik olmasını da gerektirmektedir. Ve fakat özellikle son dönemlerde daha da belirginleşen post-modern kimlik siyasetleri bağlamında siyaset sahnesi adeta kabile savaşlarını andırmaktadır. Öznel ve biricik olduğu iddia edilen kimliklerin çarpıştırılmasına dayanan bir siyasi zeminde toplumsal grupların birbirlerini dikkate alması, dinlemesi, birtakım hususlarda feragat yapması gibi unsurları içeren bir toplumsal müzakerenin uygulanması oldukça zor görünmektedir.

1.6.3. Siyasi Katılmayı Belirleyici Faktörler

Siyasi katılmayı belirleyen değişkenleri Baykal, üç ana başlık etrafında toplamaktadır: "Sosyo-ekonomik değişkenler", "psikolojik değişkenler" ve "siyasi

[272] **Bağce** (2007), s. 1, 8-9. Demokrasiyi kurumsal/prosedürel/teknik bir çizgide ele almayan, en başta bir siyasi form olmanın öncesi ve ötesinde bir ruh olarak ele alan, ontolojik bir içerikle yorumlayan Jean-Luc Nancy'nin demokrasi kavramını nasıl ele aldığıyla alakalı detaylı bir değerlendirme için ayrıca bkz. **Türk, H. Bahadır** (2017) 'Jean-Luc Nancy Düşüncesinde Demokrasi Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme', Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, S. 29, Güz 2017, s. 19-31.

değişkenler".[273] Sosyo-ekonomik değişkenler başlığı altında gelir, eğitim, meslek, cinsiyet, yerleşme biçimi gibi alt-değişkenlere değinmektedir.[274] Örneğin; gelir seviyesinin yükselmesiyle siyasi katılım arasında genellikle bir doğru orantının mevcudiyeti varsayılmaktadır. Oysa eserin kaleme alındığı dönemlerde Türkiye'de köylülerin şehirlilerden ve kasabalılardan daha az bir gelire sahip olmalarına karşın sandığa gitme oranlarının daha yüksek oluşu, söz konusu varsayımı sorgulamaya itmektedir. Yazar, Türkiye'nin bu özelliği dolayısıyla Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dan ayrıldığını söylemektedir.[275] Eğitim seviyesinin yükselmesiyle siyasi katılım seviyesinin yükselmesi arasında da olumlu yönde bir ilişkinin varsayılmasına karşın, siyasi sistem için sadece eğitimin değil onun normatif içeriğinin de önemli olduğunu, zira bilginin "olan"a siyasetin ise "olması gereken"e odaklandığından aralarında kategorik bir farklılığın bulunduğunu söylemektedir.[276] Gelir ya da eğitim seviyesinin yükselmesiyle siyasi katılım arasındaki ilişkinin sadece oy vermeye odaklanarak tartışılması eksik bir değerlendirme olmaktadır. Zira söz gelimi eğitim seviyesi yüksek olan kişiler düşük olanlara nazaran belki sandığa gitme oranı bakımından daha düşük bir rakam ortaya koyarken, aslında siyasi katılımın

[273] Bazı detay farklar olmakla beraber büyük oranda benzer bir değerlendirme için bkz. **Turan, İlter** (1986) Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, 3. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, s. 76-89. Konu hakkında Kalaycıoğlu'nun tasnifi ise ciddi benzerlikler göstermekle beraber görece daha farklıdır. Yazar, siyasi katılma için gerekli olan üç koşulu "kaynaklar", "siyasi fırsat yapısı" ve " siyasi eğilimler" olarak saymaktadır. Kaynaklar "sosyo-ekonomik statü", "cinsiyet rolleri", "kentsel bir çevrede yaşamak veya yaşamamak", "kitle iletişim araçlarının yayınlarını izlemek", ve "siyasi bilgiye sahip olmak"tır. Siyasi eğilimler başlığı altında "siyasi ilgi" ve "siyasi etkinlik" kavramlarına özel bir önem atfedilmektedir. Ve son olarak da siyasi fırsat yapısından bahsedilmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. **Kalaycıoğlu, Ersin** (1977) 'Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 37, S. 1-4, s. 160-199, s. 164-172. Yücekök, siyasi katılmayı etkileyen unsurlar olarak yaş ve cinsiyet gibi insana dair özellikleri ve toplum tipi, grup üyeliği (aile, sınıf, etnik), meslek, statü, siyasi örgütler, kitle haberleşme gibi çevresel özellikleri saymaktadır. Sanayileşmiş tüketim toplumlarında siyasi katılmaya daha eğilimli olanlar daha çok şu özellikteki kişilerdir: Boş vakti olanlar, erkekler, eğitim görmüş olanlar, şehirde yaşayanlar, orta yaşlılar, evliler, yüksek statü ve gelire sahip olanlar, kurumlara üye olanlar. Detaylı bilgi için bkz. **Yücekök, Ahmet N.** (1987) Siyaset'in Toplumsal Tabanı, 1. Baskı, Ankara, AÜSBF Yayınları, s. 24-30.

[274] Turan'a göre eğitim-gelir-meslek değişkenlerinin birini diğerlerinden soyutlayarak tek başına etkisini saptamak oldukça zordur. Buna göre bu üçünün birleşimi ile sosyal statü değişkeninin oluşturulmasını daha makul görmektedir. **Turan** (1986), s. 76-78. Sosyo-ekonomik faktörlerin siyasi katılıma etkisi için ayrıca bkz. **Özbudun, Ergun** (1975) Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, s. 8-10.

[275] Turan ise seçimlere köydekilerin katılma oranının daha yüksek olması konusunda Fransa'nın da Türkiye ile benzer bir durumda olduğunu, bununla beraber Amerika'nın ise durumunun bu ülkelerden farklı olduğunu söylemektedir. **Turan** (1986), s. 79.

[276] Bu bağlamda eğitim ve siyasi katılım arasında düz bir ilişki olmadığının anlaşılması adına, Türkiye'deki siyasi katılma olgusuna dair Russell tarafından yapılan yakın tarihli bir çalışmaya atıf yapmakta yarar var. Türkiye'de bireylerin eğitim seviyesi yükseldikçe, geleneksel olmayan katılımın artmakta ve fakat oy kullanma oranının azalmakta olduğu iddia edilmektedir. Yazara göre seçime katılma, daha ziyade seçmenlerin kendi siyasi eğilimlerini yansıtan tercihlerin var olduğuna dair düşünceleriyle ilişkili olduğundan, Türkiye'deki eğitim seviyesi yüksek seçmenlerin kendilerinin siyasi tercihlerini yansıtan alternatiflerin bulunmadığını düşündükleri sonucuna varılabilir. **Russell, Özge Çelik** (2016) 'Türkiye'de Seçime ve Geleneksel Olmayan Siyasal Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Bireysel Seviye Faktörler', AÜSBF Dergisi, Cilt 71, No. 2, s. 437-463, s. 458-459.

farklı şekillerine yöneliyor olabilirler. Yine meslek, cinsiyet ve yerleşme biçimi de yazarın değindiği diğer sosyo-ekonomik değişkenlerdir.[277]

Psikolojik değişkenler başlığı altında daha çok "etkenlik duygusu"na odaklanan Baykal, kavramı "*bireyin etrafındaki çevreye hâkim olma konusunda kendisini muktedir*" hissetmesi olarak tanımlamaktadır. Etkenlik duygusu arttıkça siyasi katılmanın da arttığı gözlemlenmektedir. Yazar, etkenlik duygusunun tıpkı sosyo-ekonomik statü ve siyasi faaliyette olduğu gibi hakim siyasi kültür tarafından belirlenebildiğini söylemektedir. Mesela katılmaya yönelmiş bir siyasi kültür varsa, bireylerin etkenlik duygusu da artacaktır. Ek olarak siyasi kültürün bazı temel nitelikleri de etkenlik duygusunun çeşitli biçimlerini ortaya çıkarabilmektedir. Burada üçlü bir tasnif yapılmaktadır. Bu bağlamda siyasi kültür "siyasi hayata aktif bir şekilde katılan vatandaş tipi"ne, "siyasi sistemle tek yönlü bir ilişki içinde olan tebaa tipi"ne ya da "siyasi ufku sınırlı yerel insan tipi"ne dayanabilmektedir. Bir ve ikinci tipler siyasi etkenlik duygusuna –kendi aralarında farkları olsa da- sahiptirler. İlk tipteki yurttaş, kendisini genel siyasetin oluşum sürecinde rol oynayan ve karar alma sürecine de etkili bir biçimde katılabilen bir kişi olarak görmektedir. Yazar, bunu "siyasi etkenlik duygusu" olarak adlandırmaktadır. İkinci tipte ise yurttaş, kendisini yetkili makamlardan haklarını talep etme konusunda ehil görmektedir. Bu ise "idari etkenlik duygusu" olarak adlandırılmaktadır. Etkenlik duygusu haricinde kişilerin "vatandaşlık görevi duygusu", "empati" ve "sosyal girişkenlik" özellikleri de siyasi katılmaya olumlu yönde etki eden psikolojik değişkenler olarak sayılmaktadır.[278]

Siyasi katılmayı olumsuz yönde etkileyen psikolojik değişkenler olarak ise "yabancılaşma, "anomi" ve "kinizm" sayılmaktadır. Yabancılaşma ile bireyin siyasi sistemden en genel biçimiyle kopması durumu kastedilmektedir.[279] İlk kez Durkheim

[277] Konu hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. **Baykal, Deniz** (1970) Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi, Ankara, AÜSBF Yayınları, s. 37-84.

[278] **Baykal** (1970), s. 97-102. Almond ve Verba ise siyasi kültürü temelde üçe ayırmaktadır: "katılımcı kültür", "tebaa kültürü" ve "dar grup/cemaat kültürü". Katılımcı siyasi kültürde bireylerin siyasete ilgi düzeyleri yüksek olup siyasi katılımı oldukça önemsemektedirler. Tebaa siyasi kültüründe bireyler siyaset konusunda pasif konumdadırlar ve siyasi konularda yönetimi etkileyebileceklerini düşünmezler. Cemaat siyasi kültüründe ise vatandaşlık hissiyatı mevcut değildir. Bireyler kendilerini bir ulusa aidiyet üzerinden değil bir grup ya da cemaate aidiyet üzerinden tanımlarlar. Siyasete vatandaşlık temelinde katılma yönünde bir yaklaşıma sahip değildirler. Yazarlar katılımcı kültürün demokrasi bağlamındaki hakkını vermekle beraber demokratik istikrarın bu üç kültürün bir karışımıyla gerçekleşebileceğini düşünmektedirler. akt. **Heywood** (2014), s. 264-265.

[279] Turan, siyasi yabancılaşmayı "bireylerin siyasal sistemi kendisi ile hiçbir ilişkisi olmayan, kendisi dışında olan bir yapı olarak görmesi" ya da bir başka ifadeyle "sistemden kopması" olarak tarif etmektedir. **Turan** (1986), s. 88. Ergil, siyasal yabancılaşmanın ortaya çıkış sürecini şöyle tarif etmektedir: "*Bireylerin*

tarafından ortaya konan "anomi" kavramı ise genel bir değer, inanç ve istikamet yokluğu ya da karışıklığına karşılık gelmektedir. "Kinizm" ise siyasi hayata karşı kökten bir olumsuz tavrı içermektedir. Kinizm, hiçbir siyasi sisteme olumlu bakmadığından spesifik bir siyasi sisteme karşı yürütülen muhalefetten ayrı bir anlama sahiptir.[280]

Ergil, "*benlik (birey) ile siyasal yapı arasında meydana gelen kopma ya da uzaklaşma süreci*"ni kastettiği "siyasi yabancılaşma" kavramıyla siyasi katılma arasındaki ilişkiye odaklandığı çalışmasında, siyasi yabancılaşmanın "uyuculuk" (conformity), "düzeltimcilik" (reformism), "şekilcilik", "başkaldırma" ve "geri çekilme" (withdrawal) davranışlarından birisiyle sonuçlanacağını söylemektedir. Örneğin oy vermemek, geri çekilme davranışlarından birisidir.[281] Siyasi yabancılaşma ile sosyo-ekonomik statü arasında bir ters orantı olduğunu iddia eden birçok çalışma yapılmış olmakla beraber, yazar, eserini kaleme aldığı yıllardaki (1980'de eseri yayınlanmıştır) son gelişmeler hakkındaki değerlendirmesinde, artık sosyo-ekonomik statüsü yüksek kesimlerden de siyasi yabancılaşma içerisinde bulunanların çıktığını ifade etmektedir. Bu bağlamda toplumsal şiddet olaylarını tetikleyenler artık toplumun yoksul kesimleri değil eğitim seviyesi yüksek öğrenciler olmaktadır. Burada belirtilen, söz konusu kişilerin siyasetten tümüyle uzaklaşması değil, mevcut siyasi kurumlara duydukları inançsızlık ya da güvensizlik karşısında bir siyasi katılma hamlesi olsa gerektir. Nitekim Ergil, siyasi ilginin artmasına rağmen katılma oranındaki düşmenin, genel itibariyle siyasi sistemden ve özel olarak da siyasetin bazı öğelerinden bir uzaklaşma ya da soğumanın olmasıyla açıklamaktadır.[282]

Baykal, siyasi değişkenleri ise bireyle ilgili olanlar ve çevreyle ilgili olanlar şeklinde ikiye ayırmaktadır. Bireyle ilgili olan siyasi değişkenler başlığı altında siyasi yönelimin partiye mi, kişilere mi, yoksa programa mı dönük olduğu üzerinden bir alt-ayrıma gidilmektedir. Bu bağlamda mesela parti yönelimi ağır basanlar, diğer iki profile göre daha yüksek bir siyasi katılma göstermektedir. Çevreyle ilgili değişkenler başlığı altında ise siyasi çerçevenin hukuki tanzimiyle ilgili seçilme hakkı, oy hakkı gibi hususlara dair mevcut olan hukuki düzenlemeler ile seçim sistemi, parti sistemi gibi alt-başlıklara

---

siyasallaşmış olan değerleriyle siyasal sistemin ileri sürdüğü değerler arasında köklü bir çelişki varsa ve bireyler hem kendilerini hem de siyasal sistemi bu çelişkiyi giderecek ya da azaltacak yeterlilikte ya da güçte görmüyorlarsa, yabancılaşmaları olasıdır." **Ergil, Doğu** (1980) Yabancılaşma ve Siyasal Katılma, 1. Baskı, Ankara, Olgaç Yayınevi, s. 134-135.

[280] **Baykal** (1970), s. 102-103.

[281] **Ergil** (1980), s. 129, s. 149.

[282] **Ergil** (1980), s.131, s. 134.

değinilmektedir. Mesela bir ülkede fiili yahut hukuki anlamda bir tek-parti sistemi mevcutsa, sonuçların zaten belli olduğu ve siyasi rekabetin olmadığı düşünüleceğinden katılım seviyesi düşme eğilimi gösterecektir.[283]

Baykal'ın siyasi katılmayı belirleyen değişkenlerle ilgili değerlendirmesini siyasi katılmanın "geleneksel" ya da "alışılagelmiş olan" formlarını baz alarak yaptığı söylenebilir. Bu yaklaşım ise muhatabını görece daha karmaşık bazı gerçeklikleri kavramaktan uzaklaştırabilir. Bu bağlamda örneğin olumsuz psikolojik etkenler ya da siyasi katılmayı engellemeye matuf kural ve uygulamalar, siyasi katılmanın bu formlarının gerçekleştirilmesi bakımından menfi bir tesir meydana getirebilir ancak böyle bir durumla karşılaşan birey tamamen siyasi katılmanın her türlü formundan uzaklaşabileceği gibi siyasi katılmanın "olağan dışı" ya da "geleneksel olmayan" şeklinde tabir edilen formlarına da yönelebilir. Nitekim yukarıda Ergil tarafından söylenen yabancılaşmanın sebep olabileceği davranış biçimleri çeşitliliği da bu tespiti destekler niteliktedir. Ya da mesela başka bir açıdan da kişinin sosyo-ekonomik değişkenler bakımından güçsüz durumda oluşu onun siyasi katılma noktasında daha geride olacağını düşündürtse de tam tersi yönde söz konusu yoksunluk kişiyi geleneksel ya da geleneksel olmayan siyasi katılma eylemlerine sevk etme ya da daha sarih bir ifadeyle kışkırtma vazifesi de görebilir.

1.7. DEMOKRASİNİN KENDİSİNİ KORUMASI: MİLİTAN DEMOKRASİ

1.7.1. Genel Olarak

"Militan demokrasi", geniş anlamda, siyasi rejim açısından tehlikeli addedilen düşüncelerin bireysel veya toplu olarak propagandasının ve örgütlü yollardan savunulmasının ve iktidara taşınmasının yasaklandığı demokrasi modelidir. Dar anlamda ise demokrasi karşıtı addedilen siyasi partilerin siyasi hayattan uzaklaştırılması anlamına gelmektedir.[284] Bir başka ifadeyle çoğulculuğu korumak adına çoğulculuğun belli ölçülerde sınırlandırılması demektir.[285]

Amaç özgürlükçü demokratik temel düzeni korumaktır. Ve bu amacı gerçekleştirmek için de birtakım hak ve özgürlüklerin kullanımı sınırlandırılmaktadır. Militan demokrasi kavramının ilk uygulama örnekleri ise Federal Almanya'da iki siyasi

[283] Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. **Baykal** (1970), s. 110-126.
[284] **Anayurt** (2019), s. 534.
[285] **Hakyemez, Yusuf Şevki** (2001) 'İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri', Liberal Düşünce Dergisi, Bahar 2001, s. 74-92, s. 74-76. Bir başka ifadeyle de "özgürlüğü yok etme özgürlüğü"nün kabul edilemeyeceği anlamına gelmektedir. **Hakyemez** (2001), s. 91.

partinin kapatılması olmuştur. Bunlar, 1952'de kapatılan Sosyalist Devlet (Reich) Partisi ve 1956'da kapatılan Alman Komünist Partisidir.[286] 1956'dan günümüze kadarki süreçte ise sadece 2003 yılında İspanya'da Batasuna Partisi ETA isimli terör örgütüyle ilişkilerinden ötürü kapatılmıştır.[287] Kavramın tekrar gündeme gelişi ise daha ziyade Avrupa'da "aşırı sağ" olarak nitelendirilen partilerin son dönemlerdeki kayda değer yükselişleri ile gerçekleşmiştir.

Hakyemez, liberal demokrasinin II. Dünya Savaşı öncesinde Batı Avrupa'da özellikle düşünce ve örgütlenme özgürlükleri bağlamında sağlamış olduğu "mutlak özgürlük" anlayışının, yaşanan acı tecrübeler neticesinde yerini "sınırlı özgürlük" anlayışını içeren "militan demokrasi"ye bıraktığını söylemektedir. Militan demokrasi kavramının söz konusu liberal demokrasilerde ortaya çıkmış olması bu bağlamda bir tesadüf değildir.[288]

1.7.2. Militan Demokrasi Uygulamalarında Gözetilmesi Gereken Denge

Militan demokrasi yaklaşımının pratiğinde ortaya çıkabilecek bazı sorunlar vardır. Bunların belki de en önemlisi, demokrasinin kendisini koruyacağı "yıkıcı" akımların hangi kriterler üzerinden belirleneceğidir. Zira siyasi iktidarlar, kendi pozisyonlarını korumak adına muhaliflerini "yıkıcı" olarak nitelendirme temayülü gösterebilirler. Bu sebeple söz konusu kriterlerin somut bir şekilde belirlenmesi, söz konusu dengenin sağlanması adına oldukça elzem bir siyasi işçilik gerektirmektedir. Konunun pratiği bağlamında dikkat edilmesi gereken ikinci husus, hangi özgürlüklerin sınırlandırılacağıdır. Bu bağlamda bazı görüşler, sadece örgütlenme özgürlüğünün sınırlandırılmasıyla yetinilmesi gerektiğini savunurken, bazı görüşler ise söz konusu akımların soyut düşünce açıklamalarının da sınırlandırılması gerektiği düşüncesindedir. Hakyemez, ilk görüşü desteklemektedir.[289]

---

[286] **Hakyemez** (2001), s. 75. 1956'da kapatılan Alman Komünist Partisi Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na başvurmuş ve fakat bu başvuru Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılamayacağını öngören 17. maddesi gerekçe gösterilerek kabul edilebilir bulunmamıştır. **Sağlam, Fazlı** (2000) 'Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler', Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, s. 233-254, s. 234.

[287] **Fendoğlu** (2019), s. 407.

[288] **Hakyemez** (2001), s. 74. Yine kavramın ulusal düzeyde ilk defa 1949 Bonn Anayasası içerisinde kendisine pozitif dayanak bulması da bir tesadüf olmasa gerektir. **Hakyemez** (2001), s. 81.

[289] Türkiye'de Sosyalist Partinin kapatılmasıyla alakalı AİHM tarafından verilmiş olan karar ve gerekçesi bu bağlamda akla gelebilir. Partinin programında federatif bir yapı savunulmakta ve fakat bunu gerçekleştirmek için şiddet yolları değil referandum yapılması öngörülmektedir. AİHM yorumu şöyledir: "*Böyle bir politik programın Türk Devletinin temelleriyle bağdaşmaz olması, onu demokrasinin ilkeleriyle bağdaşmaz kılmaz. Değişik parti programlarının tartışılması ve önerilmesi, demokrasinin temellerindendir. Bu görüşlere izin verilmesi, devletin örgüt ve yapısına aykırı olsa da bunlar demokrasinin bir gereğidir.*" **Sağlam** (2000), s. 237.

Demokraside yasaklanması gereken bir "aşırı" görüş olmayacağını savunan Erdoğan da barışçı yöntemlerden ayrılmadıkları müddetçe her türlü görüşün kendilerini serbest olarak ifade etme, kamusal tartışmaya ve siyasete katılma hakkının demokrasinin özü olduğunu belirtmektedir.[290]

Hakyemez, örgütlenme özgürlüğüne getirilecek sınırlamaların da çoğulcu demokrasiye halel gelmemesi adına "*ancak demokrasi için ciddi ve olağanüstü bir tehdidin ortaya çıkması ve şiddetin savunulması gibi zorunlu nedenlerin varlığı durumunda*" yapılması taraftarıdır. Bir başka açıdan örgütlenme özgürlüğüne getirilecek sınırlandırmaların barındırdığı potansiyel bir tehlike olarak örgütlenme özgürlüğü sınırlandırılan akımların hukuk dışı yöntemler kullanarak mücadelelerini sürdürme ihtimali söz konusudur. Bu sebeple de ancak zorunluluk hali varsa sınırlamaya gidilmesi daha makul olan tercihtir.[291] Hakyemez, konuyu şöyle açmaktadır:

> "*Demokratik rejimin bu biçimdeki değişik imkanlarından faydalanma koşuluna rağmen, yine de özgürlükçü demokrasiyi ortadan kaldıracak faaliyetlere girişenler olursa, son çare olarak demokrasi de özgürlükçü niteliğini korumak için, militan demokrasi gereği bu kişilerin bazı özgürlüklerini sınırlama yoluna gidebilecektir. Ancak bu hukuksal çareye sık sık başvurmamak gerekir. Öncelikle başka çareler aranmalıdır. Çünkü militan demokrasinin öngördüğü tedbirler kolay kolay özgürlükleri sınırlandırılan kişilerin rejimi benimsemeleri sonucunu gerçekleştiremez. Genellikle özgürlükleri sınırlandırılanlar mevcut rejime yabancılaşır ve hukuk dışı yöntemlere başvurarak seslerini duyurma yollarını arayabilirler.*"[292]

---

[290] **Erdoğan** (2001), s. 65.

[291] **Hakyemez** (2001), s. 76. Anti-demokratik partilerle demokratik sistemin nasıl başa çıkacağı sorunuyla ilgili Mayo yerleşik demokrasilerle genç ve istikrarsız demokrasiler arasında bir ayrım yapmaktadır. Buna göre, genç ve istikrarsız demokrasilerin kendilerini korumak adına siyasi hak ve özgürlükler aleyhine bir tutum takınmaları normaldir. Ve fakat yerleşik demokrasiler içinse anti-demokratik partilere müsamaha göstermek pek fazla bir risk barındırmayacaktır. **Mayo** (1964), s. 180.

[292] **Hakyemez** (2001), s. 77. Bununla beraber Hakyemez, militan demokrasinin her sorunu pozitif hukuk mantığıyla çözemeyeceğini; bu gerçeği pozitif hukuk noktasında gerekli önlemleri almış olmasına rağmen 1990'lardan sonra militan demokrasinin kendisini korumak durumunda hissedeceği gelişmelerin yaşanmış olduğu Almanya tecrübesinin açık bir şekilde gösterdiğini; hukuki tedbirlerin birtakım ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel reformlarla da desteklenmesi gerektiğini düşünmektedir. **Hakyemez** (2001), s. 78-79. Konuyla alakalı Vural'ın "militan demokrasinin paradoksu" kavramsallaştırması da önemlidir. Buna göre, militan demokrasi uygulamaları, sağ radikalizmi siyasi partilerden, daha özgür ve daha az yapılanmış örgütlenme biçimlerine yöneltmektedir. Söz konusu durum, "militan demokrasinin paradoksu" olarak adlandırılmaktadır. bkz. **Vural** (2005), s 237.

Militan demokrasinin uygulamasında dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi, "anayasal düzen" ile "özgürlükçü demokratik temel düzen" kavramlarının birbirine karıştırılmaması gerekliliğidir. Zira militan demokrasi kavramından yola çıkılarak "mevcut anayasal düzen"in demokratik yollardan değiştirilmesine engel olunmamalıdır.[293] Nitekim militan demokrasinin amacından saptırılması hususunda eleştirel görüşleri olan Erdoğan, bu kavramın devletin birincil amacının kendisini koruması gerektiği varsayımına dayandığını söylemektedir. Oysa ki devletin birincil amacı yurttaşların barış ve esenlik içerisinde bir arada yaşamasını sağlamak suretiyle toplumu korumak olmalıyken; militan demokrasi üzerinden meşrulaştırılan devletin kendini koruması söyleminin altında yatan asıl amaç bazı durumlarda "*kimi yurttaş veya yurttaş gruplarının barışçı yoldan kamusal ve siyasi alana dahil olma çabası*"nı engellemek olabilmektedir. Kavram ve söylemleri adeta yapı-bozuma uğratan Erdoğan, "devleti korumak" söyleminin altındaki gerçek amacınsa yerleşik düzenin sorgulanmasından ve değiştirilme ihtimalinden kaçınmak olabildiğini söylemektedir.[294]

1.8. DEMOKRASİNİN ÜZERİNE BİNA EDİLECEĞİ RASYONEL VE ÖZGÜR BİREY VARSAYIMI

Demokrasinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi, öncelikle egemenliğin sahibi olan halka dahil olan bireylerin rasyonel ve özgür olmasını gerektirir. Bu, katılmacı demokrasi için olduğu kadar temsili demokrasi için de önemlidir. Başgil, demokratik hükümetler ile rasyonel düşünce ve şahsi hükümetler (otokrasi ya da diktatörlükler) ile bilgisizlik ve

---

[293] **Hakyemez** (2001), s. 76. *Erdoğan'*ın şu görüşleri de konu bağlamında değinilmeye değer olsa gerektir: "*Açıktır ki, demokrasi belli bir andaki kurumsal yapıyla ve güç ilişkileriyle özdeşleştirilemez; demokrasi sürekli bir oluşumdur. Demokrasi bir öz değil, bir formdur, süreçtir. Demokraside esas olan şu veya bu müesses kurumun ilanihaye muhafazası değil, hangi kurumların ve politikaların gerekli olduğunu yurttaşların belirlemesine imkan verecek prosedürlerin korunmasıdır. Bu nedenle, demokrasiyi korumak amacında samimi olanların, her şeyden önce, bu prosedürlerin ürettiği sonuçlara saygılı olmayı öğrenmeleri ve içselleştirmeleri gerekir. Demokratik prosedürlerin özü ise onların kamunun "konuşma", "tartışma" ve "katılma"sına aracılık edebilmelerini müesseseleştirmesi ve güvence altına almasıdır.*" **Erdoğan** (2001), s. 64-65.

[294] **Erdoğan** (2001), s. 61-62. Yazarın çalışmasında militan demokrasinin devleti koruma amacına matuf uygulamalarına odaklanmış olup, bazı aşırı ya da marjinal olarak nitelendirilen grupların toplumdaki diğer grupların temel hak ve özgürlüklerine, özellikle siyasi katılma iradelerine dönük demokratik olmayan engelleme çabaları hakkında bir değerlendirme yapmamış olduğunu da eklemekte yarar vardır. Yine aynı çalışmasında militan demokrasi anlayışını savunanların Carl Schmitt'ten ilham aldıklarını söylemektedir. Nazi Almanya'sının demokratik olmayan uygulamalarına düşünceleriyle meşruluk kazandırdığı suçlaması adeta üzerine kalmış olan Carl Schmitt'in, Almanya'nın Nazi tecrübesinin ağır hasarının yoğun tesiri altında böyle tecrübelerin bir daha yaşanmamasını sağlayacak bir anayasal güvence olarak tasarlanan militan demokrasi kavramının bagajındaki olumsuz uygulamaların da dayanağı olarak görülmesi dikkate değer bir husus olsa gerektir. Yazarın ilgili kısımlardaki görüşleri için bkz. **Erdoğan** (2001), s. 63-64.

görgüsüzlük arasında bir bağ kurmaktadır. Buna göre, tarihte geleneksel bir yapı içerisindeki toplumlar, ne zaman ki gelenek bağından kurtulup rasyonel düşünce yoluna girmişlerdir; o zaman "*suların yamaçtan düzlüklere doğru akması gibi, demokrasi rejimine akmışlardır*".[295] Sartori ise düşünce ve kanaatler özgür olmadığı sürece seçimlerin özgür olmasının bir anlamı olmadığını; kendisine ait bir düşünce ve kanaati, söyleyecek herhangi bir şeyi olmayan bir halkın egemenliğinin lafta kalacağını, böyle bir halkın egemen değil bir "evet efendimci" olacağını söylemektedir.[296]

Kapani, klasik demokrasi teorisinin özgür ve rasyonel birey varsayımına rağmen pratiğe bakıldığında pek de iç açıcı bir tablonun olmadığını düşünmektedir. Zira siyasi tercihler çoğunlukla sosyal çevrenin etkisi altında meydana gelmekte; siyasi tutum ve davranışlar akıl ve bilgi temelinden ziyade duygusal faktörlerden beslenmektedir. Özellikle siyasi meselelerin süreç içerisinde giriftleşmesi de bu olguyu pekiştirmiştir.[297] Bilgi ve ilgi konusundaki eksikliği vurgulayan Sartori'nin konu hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

> *"Kısacası: Kamuoyunun bilgi temeli nedir? Yığınlarca kanıtın büyük bir bölümünde, bu soruya aynı nitelikte yanıt verilmektedir: Dikkatsizlik, ilgisizlik, bilgi azlığı, çarpık algılama durumu ve nihayet sıradan yurttaşın gözlemciyi sürekli hayrete düşüren tam bilgisizliği. Söz konusu şeylerin yüzdeleri değişir, çünkü bunlar bizim "yeterli bilgi"yi ne kadar seyrek ölçtüğümüze bağlıdır. Ama bir uçtan öbür uca bütün demokrasilerde oy verme araştırmaları ve kamuoyu yoklamalarından çıkan tablo, gerçekte yurttaşların büyük bir çoğunluğunun –diğer şeyleri şöyle dursun- bilgi temelinin acıklı bir tablosudur. İlgisizliğin veya siyasetten uzaklaşmanın yaygınlaştığını, sıradan yurttaşın en azın altında olmasa da en az düzeyde siyasete katıldığını ve kamuoyunun birçok konu ve olayda bir kanaate değil, daha çok ruh hallerinden ve duygusal eğilimlerden oluşan anlaşılmaz birtakım duygulara sahip bulunduğunu söylemek, tehlikesiz, yuvarlak bir genelleme olur."*[298]

---

[295] **Başgil** (1960), s. 197. Demokrat kişiliğin özelliklerinin şu unsurlardan oluştuğu söylenmektedir: İnisiyatif sahibi olmak, mütekabiliyet esasına inanmak, yanılabilirlik, deneyselci zihniyet sahibi olmak, eleştirel olmak, esnek ve açık fikirli olmak, uzlaşmacı olmak, hoşgörülü olmak, güven ve sorumluluk duymak. bkz. **Sarıbay** (1998), s. 81-83.

[296] **Sartori** (2017), s. 118. Bireyci kültür tipinin demokratik yönetimi daha destekleyici bir rol ifa ettiği hakkında bkz. **Sarıbay** (1998), s. 18.

[297] **Kapani, Münci** (2004) Politika Bilimine Giriş, 16. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, s. 137-138.

[298] **Sartori** (2017), s. 137-138.

Sartori, bilgi süreçleri konusundaki suçlamaların niceliksel yetersizlik, ön yargı ve niteliksel yoksunluk olmak üzere üç başlıkta toplandığını; niceliksel sorunun bilginin az olmasından değil belki de çok fazla olmasından kaynaklandığını, zira "sıradan yurttaş"ın özümleyemeyeceği kadar çok bilgiye boğduğunu, onu ilgisiz kılanın da bu olduğunu; ön yargı konusundaki eleştirilerin kabul edilebilir olduğunu ve niteliksel yoksunluğa da büyük oranda gerçekleri saptırarak aktaran medyanın sebep olduğunu ifade etmektedir.[299] Konuya farklı bir yerden yaklaşan Dahl ise demokrasiye zayıf görünen tarafı olan "sıradan insan"ların kendilerini yönetmeye muktedir olmadıkları üzerinden saldıranların "koruyuculuğu" savunabildiğini; ancak hiçbir yetişkinin yönetim bakımından diğeriyle kıyaslandığında bir devletin yönetimi üzerinde tam ve nihai yetkiyle donatılacak derecede ehil olmadığını söylemektedir.[300]

2. SİYASİ PARTİLER VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİNİN SİYASİ PARTİLERİN FONKSİYONLARI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

2.1. GENEL OLARAK

Siyasi partilerin demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsuru oldukları, hem doktrinde hem de çeşitli ülke anayasalarında vurgulanmaktadır. Siyasi partilerin demokrasinin "sine qua non" kurumları olarak görülmesi dolayısıyladır ki, demokrasiye zaman zaman "partiler demokrasisi" ya da "partiler rejimi" gibi nitelendirmeler yakıştırılmaktadır.[301] Sartori ise bazı yazarların demokrasiyi bir "partikrasi", yani iktidarın hükümet ve parlamentodan ziyade parti yönetimlerine kaydığı bir sistem olarak algıladıklarını söylemektedir.[302] Tez, daha ziyade demokratik rejimlerdeki siyasi partilere odaklanmakla birlikte, siyasi partilerin otoriter ve totaliter rejimlerde dahi temel bir role sahip olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Bundan ötürüdür ki, siyasi partiler, "modern devletin salt olguları" olarak görülmektedir.[303]

Siyasi partilerin rolünü kavrama hususunda, Duverger'nin pek çok akademik çalışmada atıf yapılan şu sözleri oldukça çarpıcıdır: "*Klâsik anayasa hukukunu bilen, fakat*

[299] **Sartori** (2017), s. 138-139.
[300] **Dahl** (2017), s. 82, 87.
[301] **Anayurt** (2019), s. 509.
[302] **Sartori** (2017), s. 190-191.
[303] **Kapani** (2004), s. 159. Bu durumdan çıkarılması gereken bir sonuç da siyasi partilerin her koşul ve şartta fonksiyonlarıyla demokrasiye olumlu yönde bir etkide bulunacağı varsayımının yanlışlığıdır. Zira siyasi partilerin demokrasiyi yaşatabilecekleri gibi öldürebileceklerine de vurgu yapılmaktadır. **Sarıbay** (1997), s. 17.

partilerin rolünden bihaber olan bir kimse, çağdaş siyasî rejimler hakkında yanlış bir fikre sahiptir; partilerin rolünü bilen, fakat klâsik anayasa hukukundan malûmattar bulunmayan bir kimse ise, çağdaş siyasî rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikre sahip olur."[304] Bu bağlamda Duverger, mesela İngiltere'deki iki-partili parlamenter demokrasinin içeriğini bilmeden fren-denge mekanizması, güvenoyu, parlamentonun yürütmeyi denetlemesi gibi kurumlara bakarak yorum yapmanın aşırı şekilci olacağını söylemektedir.[305] Benzer yönde Özbudun da parlamenter hükümet sisteminde hükümet parlamento içinden çıktığı ve ona karşı sorumlu olduğundan ötürü iki organ arasında zorunlu bir özdeşlik olduğunu; siyasi partilerin bu iki organı birleştiren güçlü bir köprü vazifesi gördüğünü; bu sebeplerle de yasama-yürütme ayrılığından ziyade birleşip kaynaşmasından bahsetmenin daha doğru olacağını söylemektedir.[306]

Siyasi partilerin demokratik siyasi yaşamın neden vazgeçilmez unsuru oldukları sorusunun cevabı aslında aşağıda belirtilecek olan fonksiyonları üzerinden çok daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Ancak ilk, genel ve kuşatıcı bir açıklama olması bakımından siyasi partilerin ortaya çıkışını hazırlayan şartlara kısaca değinmek faydalı olacaktır. Siyasi partilerin ilk kez ortaya çıktığı dönemlerde doğrudan demokrasinin çeşitli sebeplere binaen uygulanamayacağı genel kabul gördüğünden temsili demokrasi düşüncesi uygulanmaktaydı. Yine parlamentoda temsilcilerin yasa yapmak ya da hükümet kurmak adına belirli ortak paydalar etrafında bir araya gelmesi, parti grubu kurması gibi olgular da mevcut durumun adeta zorunlu bir sonucuydu. O dönemlerde demokrasinin asgari şartlarından olan oy hakkının genişletilmesi yönünde yapılan değişiklikler ise -önceki sayfalarda genişçe vurgulandığı üzere- siyasi partilerin ortaya çıkmasında çok önemli bir sebep teşkil etmişti. Dolayısıyla üç ana başlık, siyasi partileri zorunlu olarak ortaya çıkartan sebepler olarak görülebilir. Bunlar, temsili demokrasi, yasama ve yürütme faaliyetlerinin yürütülmesi ve son olarak oy hakkının genişletilmesi. Neden demokrasinin temsili biçiminin uygulanması gerektiğiyle alakalı önceki bölümlerde görece geniş çaplı bir tartışma yürütüldüğünden bu başlığın tekrar irdelenmesine gerek duyulmamıştır. İkinci başlık, yasama ve yürütme faaliyetlerinin yürütülmesidir. Siyasi partilerin ataları olarak kabul edilen parlamento grupları parlamenterlerin birtakım ortak paydalar etrafında bir araya gelmesiyle meydana gelmişti. Burada sorulması gereken, parlamento grupları olmasaydı yasama ve yürütme faaliyetlerinin nasıl yürütüleceğidir. Zira yasa yapmak ya da

[304] **Duverger** (1962), s. 96.
[305] **Duverger** (1962), s. 96.
[306] **Özbudun** (2017), s. 22.

hükümeti kurmak, kurulan hükümeti görevde tutmak gibi hususlar ortak hareket eden parlamenterlere gerek duymaktadır. Dolayısıyla demokratik bir siyasi sistemin istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için bu durum bir gereklilik olarak değerlendirilebilir. Üçüncü başlıksa oy hakkının genişletilmesidir. Oy hakkının genişletilmesi, siyasi partilerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştı. Temsilcilerin yahut temsilci olmak isteyenlerin sayıları oldukça artmış olan seçmen kütlesinin desteğini alabilmek için bir seçim örgütüne ihtiyacı olduğu ortadaydı. Bu yüzdendir ki, siyasi partiler ilk çıktıkları anda bir seçim makinesi olarak tasvir edilmişti. Özellikle dönemin iletişim ve ulaşım imkanları düşünüldüğünde seçim örgütü yahut seçim makinesine duyulan ihtiyaç daha iyi anlaşılacaktır. İşte söz konusu parlamento grupları ve seçim örgütlerinin birleştirilmesidir ki, modern anlamda siyasi partileri ortaya çıkarmıştı. Dolayısıyla siyasi partilerin vazgeçilmez olmadığını iddia edecek olanların, seçim örgütleri olmaksızın oy hakkının genişletildiği bir denklemde temsilcilerin nasıl rekabet edebilecekleri; parlamento grupları olmaksızın yasama ve yürütme faaliyetlerinin demokratik hayatın istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde işlemesine halel gelmeyecek şekilde nasıl gerçekleştirileceği; ve belki de en başta temsili demokrasinin alternatifi olarak öne sürecekleri demokrasilerin nasıl uygulamaya geçirilebileceği ile ilgili sorulara makul cevaplar vermeleri gerekmektedir.

Günümüzde doktrinde yapılmakta olan "dijital demokrasi" tartışmaları aslında bu üç unsurla alakalı görüşler serdetmesi bağlamında bir bakıma siyasi partilerin demokrasi için vazgeçilmez oldukları tezini de tartışmaya açmış olmaktadır. Zira bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin doğrudan demokrasinin uygulanmasının önündeki maddi imkansızlıkları ortadan kaldırdığı; seçmenleri organize etmeyi gerektiren seçim örgütlerine olan ihtiyacı azalttığı hususları açıkça vurgulanmaktadır. Ve fakat burada tartışılması gereken hususlardan birisi, doğrudan demokrasinin uygulanmasındaki manevi imkansızlık boyutudur. Bununla beraber söz konusu manevi imkansızlık boyutunun egemenliğin sahibi olan halka ve dolayısıyla da demokrasiye dair bir inançsızlık anlamına gelebileceği eleştirileri de tersten yapılabilecektir. Diğer birçok önemli başlık ise yasama ve yürütme faaliyetlerinin nasıl yapılacağıdır. Yasama faaliyetleri, halkın bizzat kendisinin örneğin elektronik ortamda katılmış olduğu oylamalarla gerçekleştiriliyor olsun; peki bu yasa tekliflerini kim hazırlayacak ve halkın önüne kim getirecektir? Halk siyasi partiler olmasa bile oylamaları geçirmek adına belli ortak paydalar etrafında birleşmek zorunda kalmayacak mıdır? Böyle bir birleşme ise süreç içerisinde bir kurumsal çatıya evrilmeyecek midir? Söz konusu menfaatleri birleştirme fonksiyonu nasıl yerine

getirilecektir? Ya da insanların her oylamada aynı siyasi bölünme içerisinde oy vermemesi, bir başka ifadeyle siyasi bölünmelerin her oylamayı kapsayacak kuşatıcılıkta olmaması durumu mu ortaya çıkacaktır? Parlamenterlerin bile çoğu zaman oyladıkları kanun teklifinin kapağını dahi açmadan parlamento çalışmalarına katıldıkları düşünüldüğünde, çeşitli mesleklerle ve meşgalelerle uğraşan bireyler siyasi meseleleri kavramak adına gereken çabayı göstermeleri gereken zamanı nasıl bulacaklardır? Üzerinde düşünülmeden çok hızlı kararlar alınması söz konusu olmayacak mıdır? Karmaşık siyasi meseleleri çözme ameliyesiyle uğraşmak istemeyen bireylerin gözleri, yine de kararlarını verirken görüşlerine başvuracakları siyasi liderler aramayacak mıdır? Yürütme fonksiyonu nasıl yerine getirilecektir? Yürütme fonksiyonunu yerine getirmeye talip olacak insanlar halkın bir bölümünün destek olacağı ve bir bölümünün ise karşı çıkacağı siyasi bir söylem, program ve kadroya sahip olmak durumunda kalmayacak mıdır? Bu sorular daha da çeşitlendirilebilir ancak söz konusu gelişmelerin siyasi partilerin önemi ve fonksiyonlarında birtakım değişiklikler meydana getireceği kabul edilse bile siyasi partilere hiçbir surette ihtiyaç duyulmayan bir doğrudan demokrasi pratiği pek de imkân dahilinde görünmemektedir.[307]

Siyasi partilerin fonksiyonlarıyla neyi kastettiklerini hiçbir yazarın açıklamadığını söyleyen Payaslıoğlu, bunu, "*siyasi partilerin demokratik bir rejimde, rejimin iyi işleyebilmesi hatta sadece işleyebilmesini faaliyetleriyle temin etmeleri*" olarak açıklamaktadır. Partiler, söz konusu fonksiyonları ifa ederlerken asıl amaçları bu fonksiyonların ifası olmamaktadır. Partilerin siyasi iktidarı ele geçirmek gibi bazı ana amaçları vardır. Söz konusu fonksiyonlar, partiler bu amaçları gerçekleştirmek adına faaliyetlerde bulunurken, ortaya çıkan tali ürünler mesabesinde olmaktadır. Dolayısıyla partiler, kendi amaçlarının peşinde koşarken söz konusu fonksiyonların gerektiği şekilde ifa edilip edilmediğiyle pek ilgilenmezler. Bu yüzdendir ki, partiler kendisinden beklenen fonksiyonları gerektiği şekilde uygulamaya geçiremeyebilmektedir.[308] Nitekim aşağıda yer yer siyasi partilerin teorik planda kendilerinden beklenen ideal fonksiyonlarla, pratik gerekliliklerle karşılaştıktan sonraki faaliyetleri arasında ortaya çıkan tenakuzlara da eleştirel bakışın gereği olarak yer verilecektir.

[307] Nitekim Erdoğan da temsili demokrasiyi eleştirenlerin istedikleri düzeltmeler yapılabilse dahi, demokrasi uygulamasında siyasi partilerin merkezi öneminin ortadan kalkmayacağını savunmaktadır. Yazara göre belki siyasi partilerin yapı ve işleyişleri, hatta demokrasi içerisindeki rolleri değişecek ve fakat merkezi önemi kalkmayacaktır. **Erdoğan** (2001), s. 59.
[308] **Payaslıoğlu** (1952), s. 69.

Son olarak belirtmek gerekir ki, siyasi partilerin demokratik düzenlerdeki fonksiyonları içerisinde faaliyetlerini sürdürdükleri ülkelerin parti yapıları, gelenekleri, demokrasi geçmişi, demokratik kültürü, hukuki yapısı, siyasi güç dengelerine göre değişebilmektedir. Bununla beraber yine de temel noktalarda önemli oranda bir benzerliğin varlığından söz edilebilir.[309]

2.2. MENFAATLERİN BİRLEŞTİRİLMESİ

2.2.1. Genel Olarak

Menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonunu Özbudun, "*çeşitli kişi, grup ve kuruluşların siyasal sistem karşısındaki isteklerinin, genel siyaset alternatiflerine dönüştürülmesi*" olarak tanımlamaktadır. Siyasi alana dair toplumun çeşitli kesimlerinin çeşitli menfaatleri vardır. Bu menfaatler ekonomik, kültürel, kimliksel, sosyal ve sair başlıklar altında ortaya çıkabilir. Örneğin, işçilerin, memurların veya ticari işletme sahiplerinin menfaatleri birbirinden farklıdır. Veya toplumsal alana dair modern tasavvura sahip kesimlerle daha gelenekselci kesimlerin bu yöndeki talepleri birbirinden farklıdır. İşte bu kadar çeşitli menfaatlerin siyasi kararlar haline dönüştürülmeden evvel, birleştirilerek "*bellibaşlı birkaç siyaset alternatifine indirgenmesi*" gerekmektedir.[310]

2.2.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Egemenliğin sahibi olan halk, teorik olarak bir bütün olarak kabul edilse dahi, çok çeşitli alt unsurlardan ve buna bağlı olarak da menfaatlerden müteşekkildir. Bu bağlamda demokratik sistemlerde halkın iradesinin alınan kararlara sağlıklı bir şekilde yansıması, menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonun sistem içerisinde gerçekleştirilmesi yadsınamaz bir öneme sahiptir. Zira aksi bir durum, siyasanın çok çeşitli menfaatlerin birbirleriyle amansız bir kavga içerisine girdikleri bir kördüğüm olmasına sebep olabilirdi. Menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonunun önemi, Amerika'da siyasi partilerin ortaya çıkış dönemi mercek altına alındığında daha iyi anlaşılabilir. Amerika'da siyasi partiler, ilk ortaya çıktıkları dönemde menfaatlerin birleştirilmesi sorunuyla karşı karşıyaydılar. Menfaat çekişmeleri siyasi sistemde toplumsal gerilim ve toplumsal yarılma ile birlikte bir tıkanıklık oluşturmuştu. Böyle bir ortamda hem Federalistler hem de Cumhuriyetçiler, farklı menfaat ve fikirlerin ulusal düzeyde birleştirilmesine dönük bir politika içerisinde oldular. Partiler arasında bir çekişme devam etmekle beraber, bu çekişme kabul edilebilir

[309] **Anayurt** (2019) s. 509.
[310] **Özbudun** (1983), s. 92.

bir düzeyde seyretti.[311] Öyle ki, menfaatlerin birleştirilmesine dönük bu politikalar, temel meseleler üzerinde bir uzlaşmayı içeren bir siyasi zemin inşa etti. Birbirleriyle birçok bakımdan farklılıklara sahip olan kesimler, bir Amerikan siyasası etrafında birleşebildiler Başka bir açıdan ise Gunther ve Diamond, menfaatlerin birleştirilmesinde gösterilen başarının uzun vadede siyasi istikrar ve kamu politikasının tutarlılığı gibi önemli sonuçları olacağını söylemektedir.[312]

2.2.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Özbudun, siyasi partilerin menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu hakkında şöyle söylemektedir:

> "*Demokratik sistemlerde, menfaatlerin birleştirilmesi alanında en önemli rolü oynayan yapılar, siyasal partilerdir. Siyasal partiler, seçim yoluyla siyasal iktidarı ele geçirmek amacını güden kuruluşlar olduklarına göre, genellikle tek bir sosyal menfaati temsil etmekle yetinemezler, tersine, oy potansiyellerini en yüksek haddine çıkarabilmek amacıyla, çeşitli menfaat gruplarına hitap etmeye çalışırlar. Dolayısıyle, parti politikasının saptanması, bu grupların menfaat ve isteklerinin parti tarafından birleştirilip bağdaştırılmasını gerektirir. Böylece partiler, toplumdaki sayısız menfaatleri birkaç ana siyaset alternatifi haline getirerek bir siyasal temsili, yani halkın seçim yoluyla hükümet politikasını etkilemesini mümkün kılarlar.*"[313]

Siyasi partilerin menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonunun ne anlam ifade ettiğinin anlaşılması adına, siyasi partilerin henüz ortaya çıkmadığı geleneksel dönemlerde bu fonksiyonun nasıl icra edildiği hususuna da değinmek gerekmektedir. Otoriter de bir yönü olan geleneksel sistemlerde bu fonksiyon, çoğunlukla devlet organlarınca ve siyasi kararların alınması esnasında gerçekleştirilmiştir.[314] Fakat bununla beraber, bu fonksiyonun o dönemlerde gereğince gerçekleştirildiğini söylemek de güç olsa gerektir. Çünkü menfaatlerin birleştirilmesi, siyasi gücü elinde bulunduranların çoğunlukla ancak mecbur kaldıkları zaman başvurdukları bir yöntem olmuştur. Örneğin, modern dönem öncesinde Batıda krallar kendi otoritelerini korumak ya da kuvvetlendirmek adına

---

[311] **Chambers** (1966), s. 90-91.
[312] **Gunther, Richard / Diamond, Larry**, 'Types and Functions of Parties' : Diamond, Larry / Gunther, Richard (ed.) (2001) Political Parties and Democracy, The Johns Hopkins University Press, s. 3-39, s. 8.
[313] **Özbudun** (1983), s. 93.
[314] **Özbudun** (1983), s. 92.

aristokrasi ve kilisenin menfaatlerini birleştirmek siyasetini izlemişlerdir. Fakat kendi siyasi otoritelerini ya da meşruiyetlerini sarsmak kuvvetine sahip olmadan önce burjuvazinin taleplerini dikkate alma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Aslında yükselen sınıfların (burjuvazi ya da sonrasında işçi sınıfı) siyasi katılım yönündeki talepleri biraz da siyasi iktidarların menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonlarını gereği gibi ifa edememesinden kaynaklanmıştır.

Konu bağlamında akla gelebilecek bir soru, modern demokrasilerde bu fonksiyonu siyasi partiler dışında yerine getiren kurum ya da kuruluşların olup olmadığıdır. İlk bakışta cevap olarak sivil toplum kuruluşları ya da baskı gruplarının zaman zaman etki kabiliyetlerini artırmak adına ortak bir çalışma süreci yürütebildiği düşünülebilir. Fakat eğer, menfaatlerin birleştirilmesinden temel maksat, bunların bir genel siyaset alternatifine dönüştürülmesinin sağlanmasıysa, bu tip kurum ve kuruluşların yolları da bir şekilde siyasi partilerle kesişmek durumunda kalacaktır. Zira yukarıda da aktarıldığı üzere, siyasi partilerin bunlardan farkı, siyasi iktidarı elde etme ya da kullanmayı hedefliyor oluşlarıdır.[315]

2.2.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

Siyasi partilerin oy potansiyellerini azami seviyeye çıkarmak için menfaatleri birleştirme çabasına dair tarihsel ve çarpıcı bir örnek olarak yukarıda da atıf yapılmış olan 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de muhafazakarların lideri konumundaki Disraeli'nin menfaatleri birleştirme politikası örnek olarak gösterilebilir. Sanayi inkılabı ile ortaya çıkan işçi sınıfı, hem çalışma koşulları hem de siyasi katılım yönünde talepler öne sürmüş ve fakat bu taleplerin kabulüne siyasi alana hakim konumdaki partiler tarafından ilk etapta yanaşılmamıştır. Özellikle muhafazakârlar bu konuda daha katı bir tavır takınmışlardır. Süreç içerisinde işçilere daha yakın bir pozisyon alan Gladstone, işçileri Liberal Partiyi desteklemeye çağırdığında; karşı bir hamle olarak Disraeli, işçilerin oylarını kazanmak adına onların çalışma koşullarında ve seçme hakkında iyileştirmeler yapmaya dönük 1867'de bir reform kanunu çıkarttırmıştır. Bu kanunla şehirlerde yaşayan yaklaşık bir milyon işçi, oy kullanma hakkına sahip oluyordu. Öyle ki, herkes, muhafazakarların bu hareketini şaşkınlıkla karşıladı.[316] İktidara gelmek ya da iktidarda kalmak isteyen partiler,

[315] Nitekim Sarıbay da siyasi partilerin menfaatleri birleştirme fonksiyonunun onları demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsuru yapan sebeplerden biri olduğunu düşünmektedir. **Sarıbay** (1997), s. 17. Benzer bir görüş için ayrıca bkz. **Atar** (2008), s. 70.
[316] **Berkes** (1946), s. 31.

bunu sağlamak adına bir anlamda temsilcisi konumunda oldukları menfaatleri çoğaltmak ve birleştirmek durumunda kalmaktadır. Burada karşılıklı bir "kazan-kazan" ilişkisinden bahsedilebilir. Zira menfaatlerin birleştirilmesi yoluyla siyasi partiler iktidar hedeflerine daha çok yaklaşmakta; farklı menfaatler de bir "genel siyaset alternatifine dönüştürülme" imkanına kavuşmaktadır.

Akla gelen bir diğer soru, farklı ülkelerde faaliyet gösteren iki merkezi partinin, menfaatleri birleştirme fonksiyonunu aynı seviyede bir başarılılıkla gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğidir. Yani ülkelerin siyasi kültürlerinin ve parti sistemlerinin bunda etkili olup olmadığı ya da ne derecede etkili olduğudur. Belirtmek gerekir ki, iki-parti sistemleri, bu fonksiyonun ifası bakımından daha başarılı sonuçlara sahne olmaktadır. Amerika'daki iki-parti sistemi, bu tespiti destekleyici bir örnek sunmaktadır. Zira partiler, böyle bir sistemde iktidarı ele almak veya elde tutmak için mecburi olarak merkeze yaklaşmakta, bu da çeşitli menfaatlerin aynı parti çatısı altında birleştirilmesi anlamına gelmektedir. Çok-parti sisteminde ise partiler, belirli bir menfaat grubunun temsili ya da sözcülüğüne odaklanmakta, menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu, iki-parti sistemlerine göre geri planda kalmaktadır. Duverger'nin parti ve seçim sistemlerinin menfaatleri birleştirme fonksiyonuna etkisine dair görüşleri ise şu şekildedir:

> *"Zira iki-partili sistemde taraflar seçimi kazanmak için merkeze daha çok yaklaşmak zorundadır. Bunun altında yatan temel sebeplerden birisi de, seçimin galibini belirleyecek olanın tarafların fanatik seçmenleri değil, her iki partiye de oy verme potansiyeli olan ılımlı/ortada gezen seçmenler oluşudur. (...) Orantılı temsilde ise durum başkadır. Zira partiler kendi oylarını artırmak için kendi sınırlarını daha belirginleştirecek olan bir söyleme sahip olurlar. Bir bakıma daha kutuplaştırıcı bir dil üretirler. (...) Dolayısıyla her parti, en yakın rakipleriyle aralarındaki temel benzerliklere dikkati çekecek yerde, kendisini bunlardan ayıran teferruat farkları üzerinde durur. Sonuç olarak siyasal bölünmeler derinleşir ve çatışmalar yoğunlaşır. Komşu partiler arasındaki rekabetin böylece kızışmasına paralel olarak, sağdaki partilerin daha sağa, soldaki partilerin de daha sola çekilmeleri suretiyle, kamuoyunda genel bir "aşırılaşma" görülür. (...) ... kamuoyu, merkezcil bir baskı yerine, merkezkaç bir baskının etkisinde kalır. Gerçi hükümet zorunlulukları, elbette bu merkezkaç itişi sınırlandırır; ama aynı zamanda, iktidara katılmayan aşırı partilerin demagojik ve uzlaşmaz tutumlarını sürdürmelerine de imkân verir; bu ise, seçim tehdidi dolayısıyla, merkez partilerini*

güç duruma düşürür. Bu bakımdan hükümet, "aşırılaşma" sürecinden daima zarar görür."[317]

Çok-parti sistemlerinde menfaatlerin birleştirilmesi, seçimden sonra herhangi bir partinin hükümeti kurabilecek çoğunluğa sahip olamaması durumunda koalisyon hükümetlerinin kurulması yoluyla gerçekleşebilmektedir. Fakat burada menfaatler, parti içerisinde değil, partiler arasında birleştirilmektedir. Son olarak tek-parti sisteminde ise menfaatler teorik olarak ilgili partinin bünyesinde birleştiriliyor olarak gözükmekle beraber, pratikte bazı menfaatler çeşitli sebeplerle bu birleşime dahil edilmeyebilmektedir.[318] Yukarıda geleneksel dönemlere dair yapılan açıklamalar, tek-parti sistemi için de hatıra gelebilir. Çok-parti sistemleriyle ilgili değinilmesi gereken bir husus da merkeze yakın olan ve dolayısıyla menfaatlerin birleştirilmesini sağlamada daha başarılı olan partilerin –siyasi kültürün müsaade ettiği ölçüde- bu sistemlerde mevcut olabileceğidir.

Bir başka belirleyici etken ise, hükümet sistemleri ve seçim sistemleri olsa gerektir. Örneğin, Türkiye'de bir iki-parti sisteminden ziyade bir çok-parti sistemi mevcut olsa da, hükümet sisteminin değiştirilmesinden sonra, siyasi partiler seçimlerden önce birtakım ittifakların içerisine dahil olma ihtiyacı hissetmektedirler. Bu da menfaatlerin birleştirilmesi anlamına gelmektedir. Fakat bu durum, parti içinde değil partiler arasında menfaatlerin birleştirilmesine örneklik teşkil etmektedir.

Bu konuda bir başka belirleyici etken, bahsedildiği üzere, ilgili ülkenin toplumsal ve siyasi kültürüdür. Bir siyasi partinin farklı menfaatleri kendi bünyesinde ve ortak bir paydada birleştirebilmesi, bazı zorluklarla karşılaşabilmektedir. Söz gelimi bir menfaat grubunun ilgili "menfaat koalisyonu"na dahil edilmesi, daha önce içerisinde yer alan menfaat gruplarının koalisyonu terk etmesi yönünde bir sonuç doğurabilecektir. Böyle bir sonucun ortaya çıkması da ülkedeki farklı menfaatler arasındaki görüş farklılıklarının ne kadar temel ya da uzlaşmaz olduğuyla yakından ilgilidir. Özbudun, bu kısmı, "türdeş (homojen) siyasi kültür"ler ve "parçalanmış siyasi kültür"ler olarak kavramsallaştırmaktadır. Eğer bir toplumun siyasi kültürü parçalanmış bir niteliğe sahipse, farklı grupların değer, inanç ve özlemleri arasında temel ayrılıklar bulunmakta; bu da menfaatlerin hem partiler içerisinde hem de partiler arasında birleştirilmesini oldukça

[317] **Duverger** (1993), s. 495-496
[318] **Özbudun** (1983), s. 94; **Gunther / Diamond** (2001), s. 8.

zorlaştırmaktadır. Böyle bir siyasi tablo ise, siyasi sistemin önemli kararlar alabilme yeteneğini alabildiğine sınırlandırmakta, yani sistemi hareketsizleştirmektedir.[319] Demek ki ne partilerin kendi bünyesinde ne de partiler arasında menfaatlerin birleştirilmesine engel olacak derecedeki bir siyasi parçalanmışlık, siyasi sistemin hareketsizliği gibi bir sonuç doğurmaktadır ki; bu da menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonunun demokratik bir sistem için ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

2.2.5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

Bütün siyasi partilerin menfaatlerin birleştirilmesine dönük yaklaşımlarının aynı ya da benzer olduğunu iddia etmek, oldukça yanıltıcı olacaktır. Siyasi partiler, belirli tiplere ayrılmaktadır. Bu anlamda kimi partiler, siyasi görüşlerini farklı menfaatleri aynı potada birleştirebilme kapasitesini yükseltecek esneklikte kurarken, kimi partiler de siyasi görüşlerini belirli grup ya da sınıfların menfaatini sahiplenmeyle sınırlamaktadır. Siyasi partilerin farklı tiplere ayrılmasına da sebep olan bu yaklaşım farklılıkları, faaliyet yaptıkları ülkelerin toplumsal yapısı, siyasi kültürü, seçim sistemi[320] ve sair faktörlerle de doğrudan ya da dolaylı bir ilişki içerisindedir.

Özbudun siyasi partileri, menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonunu ifa etme biçimlerine göre, üçe ayırmaktadır. Bunlardan ilki, pragmatik ve pazarlıkçı (merkezi) partilerdir. İngiliz ve Amerikan partilerinin örneğini sunduğu bu tip partilerin ideolojik yönü, geniş kitlelerin oyunu hedeflediğinden zayıftır. Siyasi programları da bu sebepten ötürü büyük ölçüde esnek tutulmaya çalışılır. Bu partiler, bahsedilen özelliklerinden ötürü,

---

[319] **Özbudun** (1983), s. 94-95. Dahl ise kültürel bakımdan yeterli homojenlikteki toplumlarda demokratik siyasi kurumların gelişimi ve sürekliliği ihtimalinin, çeşitli alt-kültürlerin çatıştığı bir toplumla kıyaslandığında daha yüksek olduğunu söylemektedir. Bununla beraber barışçı bir demokratik süreçte siyasi karşıtlıkları çözmenin karşılıklı tavizleri içeren bir tartışma ve uzlaşmayı gerektirdiğini, yerleşik demokrasilerin ciddi kültürel sorunlar yaşamadıklarını, bu ülkelerde çok belirgin kültürel farklılıklar olsa bile siyasi hayatlarına ekonomik konular gibi daha tartışılabilir konuların hakim olduğunu da eklemektedir. **Dahl** (2017), s. 165.

[320] Duverger, parti sistemlerini temelde sosyo-ekonomik, ideolojik ve teknik etkenlerin etkilediğini söylemektedir. Toplum içerisindeki bölünme çizgileri ve derinliği sosyo-ekonomik etkenlere örnek olarak verilebilir. En önemli teknik etkenlerden birisi ise seçim sistemidir. Parti sistemi üzerinde ideoloji ve özellikle sosyo-ekonomik yapıların etkisi daha kesin olmakla beraber, seçim sisteminin etkisi bir fren ya da hızlandırıcının etkisine benzetilmektedir. Belirtmek gerekir ki, seçim sisteminin partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve temsil üzerinde ciddi bir etkisi vardır. Duverger, seçim sisteminin genel etkisi hakkında şöyle söylemektedir: *"(1) Orantılı temsil, sert, bağımsız ve (coşkusal akımlar dışında) istikrarlı partilerden kurulu bir çok-parti sistemini teşvik eder; (2) İki-turlu çoğunluk usulü, yumuşak, bağımlı ve (bütün durumlarda) nisbeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok-parti sistemini teşvik eder; (3) Tek-turlu basit çoğunluk sistemi, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki-parti sistemini teşvik eder. Ancak, bu pek genel nitelikteki önermeler, sadece temel eğilimleri belirtmekte olup, seçim sisteminin parti sistemleri üzerindeki bütün etkilerini kapsamaktan uzaktır."* Bununla beraber parti sisteminin de seçim sistemini etkilediğini vurgulamakta da yarar vardır. Yani tek yönlü bir ilişki söz konusu değildir. **Duverger** (1993), s. 273-275.

menfaatlerin birleştirilmesi işini birtakım uzlaşma ve pazarlıklar marifetiyle gerçekleştirmede daha başarılıdırlar. İkinci parti tipi, ideolojik partilerdir. Bunların siyasi programları esnek olmaktan uzak, belli bir ideolojik çerçeveye oturur. Komünist ve Faşist partilerin örnek olarak gösterilebileceği bu tip partilerin ideolojileri, diğer menfaat gruplarıyla uzlaşmaktan uzakta, katı bir niteliğe sahiptir. Bu özelliklerinden ötürü de farklı menfaatlerin söz konusu siyasi partilerin çatısı altında birleştirilebilmeleri söz konusu değildir. Üçüncü parti tipi ise özgücü partilerdir. Bunlar da menfaatlerin birleştirilmesi yönünden başarılı olmamakla birlikte, bu durumun sebebi belli bir ideolojinin menfaatlerine odaklanılması değil, belli bir etnik ya da dini grubun menfaatlerine odaklanılmasıdır. Bahsedilen özelliklerinden ötürü hem ideolojik hem de özgücü siyasi partilerin, menfaatlerin birleştirilmesinden ziyade menfaatlerin açıklanması fonksiyonunu gerçekleştirdiği söylenebilir. Bu da, modern siyasi partilerin ifa ettikleri temel fonksiyonlardan birisinin menfaatlerin birleştirilmesi olduğu düşünüldüğünde, bu tip partilerin bir siyasi partiden ziyade bir menfaat grubu oldukları yönünde bir izlenim oluşturmaktadır.[321] Hatta ideolojik ve özgücü partilerin menfaatlerin birleştirilmesinde başarısız olmaları bir yana, tabanını konsolide etmek veya sair sebeplerle menfaatleri ayrıştırmaya, farklılıkları vurgulamaya ve belirginleştirmeye çalıştığı bile söylenebilecektir. Burada, siyasi partilerin menfaat gruplarını sadece temsil ettiği (bir başka ifadeyle mevcut toplumsal farklılıkları sadece yansıtmaya dönük bir rol ifa ettiği) iddia edilebilecekse de, seçmen ve siyasi parti arasındaki bahsedilen ilişkinin salt bir yansıtma ilişkisi değil, karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri çift yönlü bir ilişki olduğu daha sağlıklı bir yorum olacaktır.[322]

---

[321] **Özbudun** (1983), s. 93-94.

[322] Siyasi partilerle kamuoyu arasındaki ilişkiye dair Duverger, şunları söylemektedir: "*Şu halde, işlenmiş kamuoyu ile ham kamuoyu arasında bir ayrım yapmak gerekir. Bunlardan ilki, ikincisinin parti propagandasıyla yoğrulup, parti sistemi ve seçim sistemi kalıplarına dökülmesinin sonucudur. Partiler, kamuoyunu ifade ettikleri gibi, onu yaratırlar da; kamuoyunun şeklini değiştirmekten çok, ona şekil verirler; burada bir yankı değil, bir diyalog söz konusudur. Partiler olmasaydı, sadece karaktere, öğrenime, adetlere, sosyal duruma vb. bağlı, birtakım belirsiz içgüdüsel ve değişken eğilimler mevcut olacaktı. (...) Partiler, bireysel kanaatlere açıklık verir, onları zenginleştirir ve geliştirir. Bir yandan da onlara güç kazandırır; partilerden önce, kanaatler çoğu zaman kendilerinden pek emin değildir; başkalarınca da paylaşıldıklarının, resmen onaylandıklarının, bir örgütçe benimsendiklerinin görülmesi, bunlara otorite ve kesinlik sağlar. Keza partiler, kanaatleri istikrarlı kılar; partiler olmadığı takdirde kamuoyu, değişken, oynak ve kararsız mahiyet taşır. Demokrasinin yeni kabul edilmiş ve partilerin henüz kuvvetli kökler salmamış olduğu ülkelerde seçimlerin ayırıcı özelliği, bir seçimle diğeri arasında rejimi zayıf düşüren büyük değişimlerin olmasıdır. Partiler, kamuoyunu billurlaştırma eğilimindedir; bu şekilsiz ve peltemsi kütleye bir iskelet verirler. Nihayet partiler, benzer kanaatleri birbiriyle kaynaştırır; bireysel farkları azaltmak ve kişisel özellikleri törpülemek suretiyle, bu kanaatleri birkaç büyük manevî ailede toplar. Bu sentez faaliyeti, küçümsenmeyecek önemdedir; çünkü seçimler ve bir siyasal temsil, ancak bu sayede mevcut olabilir; karmakarışık bir bireysel tutumlar yığını içerisinde bunlara imkan yoktur.*" bkz. **Duverger** (1993), s. 482-483. Turan ise toplumsal

Huntington, özellikle modernleşme halindeki siyasi sistemlerde siyasi partilerin menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonunu gerçekleştirmesinin siyasi gelişme bakımından çok hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda düşüncesinde özel bir yer verdiği "kurumlaşma"nın gerçekleşmesi için siyasi partilerin özerkliğe sahip olması gerektiğini, bunun içinse siyasi partilerin tek bir grubun menfaatlerini dile getiren bir yapı değil çeşitli sosyal grupların menfaatlerini birleştiren bir yapı olması gerektiğini ifade etmektedir.[323] Bunun aksine olarak bir toplumdaki siyasi kurumlar zayıfsa –yani kapsayıcı siyasi örgütler yoksa-, o toplumda politika sosyal güçler arasındaki bitmek bilmeyen çekişmelerle dolu bir Hobbes dünyası olacaktır. Ortak menfaatlerin tanımlanıp gerçekleştirilebilmesi güçlü siyasi kurumların varlığına bağlıdır.[324] Özellikle sosyal ya da sınıfsal bölünme derecesi daha yüksek olan toplumlar bakımından bu rol çok daha önemlidir. Eğer bölünme derecesi yüksek bir toplumda siyasi partiler menfaatleri birleştiremiyor ve belirli grupların sözcülüğünü yapıyorsa, bu durumun meydana getirdiği yıkıcı etki ancak sınıf veya sosyal grup çizgilerini aşan bağlara hitap edebilecek siyasi kurumların varlığıyla azaltılabilecektir. İsveç'te halkın monarşi ve parlamentoya sadakati bu duruma örnek olarak verilebilir.[325]

2.3. TEMSİL

2.3.1. Genel Olarak

Heywood, partilerin genellikle temel fonksiyonu olarak görüldüğünü söylediği temsili, "*partilerin seçmenlerinin ve üyelerinin görüşlerine karşılık verebilme ve ifade edebilme kapasitesi*" olarak tanımlamaktadır.[326] Bir başka ifadeyle ise siyasi temsil, "*bireylerin kendi adlarına karar vermek üzere görevlendirdikleri kişi ya da kurumları*" ifade etmektedir.[327]

Siyasi partilerin temsil fonksiyonuyla menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu arasında nasıl bir ilişki ya da fark olduğu da konu bağlamında önem teşkil etmektedir. Bu konuda, menfaatlerin birleştirilmesinin siyasi temsile katkı sunduğunu ve zarar verdiğini düşünenler şeklinde ikili bir ayrım olduğu söylenebilir. Ve yine bu ayrımın, görüş beyan

---

farklılaşmanın siyasi partiler tarafından oluşturulmadığını ancak farklılıkların siyasallaşması ve güçlenmesine partilerin katkıda bulunduğunu söylemektedir. bkz. **Turan** (1986), s. 101.

[323] **Huntington** (1966), s. 73-74.

[324] **Huntington** (1966), s. 86.

[325] **Huntington** (1966), s. 95.

[326] **Heywood** (2014), s. 325.

[327] **Tekin, Yusuf / Çiftçi, Sabri** (2006) 'Temsil Krizi Tartışmalarına Bir Katkı: 22. Dönem TBMM'nde Yapılan Bir Alan Araştırmasının Sonuçları Işığında Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Temsil İlkesinin Görünümü', SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, S. 11, s. 69-90, s. 71.

edenlerin temsil kavramının hangi yönüne ağırlık verdiğiyle alakalı olduğu da iddia edilebilir. Szögelimi Simon, siyasi partilerin menfaatleri birleştirmek suretiyle temsil fonksiyonlarını daha güçlü bir şekilde yerine getirdiği düşüncesindedir.[328] Özbudun'un yukarıda da atıf yapılan, siyasi partilerin toplumdaki çok çeşitli menfaatleri birkaç ana siyaset alternatifine indirmek suretiyle bir siyasi temsili, yani halkın seçim yoluyla hükümet politikasını etkilemesini mümkün kıldığı tespiti de benzer yöndedir.[329] Her iki isim de aslında siyasi temsilin ancak hükümet politikasını etkilemek suretiyle gerçek anlamda gerçekleşebileceği düşüncesindedir. Aksi durum ise menfaatlerin açıklanması anlamına gelecektir ki, bu siyasi temsilden farklı bir şeydir. Bundan dolayıdır ki, Özbudun, menfaatlerin birleştirilmesi konusunda yetenekleri zayıf olan yapıların bir siyasi partiden ziyade menfaat grubunu andırdığını söylemektedir.[330]

2.3.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Halkın egemenliğini temsilcileri vasıtasıyla kullandığı temsili demokrasinin önem ve uygulanma sebebi hakkında yukarıda tafsilatlı bir açıklama yapılmıştır. Dolayısıyla tekrara düşmemek adına bu konuya girilmeyecektir.

2.3.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Burada siyasi partilerin temsil fonksiyonu bakımından demokrasiler için zaruri olup olmadığı sorusu gündeme gelebilir. Temsili demokrasinin nüvelerinin ortaya çıkmasıyla beraber siyasi partiler doğrudan ortaya çıkmasa bile siyasi partilerin ataları olarak addedilen parlamento gruplarının ortaya çıkmış olması aslında bu sorunun bir nevi cevabı niteliğinde olsa gerektir. Örneğin, temsil edilmenin anlamı temsil edilenlerin temsilciler tarafından parlamentoda sözcülüğünün yapılmasıyla sınırlı değilse, ki değildir, hem yasama faaliyetleri hem de yürütme organının oluşumu ya da yürütme organını denetleyecek muhalefetin oluşumu bakımından temsilcileri belli bir ortak payda etrafında bir araya getirecek bir oluşum yahut kuruma ihtiyaç söz konusu olacaktır. Temsil edilenler de çoğunlukla temsil fonksiyonun daha güçlü bir şekilde gerçekleşmesi için temsilcinin tek başına olmasının yeterli olmayacağını düşünmektedir. Nitekim temsilci olmak isteyenlerin istisnalar haricinde bir siyasi parti çatısı altında seçimlere girmek istemeleri de siyasi partilerin temsil konusundaki önemini bu bağlamda vurgulayan bir olgu olsa gerektir.

[328] **Simon** (2003), s. 24-25.
[329] **Özbudun** (1983), s. 93.
[330] **Özbudun** (1983), s. 94.

Dolayısıyla demokratik siyasi yaşamın vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilen siyasi partiler, doğal olarak temsil fonksiyonunu ifa etmesi bakımından da son derece önemlidir.

Temsili demokrasilerde temsil fonksiyonunun siyasi partilere alternatif grup, oluşum veya kurumlar tarafından ikame edilmesi pek makul gözükmemektedir. Zira - yukarıda da aktarıldığı üzere- temsil, temsil edilenin düşüncesi ya da menfaatlerinin ifade edilmesiyle sınırlı bir fonksiyon değildir. Dolayısıyla yasama veya yürütme faaliyetleri içerisinde temsil olunanların temsil edilmesi için siyasi partiler vazgeçilmez bir role sahiptir. Kişiler bir sivil toplum kuruluşu ya da baskı grubunun kendilerini temsil etmesini isteseler bile, her halükarda onlar da temsil olunanları hakkıyla temsil edebilmek adına siyasi partilerle kendilerini temas kurmak zorunda hissedeceklerdir.

Post-modern siyasi anlayışla beraber siyasi partilerin temsil ettiği değerlerin ve menfaatlerin içeriğinde bazı değişmeler yaşandığı söylenebilir. Buna göre, önceki dönemde daha çok ekonomik değer ve menfaatlerin siyasi partiler tarafından temsil edilmesi söz konusuyken, post-modern siyasi tasavvurda kültürel kimliklerin temsil edilmesi durumu ortaya çıkmıştır.

2.3.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

Tartışılması gereken bir başka önemli husus, temsilin doğruluk derecesidir. Yani parlamentodaki siyasi partilerin dağılım oranıyla kamuoyu arasında tam anlamıyla bir uygunluk olup olmadığıdır. Kamuoyunun parlamentoya yansıması değişen oranlarda sapmalara uğrayabilmektedir. Bu sapmalardan bir tanesi, partilerin aldıkları oy oranıyla parlamentodaki sandalye oranları arasında belli oranlarda ortaya çıkabilen uyuşmazlıklardır. Seçim sistemleri, bu sapmanın derecesini etkileyebilmektedir. Örneğin, nispi seçim sistemleri çoğunluk sistemlerine nazaran bu sapmayı daha aza indirme potansiyeline sahiptir. Diğer bir sapma ise, "*oyların dağılımı ile kamuoyunun gerçek mahiyeti arasındaki aykırılıktır. Çünkü oyların dağılımı, kamuoyunun kendisi değil, onun birçok ifade yollarından bir tanesidir; hem de onu daima az çok saptıran bir tanesi.*"[331] Söz konusu sapmanın oranı da seçim sistemi ya da parti sistemine göre değişebilmektedir. Bu bağlamda kamuoyundaki bölünmeler sorununu açmakta yarar vardır. Yukarıda kamuoyu-siyasi parti bölünmeleri arasındaki ilişkinin tek yönlü bir mahiyette olmadığı vurgulanmıştı. Siyasi parti sistemleri, seçim sistemleri ve kamuoyu arasında üçlü bir ilişki söz konusudur. Seçim sistemleri parti sistemlerini önemli oranda etkilemekte, parti

[331] **Duverger** (1993), s. 478.

sistemleri de kamuoyunun oluşumuna etki etmektedir. Mesela tek-turlu çoğunluk sistemi ile iki-partili bir sistem çoğunlukla bir arada bulunur. İki-partili bir sistem ise kamuoyundaki tali farklılıkları göz ardı etmeye ve kamuoyunu temelde iki büyük kutba bölmeye meyyaldir. Çok-partili bir sistemde ise kamuoyu, temelde iki büyük kutba değil, daha çeşitli farklılıkları vurgulayan partilere bölünür. Yani seçim sistemleri ve parti sistemleri, kamuoyunun oluşumunu ve alt ayrımlarını/çeşitliliklerini etkileme potansiyeline sahiptir. Eğer kamuoyu ile siyasi partiler arasında tek yönlü bir ilişki olsaydı, böyle bir genel eğilimin söz konusu olmaması gerekirdi. Bununla beraber Duverger, çok-parti sisteminin temsili daha doğru bir şekilde yansıttığı iddiasını da eleştirmektedir. Kamuoyu, temelde iki büyük kutba bölünme eğilimi göstermekte ve iki-parti sistemi de bu iki kutup arasındaki tali farkları ortadan kaldırmaktadır. Bu sistemin en önemli faydası, bunlar arasındaki genel uzlaşmazlığı gerçeğe yakın bir şekilde yansıtmasıdır. Oysa nispi seçim sistemine dayanan bir çok-parti sisteminde partiler yukarıda bahsedilen genel uzlaşmazlıktan dikkatleri uzaklaştırmak ve daha detay/nüans nitelikteki farklılıkları vurgulamak ve hatta abartmak suretiyle kamuoyunun temsilinde bir sapma meydana getirmektedir. Duverger, "*iki-turlu çoğunluk sisteminin vücut verdiği, ittifaklarla düzeltilmiş bir çok-parti sistemi"*ni ikinci turda ortaya çıkan seçim pazarlıkları neticesinde "*hem temeldeki dualizmin, hem grup içerisindeki tali uzlaşmazlıkların aynı anda ifadesini mümkün kılmak gibi bir avantaja sahip"* olduğunu söylemektedir.[332] Kamuoyunun temsilinde görülen sapmanın bir diğer sebebi de seçim günleri sandığa gitmeyenlerdir.[333] Söz gelimi bir ülkedeki seçmenlerin %40'ının sandığa gitmemesi durumunda kamuoyunun temsilinin gerçekleşmesi hakkında soru işaretleri ortaya çıkabilecektir. Nitekim günümüzde Batı ülkelerinde sandığa gitme oranlarında ciddi düşüşler yaşanmaktadır.

2.3.5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

Kamuoyundaki sapmalar ya da bir başka ifadeyle temsilde adaletsizliklerin yaşanmakta oluşunun ve bunların sebeplerinin ne olduğunun tespiti yapılmaya çalıştıktan sonra akla bir başka soru gelmektedir: Bu durum demokrasiye kati surette karşıt mıdır? Aslında bu soru, muhatabını doğal olarak "temsilde adalet ve yönetimde istikrar" dengesi yahut ikilemine götürecektir. Örneğin, Weimar dönemi Almanya'sında temsilde adalet ilkesi yönetimde istikrarın sağlanamaması pahasına uygulanmış ve sonrasında ortaya çıkan

[332] **Duverger** (1993), s. 485-486, 493-494.
[333] **Duverger** (1993), s. 492.

çeşitli olumsuzluklardan ötürü bu dengeyi sağlayabilecek adımlar atılmıştır.[334] Dolayısıyla temsilde adaletin herhangi bir sapma olmadan uygulanmaya çalışılması, yönetimde istikrarsızlık gibi bir sonuç doğurma riski taşımaktadır. Yönetimde istikrarsızlık ise adaletli bir temsille gerçekleştirilmek istenen demokratik sistemi başka açılardan sorunlara garkedebilecektir.

Konu bağlamında önemli bir husus, temsilci sıfatına haiz olmak isteyen kişilerin seçimlere herhangi bir siyasi parti çatısı altında girmek zorunda olup olmadığıdır. Hukuki olarak bir engel olmasa da fiili engeller, kişileri çoğu zaman siyasi parti çatısı altında seçimlere girmeye çalışmaya itmektedir. Bu durum, seçilme özgürlüğünden de aslında her isteyen kişinin pratikte faydalanamadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla siyasi partilerin bu hususstaki görece tekel konumu, seçme ve seçilme özgürlüğünün sınırlanması bağlamında demokrasi açısından olumsuz bir durum olarak eleştirilebilecektir.[335] Duverger, bağımsız olarak seçilmeye çalışan adayları "*kartel ve tröstlere mukavemet etmeğe çalışan münferid teşebbüsler*"e benzetmektedir.[336] Duverger, temsilci ile temsil olunan ya da bir başka ifadeyle halk ile parlamenterler arasındaki temsil ilişkisinin siyasi partilerin varlığı ile kökten değiştiğini söylemektedir. Zira parlamenterler seçmenlerden önce partiler tarafından seçilmektedir. Seçmenler ise partinin bu seçimini onaylamakla sınırlı bir role sahip olmaktadır. Bundan ötürü parlamenterin siyasi partiden ve seçmenden olmak üzere çifte vekalet aldığını, bu vekaletlerin hangisinin daha önemli olduğunun sistemden sisteme değişebileceğini ve fakat genel itibariyle parti vekaletinin daha ağır

---

[334] Aslında Simon tarafından gözlemlenen Batı Avrupa seçmeninin parti tercihleri konusundaki döngüsellik de bu dengenin sağlanmasındaki hassaslığı göstermekte olsa gerektir. Buna göre, Batı Avrupa demokrasilerinde iki-parti, üç-parti ya da çok-partili bir sisteme doğru düz-çizgisel bir seçmen iradesi yoktur. Bundan ziyade yaşanan uzun vadeli bir döngüsel harekettir. Seçim sistemi mümkün kıldığı ölçüde seçmenler bazı dönemlerde belli partilere yoğunlaşmakta ve bunun sonucunda küçük partiler parlamento dışında kalmaktadır. Yani bir başka ifadeyle seçmenler söz konusu dönemlerde tercihleriyle temsilde adalet yerine yönetimde istikrar kavramını öne çıkarmaktadır. Ve fakat bir süre sonra ise ters yönde bir süreç işlemeye başlamakta, genişleme yaşanmakta, partiler içerisinde çeşitli platformlar oluşmakta, sonrasında parti içerisinde bölünmeler yaşanmakta ve nihayetinde çok-partili bir sistem ortaya çıkmaktadır. Bu ise bir bakıma seçmenlerin bu sefer de temsilde adalet kavramını öne çıkardığı olarak yorumlanabilir. **Simon** (2003), s. 26.

[335] **Payaslıoğlu** (1952), s. 73.

[336] **Duverger** (1962), s. 98-99. Siyasi partilerin adaylık konusundaki tekel konumunu etkileyen başka faktörler de vardır. Bir ülkedeki seçim sistemi de aday gösterme usulünü etkilemektedir. Seçim çevresinin büyüklüğü, liste ya da tek-isim usulü, çoğunluk ya da nispi temsil sistemi, ikinci turun öngörülmüş olup olmaması bu anlamda belirleyici olabilmektedir. Mesela seçmenlerin adayları tanıma şansının daha düşük olduğu büyük seçim çevrelerinde daha çok parti ön plandayken, küçük yerlerde ise daha ziyade adayın kimliği etkili olabilmektedir. Seçim çevresinin büyüklüğünün adaylar tarafından seçim kampanyasının mali yükünü karşılama durumunu etkilemesi gibi de bir husus vardır. Yine nispi temsil de partilerin aday belirlemedeki gücünü artırıcı bir işleve sahiptir. **Duverger** (1962), s. 100. Duverger, bir kişinin herhangi bir siyasi parti çatısı altında seçime girmese bile yine de seçim kampanyasını organize edecek bir teşkilata ihtiyaç duyacağını söylemektedir. Partisiz aday için mesele, bu organizasyonu nasıl meydana getireceğidir. **Duverger** (1962), s. 104.

basma istidadında olduğunu söylemektedir. Bahsedilen sorunu hafifletmek için kimi rejimler ön-seçim mekanizmasını işletmeye çalışmaktadır. Bu mekanizma en iyi derecede Amerika'da uygulandığı kabul edilmektedir. Bununla beraber Duverger'ye göre ön-seçimler genellikle doğal seyrinde işlememekte ve parti liderleri bu seçimlere müdahil olmaya çalışmaktadır.[337] Sonuç olarak temsilcinin belirlenmesi hususunda siyasi partilerin temsilci-temsil olunan ilişkisine üçüncü bir aktör olarak müdahil oluşunun içeriği ideal temsili demokrasi pratiğinden bir sapma olarak değerlendirilebilecektir.[338] Bağce ise bahsedilen temsil krizlerinin temsilcilerin parti başkanlarına değil de kendilerini seçenlere bağlılığını öngören emredici vekalet marifetiyle çözülebileceğini iddia etmektedir.[339]

İdeal varsayım, kamuoyunun görüşlerinin içerik ve çeşitlilikleriyle parlamentonunkiler arasında bir doğru orantının, tam bir yansıtma ilişkisinin varlığıdır. Bu temsil ilişkisinin aracı/üçüncü aktörü konumundaki siyasi partiler, bu ilişkinin mahiyetini etkilemişlerdir. Yine, kamuoyundaki görüş/düşünce farklılıklarının o toplumdaki siyasi parti farklılıklarının da ana kaynağı olduğu yönünde genel kabul gören bir varsayım vardır. Yani kamuoyu ile siyasi partiler arasında tek yönlü bir ilişki varsayılmakta; kamuoyu yapısı sebep, parti sistemi ise sonuç olarak görülmektedir. Oysa bu, eksik bir bilgidir. Zira kamuoyunun belirlenimini tarihsel koşullar, siyasi evrimler ya da seçim sistemleri

---

[337] **Duverger** (1962), s. 96-97. Kapani de günümüzün "partiler demokrasisi"nde seçmenlerin partilerin aday ve programlarının belirlenmesinde söz sahibi olmadığını, seçmenlerin rollerinin sadece kendilerine sunulan aday listeleri arasında bir tercih yapmakla sınırlı olduğu eleştirisini getirmektedir. **Kapani** (2004), s. 138-139. Ön-seçim sisteminin Amerika'daki uygulaması hakkında Özbudun, daha iyimser görünmektedir. Ona göre modern demokratik ülkeler içerisinde uygulandığı tek yer Amerika'dır. Doğrudan doğruya demokrasi inancının da bir tezahürü olarak kabul edilen Amerika'da bu sistem hem başkanlık seçimleri hem de federe devletlerin kendi iç seçimlerinde uygulanmaktadır. Ön-seçimlerin kapalı çeşidinde, seçime katılacak kişi, hangi partinin mensubu olduğunu belirtmek mecburiyetindedir. Açık çeşidinde ise ilgili kişinin hangi partinin mensubu olduğun belirtme mecburiyeti yoktur. Ön-seçim sisteminin partinin adayının belirlenmesinde belirleyici konumu partinin geniş anlamda mensuplarına vermesinden ötürü, parti disiplininin zayıflaması ihtimali ortaya çıkmaktadır. Zira aday olmak isteyen kişi, partinin yönetim organlarıyla ters düşmeyi göze alabilecektir. Parti örgütünün desteklediği isimlerin aday olarak seçilme şansı daha yüksek olmakla beraber, bu durum bir zorunluluk arz etmemektedir. Nitekim 1972 yılında Senatör McGovern'ın, Demokrat Parti örgütleri nazarında muteber bir konumda olmamakla beraber yapılan ön-seçimler neticesinde adaylık konumuna gelebilmesi de bu tespiti doğrulayıcı bir örneklik teşkil etmektedir. Ön-seçim sistemi, Amerikan siyasi partilerinin zayıflığına sebep olmamış, aksine bu zayıflığın bir sonucu olmuştur. Zira eğer parti örgütü yeteri kadar güçlü olsaydı böyle bir sistemi kabul etmekte daha ihtiyatlı olabilirdi. Yine de bu sistemin söz konusu zayıflığı daha da artırdığını eklemekte fayda vardır. **Özbudun** (1983), s. 99-103.

[338] Nitekim Tekin ve Çiftçi, adayların parti liderliğince belirlenmesinin siyasi partiler açısından önemli bir temsil ve demokratik meşruluk krizi doğurduğunu söylemektedir. **Tekin / Çiftçi** (2006), s. 76. Duverger, partiler olmasa ve adaylar dağınık bireyler olarak halkın karşısına çıksa özgürlüğün daha iyi korunup korunmayacağını sormaktadır. Böyle bir durumda seçmenlerin adayların eğilimlerini bilmeleri de zorlaşacaktır. bkz. **Duverger** (1993), s. 538.

[339] **Bağce** (2007), s. 16.

etkilediği gibi, siyasi parti sistemleri de etkileyebilmektedir. Yani kamuoyu ile partiler arasında tek yönlü bir ilişki söz konusu değildir.[340]

Partilerin türü ya da iç yapısının da kamuoyundaki çatışmaların derinliğinin belirlenmesinde kayda değer bir etkisi vardır. Örneğin türdeş, merkeziyetçi ve totaliter partiler kamuoyunda gerçek hayatta mevcut olmayan bölünmeler meydana getirmektedir.[341] Dolayısıyla siyasi partiler ile seçmen yahut taraftarları arasında basit bir yansıtma ilişkisine dayalı bir temsil söz konusu değildir. Siyasi partiler türleri ya da amaçları uğruna seçmenlerin temsil edilmesini istedikleri görüşleri aslında bir anlamda üretmekte ya da pekiştirmektedirler de. Bir başka açıdan ise, kartel partilerin hükümet etmeye dair fonksiyonlara odaklandıklarından temsil ve menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonlarına daha az önem verdikleri söylenmektedir.[342]

Yukarıda temsili demokrasinin seçim safhasıyla ilgili tafsilatlı bir değerlendirme yapılmıştır. Bununla beraber temsil ilişkisi bağlamında diğer bir tartışma konusu, seçimlerden sonraki süreçte parlamento çalışmaları esnasında siyasi partilerin temsilci-temsil olunan arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği olacaktır. Özellikle parti disiplini, bu tartışmada belirleyici kavramlardan birisi olmaktadır. Buna göre, disiplinli yapıya sahip olan bir partide parlamenterler halktan ziyade parti yönetimine karşı kendisini sorumlu hissedip, temsil ilişkisini olması gerekenden uzaklaştırabilecektir. Başka bir açıdan bakıldığında ise hem bir önceki hem de bu paragraftaki eleştirilerle alakalı seçmenler nazarında genel politik meseleler hakkında zaten asıl temsilcinin seçilen temsilciler değil oy verdikleri siyasi partiler olarak görüldüğü[343] şeklinde bir savunma da getirilebilir. Yine parti disiplini olmaksızın temsil edilenlerin istedikleri iradenin olması gerektiği gibi ortaya konulamayacağı savunması da yapılabilir.

Krouwel, kitle partilerinin toplayıcı partilere evrilmesinin partilerin temsil fonksiyonlarını azalttığını söylemektedir.[344] Toplayıcı partilerin menfaatlerin

---

[340] **Duverger** (1993), s. 478. Konu hakkında Turan'ın görüşleri şu şekildedir: *"Şüphesiz, toplumsal farklılaşmanın kendisini partiler yaratmaz, fakat olan farkların siyasallaşmasına, güçlenmesine katkıda bulunurlar."* **Turan** (1986), s. 101.

[341] **Duverger** (1993), s. 497.

[342] **Atar** (2008), s. 64.

[343] Bu hususta Tekin ve Çiftçi'nin aktardığı Norton tarafından yapılan "genel temsil"-"özel temsil" ayrımı, açıklayıcı bir yaklaşım sunma potansiyeline sahiptir. Buna göre özel temsil, parlamenterlerin seçim bölgesi gibi daha spesifik grup yahut çıkarları temsil etmesine karşılık gelmektedir. Genel temsil ise genel eğilimlerin ya da tercihlerin ulusal düzeyde temsil edilmesiyle ilgilidir. Partiler genel politik düzlemde daha etkin bir konumda bulunduklarından genel temsil ile ilgili merkezi rol onlardadır. Norton, Philip (2002) Parliaments and Citizens in Western Europe, London, Frank Cass'den akt. **Tekin / Çiftçi** (2006), s. 72.

[344] **Krouwel** (2003), s. 32.

birleştirilmesine daha çok önem verdiği düşünüldüğünde, temsil ile menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu arasında bir çelişki olduğu düşüncesinde olduğu iddia edilebilir. Kirchheimer'ın eserlerindeki temel mesele olduğu belirtilen demokrasinin özünün çoğulculuk mu yoksa oydaşma mı olduğu sorusu da aslında siyasi partilerin temsil ve menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu arasındaki ayrımın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. O, birlik ve oydaşma yönünde bir zorlamanın, toplumun sınıfsal yapısının tam olarak temsil edilmemesine yol açacağı; toplumsal ve siyasi çoğulculuğun demokrasinin temel gerekliliğini oluşturduğu fikrindedir. Çoğulculuğun yozlaşması, demokrasinin yozlaşmasıdır.[345] Wolinetz, toplayıcı partilerin temsil fonksiyonunu büyük oranda terk etmesinin "protest" ve "alternative politics" partilere fırsat oluşturduğunu düşünmektedir. Bu partiler, hoşnutsuzluğu mobilize etmede ve dayanışma imkanlarını sağlamada daha başarılı olmuşlardır.[346]

2.4. SİYASİ DEVŞİRME

2.4.1. Genel Olarak

Siyasi devşirme, siyasi sistem içerisinde parlamento üyeliği, bakanlık, devlet başkanlığı gibi çeşitli rolleri yerine getirecek kişi ve kadroların yetiştirilme ve seçilme sürecini ifade etmektedir. Başta siyasi liderler olmak üzere siyasi kadroların büyük bir kısmı siyasi partilerden çıkmaktadır.[347]

2.4.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Siyasi devşirme fonksiyonu, sadece temsilcilerin seçilme sürecini içermemekte, aynı zamanda ilgili kişi ve kadroların yetiştirilme sürecini de içermektedir. Seçilme ve yetiştirilme süreçlerinin toplamı, temsili demokrasi bakımından siyasi devşirmenin ne kadar önemli olduğunu da bir anlamda göstermektedir. Zira temsili demokrasi kavramı, temsilcilerin temsil olunanlardan daha bilgili ve tecrübeli olduğunu ya da olması gerektiğine dair bir varsayıma sahiptir. Bu varsayım ise bizi temsili demokrasilerde belli oranlarda yöneten-yönetilen ikiliğine dayanan "siyasi elit" kavramına götürmektedir. Siyasi elitler, siyasi devşirmeye konu olan makamları temsil eden kişiler olarak ifade edilebilecektir.

---

[345] **Krouwel** (2003), s. 36; **Süer** (2011), s. 63.
[346] **Wolinetz** (2002), s. 160.
[347] **Anayurt** (2019), s. 511.

2.4.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Siyasi devşirme fonksiyonu, siyasi partilerin asgari fonksiyonu mesabesindedir. Partisiz rejimlerde ise söz konusu fonksiyonu başka kurumlar ifa etmektedirler. Hatta partilerin var olduğu sistemlerde bazen bu rolü parti dışı kurumlar gerçekleştirebilmektedir. Bunlara örnek olarak bürokrasi, monarşi veya güçlü geleneksel aileler verilebilir. Partiler, ideal demokratik tasavvurla bağdaşmayan böyle durumlarda kendisinin dahli olmayan bu faaliyete sadece biçimsel bir onaylama ile katılabilmektedir. Bütün bunlara rağmen, belirtmek gerekir ki, modern demokratik sistemlerde, siyasi devşirme hususunda en belirleyici aktör, siyasi partilerdir.[348]

Siyasi devşirmeye konu olan makamları temsil eden kişiler, siyasi elitler olarak adlandırılmaktadır. Demokratik sistem içerisinde söz konusu siyasi elitler siyasi partiler marifetiyle aday gösterme ve seçim mekanizmalarıyla devşirilmektedir.[349] Yukarıda da değinilen, siyasi makamlara gelmek isteyen kişilerin siyasi parti çatısı altında seçime girmek zorunda kalması, başka bir ifadeyle siyasi partilerin bu konudaki tekelleşmiş konumu, siyasi devşirme bakımından da önemlidir.

Aday olmak isteyenlerin bir siyasi parti çatısı altında seçime girmek istemelerinin bir sebebi de, seçim vaatlerindeki inandırıcılık katsayısını artırmak olabilir. Zira adayların seçimleri kazanmasında seçmene karşı gösterdikleri vaatler ziyadesiyle önem teşkil etmektedir. Seçmen nezdinde ise bağımsız bir adayın vaatlerini gerçekleştirme hususundaki inandırıcılığı ile bir siyasi parti adayının inandırıcılığı arasında kayda değer bir fark ortaya çıkabilecektir.

Siyasi partilerin adaylıklar konusundaki gücü, yer yer demokratik olmayan bir durum ortaya çıkarabildiği eleştirilerine maruz kalabilecektir. Söz konusu durum, biraz da yukarıda zikredilen adaylar açısından siyasi partilerin sağlamış olduğu katkılar dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Demokratik sürecin gerçekleşmesi bakımından ise belirtmek gerekir ki, seçimlerde oynadıkları rol dolayısıyla siyasi partiler demokratik bir rejimin

[348] **Özbudun** (1983), s. 98. Kapani de benzer şekilde modern siyasi sistemlerin neredeyse hepsinde siyasi kadroların daha çok siyasi parti içinden çıktığını, partili olmayan (bağımsız olan) kişilerin siyasi makamlara gelme ihtimalinin oldukça düşük olduğunu ifade etmektedir. **Kapani** (2004), s. 166-167. Ek olarak siyasi partilerin siyasi devşirme fonksiyonunun ne kadar içselleştirilmiş olduğunu destekleyici bir anekdot olarak, Osmanlı'nın 1912 seçimlerinde Saruhan Sancağından milletvekili adayı olan Yusuf Rıza Bey'in seçim beyannamesinde, "her mebusun Meclis-i Meb'usan'da bir fırkaya mensup olduğunu ve kendi fırkasının İttihat ve Terakki Fırkası olduğunu" ifade etmesi verilebilir. **Tepekaya** (2013), s. 43. Osmanlı gibi siyasi parti pratiğiyle yeni yeni tanışmakta olan bir siyasi toplumdan aktarılan bu anekdot, siyasi devşirme-siyasi parti ilişkisi bakımından ilginç olsa gerektir.

[349] **Özbudun** (1983), s. 99.

vazgeçilmez unsuru kabul edilmiştir. Şöyle ki, eğer siyasi partiler olmasaydı, seçim sürecinin pratikte tıkanmasına sebep olabilecek derecede aday ve doktrin enflasyonu yaşanabilirdi. Yine bir başka handikap olarak, sadece kendisini geniş halk kitlelerine tanıtmış ya da tanıtabilecek kişilerin seçimi kazanabilmesi şeklinde bir durum söz konusu olabilirdi. Bu bağlamda siyasi partilerin siyasi devşirme fonksiyonu, bireysel fikirleri belli ilkeler altında birleştirmek ve adayların seçmenlere tanıtılması gibi faaliyetleriyle seçim sürecinin sağlıklı işleyişine önemli bir katkı sunmaktadır.[350]

Son olarak, siyasi partilerin siyasi devşirme fonksiyonlarının başka yapılar tarafından ifa edilip edilemeyeceği ve değişen koşulların bu fonksiyonun ifasında siyasi partilerin önemini nasıl etkileyeceği hususlarına değinilecektir. Birincisi, siyasi devşirme fonksiyonunun seçilme boyutunda, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle beraber seçim çalışmalarının internet üzerinden daha masrafsız bir şekilde tanıtımının yapılabileceği ve aday olmak isteyenlerin siyasi parti çatısı altında aday olmak zorunda kalmayacakları söylemiyle siyasi partilerin rollerinin azaldığı akla gelebilir. Bununla beraber siyasi partilerin siyasi devşirmenin seçilme boyutuyla ilgili tek katkısı bu değildir. Nitekim adaylar, vaat ettikleri hedefleri gerçekleştirme hususunda inandırıcılık katsayılarını artırmak adına siyasi partiden aday olmak isteyebileceklerdir. Ek olarak, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin siyasi rekabette eşitliği sağlama adına kayda değer bir katkı sunduğu kabul edilmekle beraber hala ana akım medyanın seçmenler üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu da maddi kaynakların hala seçim rekabetini etkilemede önemli bir etki kabiliyeti olduğu anlamına gelmektedir. İkincisi, siyasi devşirme fonksiyonunun yetiştirme boyutunda ise siyasi partilerin sahip olduğu önem kolay kolay sarsılacağa benzememektedir. Demokratik olmayan ya da ideal bir demokrasiden sapmalar yaşayan bir rejimde bu rolün siyasi partiler dışında ifa edilme durumları bir kenara bırakılacak olursa, demokratik rejimlerde siyasi partilerin bu anlamda ikamesi olabilecek bir yapı görünmemektedir.

2.4.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

Bir adaylığın bir siyasi parti çatısı altında ya da bağımsız olarak koyulması arasındaki farkın önemi, seçim sistemi ve parti sistemlerine göre değişebilmektedir. Örneğin, iki-partili bir sistemde seçmenler, oylarının boşa gitmemesi adına bağımsız adaylardan ziyade partili adayları tercih edeceklerdir. İki turlu çoğunluk usulünde, ilk turda

[350] **Payaslıoğlu** (1952), s. 70.

parti dışı adaylar fiiliyatta görünebilir ve ikinci turun varlığı ilk turda oyların dağılmasına sebep olabilir. Bununla beraber ikinci tura kalınması durumunda partili adaylar yine daha önde olacaklardır. Yine seçim çevrelerinin büyüklüğü ile parti etkisi arasındaki ilişki, seçim çevrelerinin küçüldükçe partinin etkisinin azalması şeklinde olmaktadır. Bunların dışında parti, göstermiş olduğu adaylara önemli katkılar sunmaktadır. Bu bağlamda seçim masraflarını karşılayıp gerekli propagandayı yapmakta ve bunu geniş çaplı siyasi örgütler yardımıyla gerçekleştirmektedir.[351]

2.4.5. Siyasi partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

Temsili demokrasi açısından sahip olduğu olumlu anlamların aksine katılımcı demokrasi açısından yöneten-yönetilen ikiliği ya da siyasi elit olgusu eleştirilere tabi tutulmaktadır. Turhan, bazı kişilerin siyasi iktidara diğerlerinden daha fazla sahip olduğunu, siyasi iktidara daha fazla sahip olan bu kişilerinse siyasi eliti oluşturduğunu söylemektedir.[352] Elit teorileri, farklı rejim tiplerini de içine alan geniş bir skalada ele alınmakla beraber burada demokratik rejimlerdeki siyasi elitler başlığına değinilecektir. Buna göre demokratik olan bir toplumda da yöneten-yönetilen ikiliği söz konusu olup, bu sebeple oligarşik eğilimlere sahiptir. Siyasi kararlar aslında halk tarafından alınmamakta olup pratik olarak da imkan dahilinde değildir. Demokratik bir rejimde halkın siyasi alana dair tek rolü ise kendisini yönetecek liderleri seçmek olmaktadır.[353] Demokrasiyi halk yönetimi şeklinde değil, siyasi elit grupları arasındaki bir mücadele olarak okuyan görüşün ilk sahibi ise Joseph Schumpeter olmuştur. İlerleyen dönemde Harold D. Lasswell ise elit grubun sorumluluğu teminat altına alınmak kaydıyla böyle bir yönetimin demokratik olabileceğini söylenmiştir. Söz konusu sorumluluk ve hesap verilebilirlik seçim, referandum, siyasi örgütlenme özgürlüğü ya da basın özgürlüğü gibi çeşitli vasıtalarla gerçekleştirilebilecektir. Raymond Aron ise sosyalist rejimlerdeki tek ve birleşmiş elit yapısına karşın, Batı tipi çoğulcu rejimlerde birden fazla elit grubunun bölünmüş bir yapıda olduğunu söyleyerek aradaki önemli farkı ortaya koymaktadır. Farklı düşünce, ideoloji ve çıkarları temsil eden bu elit grupların aralarındaki bu çoğulcu mücadele sayesindedir ki, iktidar tek bir merkezde toplanmayacaktır. Kapani, demokratik elit teorilerinin müşterek özelliklerini şu şekilde özetlemektedir: a) Toplumdaki iktidar

[351] **Payaslıoğlu** (1952), s. 71-73.
[352] **Turhan, Mehmet** (2000) Siyasal Elitler, 2. Baskı, Ankara, Gündoğan Yayınları, s. 41.
[353] Nitekim Sartori şöyle söylemektedir: "*Kısa bir anlatımla, seçimler, politikaları koymaktan çok; politikaları koyacak kimseleri saptarlar. Seçimler sorunları belirlemezler; daha çok, sorunları belirleyecek olanları belirlerler.*" **Sartori** (2017), s. 143.

mevkilerinin herkese açık olması; b) Siyasi elit grupları arasında mücadele; c) Siyasi elit gruplarından birisinin halkın seçimi ile yönetime gelmesi; d) Yönetici elitin halka karşı sorumluluğu ve hesap verilebilirliğidir.[354]

Siyasi elit varlığının demokrasiyle bağdaştırılması, tek değil çoğulcu bir siyasi elitin olması ve halka karşı sorumluluğu gibi özellikler üzerinden yapılmaktadır. Bununla beraber yukarıda da söylendiği üzere seçimler arasında aktif bir yurttaş katılımını içeren siyasi katılımı vurgulayan katılımcı demokrasi bakımından ise eleştirilebilecektir.[355] Kapani ise siyasi elitin rolü hakkında değerlendirmede bulunurken söz konusu elitin herhangi bir dışsal etkiye maruz kalmadan keyfi bir şekilde karar alabildiği sonucuna varılmaması gerektiğini söylemektedir. Bu anlamda yönetilenler yönetenleri çeşitli yollarla etkileyebilmektedir. Bu etki kapasitesi ise toplumdan topluma değişebilmektedir. Yönetilenlerin siyasi hak ve özgürlüklere sahip olduğu demokratik toplumlarda bunun derecesi daha yüksektir.[356]

Siyasi elit kavramına toplumun siyasetle kurduğu ilişki seviyesinin sebep olduğu bir zorunluluk ya da realite olarak bakanlar, meseleye farklı bir yerden bakmaktadır. Başka bir ifadeyle egemenliğin sahibi olan yurttaşların olması gereken bir siyasi bilinç ve bilgi seviyesinde olup olmadığına dikkat kesilmektedir. Nitekim Schumpeter, siyasi elit kavramını eleştirenlerin söylediği şekilde, yurttaşların tek tek iradelerinin dikkate alınması gerekliliğinden bahsedebilmek için öncelikle söz konusu iradelerin varolması gerektiğini söylemektedir: "*Yani bu iradenin başıboş, sloganlar ve hatalı algılar içinde yuvarlanıp giden belli belirsiz birtakım etkenlerden daha fazla bir şey olması gerektir. Herkes kesin olarak hükümetten ne beklediğini bilmelidir. Bu belirli irade, herkes için anlaşılır olayları gözlemlemek ve doğru bir şekilde yorumlamak ve böyle olmayanlar hakkındaki bilgiyi eleştirici bir süzgeçten geçirme yeteneğine bağlı olmalıdır*."[357] Siyasi elit kavramına dair bir başka eleştiri ise siyaseti bir meslek haline getirmesi, bunun ise demokrasiyi yozlaştırması iddiasıdır. Schumpeter'e göre bu sadece bir ideolojidir. Siyasette başarı

[354] **Kapani** (2004), s. 111-123. Roskin, üzerinde inceleme yaptığı dokuz ülkenin (İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Japonya, Çin, Meksika, Nijerya, İran) ortak özelliklerinden birisinin de bu ülkelerdeki siyasetin büyük oranda elitler arası rekabet ve pazarlıktan ibaret olduğunu söylemektedir. Yazara göre, elitler, mücadele ettikleri elitler üzerinde üstünlük kurabilmek adına seçimlerde kitleye dair sorunlardan bahsetmekte ve bunu da demokrasi olarak adlandırmaktadır. **Roskin** (2016), s. 718.

[355] Kapani, "azgelişmiş toplumlar"da siyasi kültürün düşüklüğü, kitlelerin siyasi bilince sahip olmaması, ara ya da alt elit gruplarının olmaması gibi sebeplerden ötürü siyasi elitin diğer toplumlara nazaran daha güçlü olduğu yönünde bir tespiti vardır. **Kapani** (2004), s. 128. Bu tespitten, bir sistemdeki siyasi katılım ile siyasi elit rolü arasında bir ters orantı olduğu sonucuna varılabilir.

[356] **Kapani** (2004), s. 128-129.

[357] **Schumpeter** (2007), s. 327.

gösterilebilmesi ve özellikle kabinede alınan görevler, ciddi anlamda bir odaklanma gerektirmektedir. Bu anlamda başka meşgalelerle siyasi çalışmaların bir arada götürülmeye çalışılması gereken odaklanmayı engelleyebilecektir. [358]

Yukarıda siyasi elitlerin geniş anlamda halk içerisindeki bir yöneten-yönetilen ikiliği bağlamındaki durumuna değinildi. Bir de siyasi parti içerisindeki elit oluşumu durumu vardır. Nitekim doktrinde sıkça atıf yapılan Michels'in "oligarşinin demir yasası" tespiti de buraya odaklanmaktadır. Michels, elit ve elit olmayanlar arasındaki ayrımı birtakım kişisel üstünlükler üzerinden yapmamaktadır. Söz konusu ayrım, kişilerin içerisinde bulundukları örgütte hangi mevkide bulundukları ve o mevkinin sağladığı iktidarın kullanımı üzerinden yapılmaktadır. Michels, büyük örgütlerin az sayıdaki kişi tarafından yönetilmesinin yanında yönetici azınlığın zaman içerisinde değişmemesini de ifade etmektedir.[359] Michels'in düşüncesinde söz konusu "demir yasa"dan kaçabilmek söz konusu değildir. Örgütlenme yönelimi arttığı takdirde liderliğin nüfuz ve iktidarı da artacaktır. Sartori ise bütün oligarşilerin zorunlu olarak demokrasiye aykırı olacağı şeklinde bir tespitin yapılamayacağını söylemektedir.[360]

Partilerin siyasi devşirme fonksiyonu için sahip olduğu güçlü konuma dair demokrasi adına yapılan eleştiriler, siyasi parti yönetimlerinin aday belirleme konusunda yetkisini seçmen ve taraftarlarıyla paylaşmasına dönük ön-seçim sistemi uygulamasıyla belli oranda hafifletilebilir. Bununla beraber, ön-seçim sisteminin dünyada sadece Amerika'da sağlıklı bir şekilde işlediği de bir gerçektir.

2.5. SİYASİ SOSYALLEŞME

2.5.1. Genel Olarak

Siyasi sosyalleşme, kişilerin siyasi davranış kuralları, değerleri ve normlarını edinmesini ve bunların bilincine sahip olmasını sağlayan bir süreçtir. Bu süreçte kişiler, hayatının yaş itibariyle farklı devrelerine veya farklı bağlamlara göre değişebilecek şekilde aileden, arkadaş gruplarından, medya ve cep telefonu gibi çeşitli bilgi kanallarından ve bireyin doğrudan deneyimlediği olaylardan neşet eden birtakım etkilere maruz kalırlar.[361] Siyasi sosyalleşme kısaca "bireyin siyasi kültür edinme süreci" olarak da

[358] **Schumpeter** (2007), s. 373-374.
[359] **Turhan** (2000), s. 34.
[360] **Sartori** (2017), s. 191-192.
[361] **Simon** (2003), s. 19. Benzer yönde bir tanım için bkz. **Sarıbay / Öğün** (1998), s. 68.

tanımlanmaktadır.[362] Bitişi olmayan bir süreç olduğu için, siyasi sosyalleşme yoluyla siyasallık sürekli olarak yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla bireyin düşünce, davranış, duygu, değer ya da tutumları da süreç içerisinde değişime uğrayabilmektedir. Bir yurttaş olarak siyasi sistemdeki rolünün ne olduğunu öğrenen bireyin siyasi kimliği de yine bu süreçte inşa olmaktadır.[363]

Sosyalleşme süreci, doğumdan kısa süre sonra başlamakta ve hayat boyu devam etmektedir. Bununla beraber, hayatın belli dönemlerinde bu sürecin yoğunluk derecesi ise değişebilmektedir. Siyasi sosyalleşme süreci, kişinin hayatında duygusal bir olgu olarak başlamakta, okula başlanmasıyla beraber ise bilgisel yönden de gelişme göstermektedir. Söz konusu bilgilenmenin içeriği ülkeyi kimin yönettiği, devletin baştaki makamları, parlamento, seçim, siyasi parti, oy kullanma gibi çok temel kavram ve hususlarını kapsamaktadır. Gençlik döneminde alınan eğitimler ise bireyde bir etkinlik duygusu meydana getirmektedir.[364]

2.5.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Demokrasilerin sağlıklı bir şekilde işlemesi, egemenliğin asıl sahibi olan halkın içerisindekilerin –mümkün olduğunca yüksek oranının- "bağımsız rasyonel yurttaş/seçmen" olarak siyasi hayata katılmalarını gerektirmektedir. Bunun gerçekleşmesi ise siyasi olay ve olgulara dair bilgi ve değerlendirme seviyelerinin belli bir seviyenin üzerinde olmasına bağlıdır. Nitekim Sarıbay ve Öğün, bireyin bu süreçte politik benliğini şekillendirdiğini, bireyin politik bilinç düzeyi arttıkça da politik düzeni şekillendirici yönde aktif hale gelmesi durumunun ortaya çıktığını söylemektedir.[365] Özellikle katılımcı demokrasi anlayışı açısından önemi haiz olmakla beraber, temsili demokrasi açısından da büyük bir öneme sahiptir. Yerleşik ya da gelişmiş olarak nitelendirilen Batı Avrupa demokrasilerindeki yurttaş ya da seçmen profilinin mevcut ahvali düşünüldüğünde bu bağlamda ciddi bir sorun alanının kapıda olduğu sonucuna varılacaktır. Bütün bu açıklamalardan sonra belirtmek gerekir ki, siyasi sosyalleşme fonksiyonunun gerçekleştirilmesi demokrasinin olması gerekene yakın bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan kurucu şartlardan birisinin gerçekleşmesi adına ziyadesiyle önemlidir.

[362] **Turan** (1986), s. 47.
[363] **Akın, Mahmut Hakkı** (2009) 'Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma', Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, s. 153-183, s. 160-161. Buna bağlı olarak siyasi sosyalleşme çalışmaları, siyasi bir birey haline gelen insanların hangi süreçlerden geçtikleri ve söz konusu sürece çevresel faktörlerin etkisini incelemektedir. **Akın** (2009), s. 159.
[364] **Turan** (1986), s. 47-49.
[365] **Sarıbay / Öğün** (1998), s. 68.

Dolayısıyla siyasi partilerin bu fonksiyonun ifası hususundaki etki potansiyelinin kıymeti de oldukça yüksek olsa gerektir.

2.5.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Siyasi sosyalleşme sürecinde aile, okul, arkadaş ve meslek grupları, kitlesel haberleşme araçları aracı kurumlar olarak rol oynamaktadır. İlk olarak, aile içerisinde hem ailenin doğrudan iradesi hem de ailedeki konuşmaların ve durumların gözlemlenmesiyle dolaylı olarak sosyalleşme gerçekleşmektedir. Aile çocuğa siyasi hiçbir konudan söz etmese dahi aileden çocuğun öğrendiklerinin siyasi sonuçları olabilmektedir. Örneğin, yoğun bir disiplinle yetiştirilen çocuklar, otoriter bir kişiliğe sahip olabilmektedir. Otoriter kişiliği olanlar ise alt ve üst arasında emir-itaat ilişkisinin kesin bir şekilde işlemesi gerektiğini düşünebilmektedir. Bir anlamda bu durum, hiyerarşiye ya da siyasi otoriteye sorgulanmayan bir bağlılık şeklinde bir siyasi tutuma yol açabilmektedir. Aile, kişinin değer ve inançlarını şekillendiren ilk kurum ve kamusal denetimin oldukça zor olması dolayısıyla siyasi sosyalleşmede oldukça önemlidir. İkinci başlık olarak okul ve eğitimde, eğitimin değerlerden arındırılmış salt bir bilgi aktarımı olarak algılanmadığı görülmektedir. Siyasi sistemlerin ileride toplumun yetişkin bireyleri olacak öğrencilere birtakım tutum, değer yargıları veya normlar aktarmaya çalışması siyasi sosyalleşme açısından okul ve eğitimi oldukça önemli kılmaktadır. Belirtmek gerekir ki, okul toplumsallaşmaya hem duygusal hem de bilgisel anlamda etki etmektedir. Üçüncü başlık olarak arkadaş, çevre ve meslek gruplarının da siyasi sosyalleşmede önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu sürecin yoğunluğu hem sosyalleşen kişiye hem de sosyalleşme fonksiyonunu ifa eden aracı kurumlara göre değişebilmektedir. Bu bağlamda söz gelimi bir meslek grubu, bir spor kulübüne nazaran siyasi sosyalleşmede daha etkili olabilmektedir. Dördüncü olarak, kitle iletişim araçlarının siyasi sosyalleşme üzerindeki etkileri de oldukça bilinen bir durumdur. Turan, kişisel tecrübeleri ise beşinci faktör olarak saymaktadır. Bu anlamda sosyal hayatta yaşamış ya da tanık olmuş olduğu olaylar, kişinin siyasi tutum, davranış ve tercihlerini etkileyebilmektedir. Örneğin, bir kişi ülkesinin hukuk düzeni konusunda çok olumlu bir görüşe sahip olabilir ve fakat yargılamanın tarafı olarak yaşadığı bir tecrübe bu görüşü değiştirebilir. Bir başka ifadeyle kişinin deneyimlemiş olduğu kişisel tecrübeler onun yeniden toplumsallaşmasına sebep olmaktadır.[366] Belirtmek gerekir ki, siyasi sosyalleşme

[366] **Turan** (1986), s. 55-61. Turan'ın saymış olduğu beşinci faktörün doktrinde genel kabul görmesinden ziyade kendi değerlendirmesi olduğu söylenebilir. Nitekim Akın da sosyal bilimcilerin genel olarak üzerinde mutabık kaldığı dört tane toplumsallaşma aracı olduğunu söylemektedir. Bunlar aile, okul, arkadaş grupları

süreci çapraz etkilere açık olup, hangi faktörün daha belirleyici olacağı koşul ve duruma göre değişebilecektir.[367]

Siyasi sosyalleşme hakkında siyasi partilerin tekelleşmiş bir konumu olduğu söylenemez. Doktrinde de siyasi partilerin siyasi sosyalleşme hakkındaki önemi vurgulanmakla beraber –yukarıda da aktarılmış olduğu üzere- siyasi sosyalleşmede ailenin, okulun, kitle iletişim araçlarının yahut sosyal çevrenin etkisi üzerinde daha çok durulmaktadır. Özbudun, siyasi partilerin siyasi sosyalleşme fonksiyonunu insanları siyasi katılıma yönelterek onları siyasi sistemle güçlü ve sürekli bir ilişki içerisine sokmak yoluyla gerçekleştirdiğini söylemektedir. Ona göre, sadece inançlar eylemlere sebep olmamakta; bazen de eylemler inançlara sebep olmaktadır. Yazar, partilerin gerçekleştirdiği siyasi sosyalleşmenin iki yönünün olabileceğini söylemektedir. Buna göre mevcut siyasi kültür, değer ve inançlar pekiştirilecek yahut değiştirilecektir. Bu iki yönün hangisine doğru gidileceği ise içerisinde bulunan siyasi rejim yahut ilgili siyasi partinin özelliklerine göre değişebilecektir.[368]

Özbudun'a göre partilerin ifa ettiği bu fonksiyon, siyasi kültürün bilgisel (cognitive), duygusal (affective) ve değerlendirici (evaluative) unsurları üzerinde tesir meydana getirebilmektedir. İlk unsur bağlamında partiler kişileri siyasi sistemin niteliği, bileşenleri, liderleri gibi hususlarda bilgilendirmektedir. İkinci unsur bağlamında kişilerin parti eylemlerine katılmak suretiyle parti ve liderleriyle arasında duygusal bir bağ kurması durumu söz konusudur. Üçüncü unsur bağlamında ise siyasi, toplumsal ve ekonomik meseleleri değerlendirme zorluğu karşısında partinin bireylere bu meseleleri değerlendirmelerine yarayacak kriterleri parti doktrini vasıtasıyla sağlaması ifade edilmektedir. Bireylerin parti doktrininin sunduğu değerlendirme kriterlerini meselelere eleştirisiz biçimde uygulaması, demokrasi teorisinin varsaydığı "bağımsız rasyonel birey" kavramıyla çelişik bir durum ortaya çıkarması dolayısıyla eleştirilere de maruz kalmaktadır. Ve fakat söz konusu meseleleri değerlendirmenin oldukça zorlu bir düşünsel faaliyet gerektirdiği düşünüldüğünde, bireyler bağlamında önemli bir işlev yerine getirdiği

---

ve kitle iletişim araçlarıdır. **Akın** (2009), s. 164. Siyasi sosyalleşmede aile, okul, arkadaş grubu, medya ve politik olayların etkisi hakkında ayrıca bkz. **Sarıbay / Öğün** (1998), s. 69-75. Konuyla alakalı belki de tartışılması gereken bir başka husus da siyasi sosyalleşmede aracı olan söz konusu kurumlar ve dahi siyasi partilerin öznesi olduğu sosyalleşme süreçlerinin birbirleriyle uyum içerisinde olabileceği gibi çelişme ve çatışma ihtimalinin de söz konusu olduğudur. Bu bağlamda siyasi sosyalleşme süreci basit bir bilgi aktarımı olmayıp, değer-yüklü bir aktarım süreci olduğundan, söz konusu çatışma ve çelişme durumlarının tasviri ve izahı üzerinde çalışılmaya değer bir konu olsa gerektir.

[367] **Sarıbay / Öğün** (1998), s. 75.

[368] **Özbudun** (1983), s. 108.

de aşikardır.[369] Turan, siyasi partilerin siyasi sosyalleşme fonksiyonuyla sadece yurttaşların bilgilenmesine katkı sunmadığını, aynı zamanda siyasetle daha yakından ilgilenen bir siyasi kadronun yetişip tecrübe ve beceri kazanmasına yardım etmek suretiyle siyasi sistemin işleyişine olumlu bir katkı vereceğini söylemektedir.[370] Onun bu görüşlerinin, siyasi partilerin siyasi devşirme ve siyasi sosyalleşme fonksiyonlarının birbirleriyle olan bağlantısını da bir yandan göstermekte olduğu söylenebilir.

Siyasi partilerin siyasi sosyalleşme ve siyasi katılma fonksiyonu arasında kuvvetli bir ilişki vardır. Siyasi sosyalleşmenin aile, okul ve kitle iletişim araçları gibi bireylerin duygu ve düşüncelerinin erken yaşlarda oluşmasında siyasi partilerden daha evvel bir rol ifa ettiğini da hatırlamakta yarar var. Bu hatırlatmalar yapıldıktan sonra, söz konusu ilişkiyle ilgili şöyle bir çıkarım yapılabilir: Bireyin siyasi partilerle doğrudan bir bağlantı içerisine girmeden önce siyasi partiler haricindeki siyasi sosyalleşme aracıları vasıtasıyla ulaşmış olduğu siyasi sosyalleşme, onu siyasi katılıma sevkedebilmekte; siyasi katılım ise bireyi siyasi partinin sebep olduğu bir sosyalleşme sürecine dahil etmektedir. Başka bir ifadeyle aslında bireyler daha önce diğer aracı kurumların siyasi sosyalleşme etkileriyle edindikleri siyasi eğilim yahut tercihlerine göre hangi siyasi partilerin siyasi sosyalleşme sürecine dahil olacaklarını belirlemektedirler. Süreç içerisinde siyasi partinin siyasi sosyalleşme yönündeki katkısı ise belki de bireyin siyasi katılım seviyelerini artırma şeklinde bir sonuç da doğurmaktadır. Dolayısıyla burada tek yönlü bir ilişkiden ziyade diyalektik bir sürecin yaşanmakta olduğu söylenebilir. Siyasi sosyalleşmenin yeniden ve yeniden üretilmesi ile kastedilen, biraz da bu olsa gerektir.

2.5.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

20. yüzyılın sonlarında bilgi akışının tarz ve içeriğinde meydana gelen gelişme, siyasi sosyalleşme üzerinde de önemli bir etki doğurmuştur. Bilgi, dünyanın bir ucundan diğer ucuna, çok geniş bir yelpazeden ve çok hızlı bir şekilde gelebilmektedir. Bunun sosyalleşme sürecine etkisi, Avrupa'da aile ve okulun bu anlamdaki etkisinin göreli olarak düşmesi, tersine olarak da medya vasıtasıyla iletilen bilginin ve arkadaş çevresinin etkisinin ise artmasıdır. Belirtmek gerekir ki, toplum ve içerisindeki bireylerin siyasi sosyalleşmesinde partinin öneminin, toplumsal değişimle bağlantılı olarak azaldığına dair önemli gözlemler yapılmaktadır. Nitekim Simon'a göre, eskiden, otoriter tek-parti

[369] **Özbudun** (1983), s. 109.
[370] **Turan** (1986), s. 102.

sistemlerinde vatandaşların önemli bir kısmı, sosyal hayattaki birçok mesele ve gelişmeyi siyasi parti prizması üzerinden izlemekteydi. Çok-parti sistemine geçilince bu kişiler önemli bir kararsızlık durumunda ve oryantasyon krizi içerisinde kaldılar. İçerisinde bulundukları bu durumdan, kamusal hayatın meseleleri hakkında bireysel bir görüş oluşturma sorumluluğunu üstlenmek yerine, yine siyasi partilerin bakış açılarını takip etmeyi tercih ettiler. Bu kişiler, herhangi bir konudaki yorum ve görüşlerini açıklamak için önce partilerinin o konudaki görüşlerini açıklamalarını beklerler. Bu davranış ("party-norm following" behavior) biçimi onların karakterlerinin derinlerine kök salmıştır ve toplumsal koşullar değişse bile bunu değiştirmeleri pek olası görülmemektedir. Simon, fikir oluşturma mekanizmasıyla ilgili özsel bir değişimin ise sadece çok-parti sistemi çerçevesi içerisinde sosyalleşmiş genç jenerasyonlardan beklenebileceğini düşünmektedir.[371]

2.5.5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

Siyasi partilerin siyasi sosyalleşme fonksiyonunu gerçekleştirme pratiğinin demokratik kriterler bağlamında değerlendirilmesi de çalışma bağlamında önemli bir hususdur. Bireylerin siyasi konuları değerlendirmesi için siyasi partilerin kriterler sunmasının "bağımsız ve rasyonel birey" bağlamındaki kritiği yukarıda yapılmıştı. Bir başka eleştiri konusu yapılabilecek husus, siyasi partilerin bireylerin siyasi sosyalleşmesini kendi siyasi görüş ve menfaatleri üzerinden yapması, bununsa kamuoyundaki ayrımları suni bir şekilde derinleştirme ihtimalini barındırmasıdır. Söz konusu durum, siyasi partilerin türüne ya da ülkedeki seçim sistemine göre de değişebilecektir. Son olarak ise siyasi partilerin söz konusu fonksiyon ile sistemin meşruluğuna etki etme kapasitesidir.[372] Yukarıda yapılan "pekiştirme-değiştirme" ayrımı üzerinden düşünüldüğünde, siyasi partiler mevcut sistemin siyasi değerlerini, normlarını, kültürünü ve bunlarla ilintili olarak da meşruiyetini pekiştirme yönünde bir etki yapabileceği gibi değiştirme ya da olumsuzlama yönünde de bir etki yapabilecektir. Bu durum, özellikle demokratik bir sistemin içerisinde anti-demokratik bir doktrin ve/veya faaliyetlere sahip olan bir siyasi partinin siyasi sosyalleşme rolünün sonuçlarını tartışmaya açacaktır.

Sarıbay ve Öğün, politik eğitimin bir unsuru olan yurttaşlık eğitiminin siyasi katılım bağlamında önemini vurgulamakta; yurttaşlık eğitiminin ise çoğulcu değerleri

---

[371] **Simon** (2003), s. 19-20.

[372] Turan'ın siyasi sisteme dair değerlerin siyasi partiler tarafından kitlelere iletilmek suretiyle onlar tarafından benimsenmesine aracı olmalarına dair görüşleri de meşruiyet konusu bağlamında düşünülebilir. **Turan** (1986), s. 102. Siyasi sosyalleşme ile bireylerin siyasi sistemin sürekliliğini sağlayacak şekilde yetiştirilmelerinin amaçlanması hakkında ayrıca bkz. **Akın** (2009), s. 160.

içeren bir anlayışla demokratize edilmesinin bireyin gelişimi bakımından çok önemli olduğunu belirtmektedirler. Ve fakat politik iktidarlarınsa düzenin meşruiyeti ve korunması adına ihtiyaç duydukları kitlesel dayanağı sağlamak için kendi standartları doğrultusunda bir insan yetiştirme faaliyeti içerisine girebildiklerini hatırlatmaktadır. Böyle bir durumda, demokratik yurttaşlık eğitiminin gereği olan yurttaşların bilinçlendirilmesi değil sınırlandırılması durumu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yurttaşlık eğitimini almayan bir kişi ise siyasi katılma faaliyetini demokratik yeterlilikler çerçevesinde gerçekleştiremeyecektir.[373] Bu açıklamalar bağlamında siyasi partilerin siyasi sosyalleşme fonksiyonlarının siyasi katılıma olumlu ya da olumsuz yönde etki edebilecekleri söylenebilir. Özellikle siyasi iktidarı elinde bulunduran siyasi partiler için bu durum çok daha önemlidir.

Turan'ın siyasi parti türlerindeki farklılığın siyasi sosyalleşmenin gerçekleştirilmesinde meydana getirdiği farklılıklar hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

> "*Bazı siyasal partiler için toplumsallaştırma işlevi özel bir önem taşımaktadır. Toplumda radikal değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışan totaliter partiler, kısa dönemde iktidarda şansları olmayan ve sistematik biçimde kadrolar yetiştirerek uzun dönemde siyasal değişiklikler yapmayı tasarlayan ideolojik partiler, daha yoğun toplumsallaştırma çabalarına girişebilirler. Örneğin, Sovyetler Birliği Komünist Partisi, genç kuşakların ideolojik donatımını sağlamak için ilkokul öğrencilerini dahi kapsayan partiye bağlı kuruluşlar dizisi geliştirmiştir. Nazi Partisi de benzeri bir yol izlemişti. Batı Avrupa ülkelerindeki Komünist partileri, genellikle üyelerinin tüm ilişkilerinin parti çerçevesi içinde oluşmasına gayret ederek, onların parti ve düşüncesine bağlılığını zayıflatacak çapraz baskılarla karşılaşmalarına neden olacak durumları engellemek istemektedirler.*"[374]

Nitekim Duverger de Komünist partileri gibi totaliter özellikler gösteren partilerin bireylerin yaşamının her anını kuşatan bir örgütlendirme içerisine girdiğini söylemektedir. Kişilerin bir an bile kendi düşünceleriyle baş başa kalmaması adına her şey o denli incelikli bir biçimde ayarlanmıştır. Kişinin serbest zamanlarının tümü partinin hizmetine adanmıştır. Yazar, gerçek bir totaliter örgütlenmenin insanın faaliyetlerinin sadece maddi bakımdan örgütlendirilmesiyle sınırlandırılamayacağını, bütün düşüncelerinin de ruhi

[373] **Sarıbay / Öğün** (1998), s. 24-25.
[374] **Turan** (1986), s. 102.

bakımdan örgütlendirildiğini söylemektedir. Parti doktrini sadece siyasi bir tutum içermemekte, kişiye hiçbir alanda seçme özgürlüğü bırakılmamaktadır. Örneğin, Marksizm salt bir siyasi doktrin değil, hayata dair her konuyu kuşatan kuşatıcı bir felsefe olarak kurgulanmaktadır. Totaliter partilerin Batı'da örgütlü dinlerin güçsüzleşmesi sonrasında ortaya çıkması da bu anlamda bir tesadüf olarak görülmeyecektir. Oysa "sınırlı partiler"de bireyin hayatının sadece küçük bir kısmı topluluk bağlarının etkisi altındadır. Bu tip partilerde doktrinin temel bir önemi olmayıp, doktrin katı bir özellik de göstermemektedir.[375]

2.6. SİYASİ KATILMA

2.6.1. Genel Olarak

Kalaycıoğlu, siyasi katılmayı "*vatandaşların (kişilerin) siyasal liderlerin verebilecekleri veya verdikleri kararları etkileyebilmek için giriştikleri liderlerin seçilmelerine ve/veya seçimlerinden sonra alacakları kararlara yönelik eylemlerin tümü"* olarak tanımlamaktadır. Yazar söz konusu tanımı yaparken siyasi katılma eyleminin mevcut hukuk düzeni tarafından yasal olarak görülüp görülmediğiyle ilgilenmemektedir.[376] Siyasi katılma siyasi kararın farklı aşamalarında gerçekleşebilir. Bu bağlamda herhangi bir siyasi kararı almaya yöneltecek ya da alınan kararların uygulamasını erteletecek, durduracak, değiştirecek ya da kaldıracak eylemler siyasi katılmanın içerisine dahildir. Yine siyasi katılmanın alelade bir davranış olarak görülmeyip "*düşünsel süreçlerin etkisi altında oluşan özgür ve özgün iradeye dayalı bireysel bir eylem*" olarak ele alınması da vurgulanmalıdır.[377] Siyasi katılma eylemiyle siyasi sistemin farklı seviyelerindeki siyasi

---

[375] **Duverger** (1993), s. 170-176. Konu hakkında ayrıca bkz. **Linz, Juan** (2017) Totaliter ve Otoriter Rejimler, 4. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, çev. Özbudun, Ergun, s. 67-73.

[376] **Kalaycıoğlu** (1977), s. 164. Siyasi katılmanın sebebi olarak genelde siyasi kararları etkileme benzeri hususlar zikredilmektedir. Konuya farklı taraflarıyla da bakan Yücekök ise bireyin siyasi katılma davranışının sebepleri olarak çıkarlarını korumak; arkadaş edinme ve sosyal dayanışma; dünyayı anlamak; çeşitli psikolojik tatminsizlikleri ikame etmek; yabancılaşmak istememek; toplumda kendine bir yer yapmak gibi hususları da saymaktadır. **Yücekök** (1987), s. 28. Özbudun'a göre ise dört çeşit saik insanları siyasi katılıma sevketmektedir: Kişisel bağlılık, dayanışma, çıkar ve yurttaşlık duygusu. Bunlar aynı anda bir arada da bulunabilir. Daha çok az gelişmiş ülkelerin kırsal bölgelerinde görülen "kişisel bağlılığa dayanan katılma"da bireyler, geleneksel liderlerine bağlılık ve bağımlılıklarından ötürü bu davranışı sergilemektedir. "Dayanışmadan doğan katılma"da bireyler mensup olduğu sosyal gruba olan bağlılığını göstermek üzere bu davranışı sergilemektedir. "Çıkara dayanan katılma", bireylerin kendilerine veya sosyal grubuna sağlanan bir çıkardan kaynaklanmaktadır. Mesela bireyin yerleşim yerine bayındırlık hizmeti getirilmesi ya da birtakım vergi bağışıklıkları bu başlığa örnek olarak verilebilir. "Yurttaşlık duygusuna dayanan katılma" ise bir ahlaki yükümlülük yahut bir görev hissinden doğmaktadır. Bu katılmada birey herhangi bir doğrudan maddi kazanç beklentisi içerisinde değildir. **Özbudun** (1975), s. 5-6.

[377] **Kalaycıoğlu, Ersin** (2013) 'Siyasal Katılmanın Anotomisi', Bilim Akademisi Derneği, 34-179/148, s.1-6, http://bilimakademisi.org/siyasal-katilmanin-anatomisi-ersin-kalaycioglu/, (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2014), s. 1.

kararlara etkide bulunulduğunu söyleyen Russell, bunun karşı çıkma anlamında olabileceği gibi destekleme anlamında da olabileceğini ve bir başka tarafıyla da doğrudan ya da dolaylı olarak yapılabileceğini söylemektedir.[378]

Siyasi katılma davranışları çok geniş bir skalaya sahiptir. Oy verme; siyasi meseleler ve konular hakkında başkalarıyla konuşmak ve tartışmak; siyasi nitelik veya amaca sahip bir örgüte üye olmak; yetkili kişilerle bireysel yahut kamusal meseleler hakkında görüşmek ve tartışmak; seçim kampanyalarında çalışmak.[379] Burada sayılanları Turan, "alışılagelmiş siyasi katılma biçimleri" olarak nitelendirmektedir. Eğer siyasi sistem beklentileri karşılayamamışsa, toplumsal talepler birbirleriyle uzlaştırılamayacak şekilde zıtlaşmış durumdaysa bazı topluluklar kendilerini sistemden yabancılaşmış hissedebilmekte ve bundan ötürü "olağandışı siyasi katılma biçimleri"ne yönelebilmektedir. "Olağandışı siyasi katılma biçimleri"nden birisi yönetim ve yasalara kasti olarak uymamaktır. Bunun en bilinen örneklerinden birisi, Mahatma Gandi'nin Hindistan'ın bağımsızlığa ulaşmasını da sağlayacak olan direniş eylemidir. Yine 1950'li yıllarda Amerika'da ırk ayrımıyla mücadele edenlerin yerel düzenlemelerin aksine sadece beyazların kullanabildiği restoranlara gidip servis istemeleri de olağandışı siyasi katılma biçimlerine örnek olarak verilebilecektir.[380] Konuya dair bir başka ayrım ise geleneksel-geleneksel olmayan ayrımıdır. Geleneksel katılma biçimleri oy verme, siyasi kampanyaya katılma gibi eylemler olup; katılmanın geleneksel olmayan biçimleri ise imza kampanyası, boykot, grev, gösteri, binaları işgal ve hatta şiddet içeren bazı eylemleri de içeren geniş bir skalaya sahiptir.[381]

Siyasi katılma eylemlerinin arasında bir derece ve düzey farkı olup olmadığı da önemli bir husustur. Baykal, siyasi katılmanın dört derecesinden bahsetmektedir. Bunlar "oy verme", "siyasi olayları izleme", "siyasi olaylar hakkında tavır takınma" ve "siyasi olayların içine karışma"dır. İzleme faaliyetleri, kitle iletişim araçları üzerinden siyasi olayları takip etme ve parti kongreleri ya da mitinglerine dinleyici olarak katılma gibi durumları içermektedir. Siyasi olaylar hakkında tavır takınarak siyasete katılma ise

[378] **Russell** (2016), s. 438.
[379] **Kalaycıoğlu** (1977), s. 176-177. Siyasi katılma türleri hakkında benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. **Yücekök** (1987), s. 24, 29-30; **Kapani** (2004), s. 131-132; **Özbudun** (1975), s. 6-7. Turan ise bunlara ek olarak siyasetle ilgilenmeyi de bir siyasi katılma davranışı olarak saymaktadır. Yazar, siyasetle ilgilenmenin kendi başına siyasi sistemin çıktılarını etkilemeye dönük bir eylem olarak yorumlanamayabilecekse de daha yoğun bir katılımın öncülünü oluşturduğunu, siyasete dair ilgi ve bilgisi yetersiz olanların siyasi katılma biçimlerine yönelmesini beklemenin anlamsız olacağını söylemektedir. **Turan** (1986), s. 70.
[380] **Turan** (1986), s. 72-73.
[381] **Russell** (2016), s. 442.

izlemeyle kıyaslandığında daha yoğun bir siyasi faaliyete karşılık gelmektedir. Siyasi mesele ve durumlarda bir tutum alma hali söz konusudur. Siyasi olaylar içine karışma ise siyasi katılmanın en üst derecesidir. Siyasi parti ya da siyasi derneklere üye olmak, siyasi görevlerde bulunmak ya da siyasi parti faaliyetlerinde aktif bir şekilde çalışmak bunlara dahildir. Burada siyasi olayların dışında değil bilfiil içerisinde yer alma durumu vardır.[382] Baykal, siyasi katılma doğrusal ve kümülatif bir niteliğe sahip olduğundan bir kategoride yer alan hareketleri gerçekleştiren bir kişinin önceki kategorideki hareketleri de yapmış olması gerektiğini söylemektedir.[383]

2.6.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Siyasi katılmanın demokrasi bakımından ne derece ehemmiyetli olduğu "katılımcı demokrasi" kavramı üzerinden daha iyi anlaşılacaktır. Günümüzde bireylerin karar alma süreçlerine katılımı, bir ülkenin demokratiklik seviyesinin belirlenmesinde en önemli kriterlerden birisi olarak görülmektedir. Nitekim Huntington, siyasi gelişimin temel unsuru olan siyasi katılmanın modern siyaseti geleneksel siyasetten ayırdığını söylemektedir.[384] Halkın sadece seçimden seçime kendisini temsil edecek olanları belirlemeyle sınırlanmış bir siyasi rolden seçimler arasındaki dönemde de aktif yurttaşlar olarak siyasi alana dahil olması son derece önemlidir. İkinci durumun ilk durumdan farkı siyasi kararların da etkilenme potansiyelidir. Söz konusu durum, siyasi muhalefetin gerçekleştirilmesi bakımından da son derece önemlidir.[385] Bir başka açıdan, Yücekök'ün ifadeleriyle, siyasi katılma eksikliği, toplumsal taleplerin yönetim organlarına sağlıklı bir şekilde iletilmemesi sonucunu doğuracaktır; ki bu da hükümet uygulamalarının halka inmesinin önünde bir engeldir.[386] Sarıbay ise katılım ve rekabet arasında kurulacak dengenin çok önemli olduğunu, Batı demokrasilerinin böyle bir dengenin kurulduğu bir siyasi anlayışa sahip olduğunu söylemektedir. Zira rekabetin olmadığı bir siyasi katılma hegemonya, siyasi katılmanın olmadığı bir rekabet ise oligarşi meydana getirecektir.[387] Katılımcı demokrasi

[382] **Baykal** (1970), s. 33-34.
[383] **Baykal** (1970), s. 34-35.
[384] **Huntington** (1966), s. 58. Bununla beraber yazar, siyasi katılımda yaşanan artışın her durumda olumlu bir anlama sahip olduğu ön kabulünü ise reddetmektedir. Bu anlamda siyasi sistemin demokratik yapısını içselleştirememiş kitlelerin, örneğin oy kullanma hakkına kavuşması, sistemi istikrarsızlaştırma riskini içerisinde barındırmaktadır. **Huntington** (1966), s. 80.
[385] Siyasi katılmanın etkisine bir örnek olarak, ABD'nin Vietnam Savaşı esnasında çeşitli grupların yaptıkları protesto hareketlerinin hükümetin politikasını değiştiren temel faktör olması verilebilir. **Kapani** (2004), s. 140.
[386] **Yücekök** (1987), s. 23.
[387] **Sarıbay** (1998), s. 18.

kavramı üzerine önceki bölümde daha geniş bir açıklama yapıldığından tekrara düşmemek adına bu kısa açıklamayla iktifa edilecektir.

2.6.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Siyasi partilerin doğuşuna zemin hazırlayan temel sebeplerden birisinin siyasi süreçlerden dışlanmış olanların genelde siyasi katılma ve özelde de oy hakkı elde etme yönündeki talepleri olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Siyasi katılma, bir bakıma siyasi partilerin varlık sebebidir. Siyasi partilerin yukarıda geleneksel katılma biçimlerinin neredeyse hepsi için son derece önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Turan, partilerin siyasi katılma fonksiyonuna yüksek düzeyde siyasi katılım göstermek isteyenlerin faal şekilde görev alacağı bir kanal olmaları; seçmenlerin seçimlerde oy kullanmaları için partilerin gösterdikleri çabalar ve partilerin kendi aralarındaki mücadele ve tartışmaların siyasete olan ilgiyi artırması bağlamında değinmektedir.[388] Siyasi partilerin siyasi sosyalleşme fonksiyonu da yukarıda bahsedilen siyasi sosyalleşme-siyasi katılma fonksiyonlarının karşılıklı birbirini etkileyen diyalektik ilişkisi bağlamında tekrar hatırlatılmalıdır. Siyasi sosyalleşmenin, siyasi katılımı etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerden eğitim unsuru bakımından önemli olduğu da söylenebilir. Ek olarak siyasi katılıma olumlu bir psikolojik etkisi olan etkenlik duygusu bakımından da siyasi partilerin önemi vurgulanmalıdır.[389]

Siyasi katılımla ilgili siyasi partilerin dışında sivil toplum kuruluşları ve kitle iletişim araçları gibi başka kurumların da bireylere zemin sağladığı söylenebilir. Dolayısıyla siyasi partiler bu konuda çok önemli bir role sahip olmakla beraber alternatifsiz değildir. Bu bağlamda Erdoğan'ın siyasi partilerin özellikle "yarı-demokratik ülkeler"de siyasi katılma açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olduğuna dair düşüncesi de bir nevi bu ülkelerde alternatiflerin bulunmayışı yahut yetersizliğiyle ilgili olsa gerektir.[390]

Siyasi katılımın geleneksel olmayan biçimleri bakımından ise siyasi partilerin durumu farklılık arz etmektedir. Zira adı üzerinde geleneksel olmayan katılma biçimlerine yönelmesi, kişi ya da grubun bir bakıma mevcut siyasi sistemin geleneksel katılım yollarının siyasi kararları etkilemede yeterli ya da gerekli görmemesinden

---

[388] **Turan** (1986), s. 102-103.
[389] Nitekim Kalaycıoğlu, bireyin bir siyasi parti ya da sivil toplum kuruluşu üzerinden bir ilişkiler ağına dahil olmasının onu yalnızlık hissinden kurtarıp etkenlik duygusunu artıracağını söylemektedir. **Kalaycıoğlu** (2013), s. 2-3.
[390] **Erdoğan** (2001), s. 60.

kaynaklanmaktadır.[391] Wolinetz, menfaat grupları ve "single-issue movements"ların siyasi partilere nazaran daha doğrudan etki ve eylem kanalları sunabildiğini söylemektedir.[392] Dolayısıyla geleneksel katılma biçimlerinin temel araçlarından olan siyasi partilerin, geleneksel olmayan katılma biçimlerine yönelenlerce tercih edilmemesi ve hatta bazen de karşıtlık içerisine olunması bahsedilen bağlamı içerisinde düşünüldüğünde gayet normal gözükmektedir.

2.6.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, siyasi katılma davranışlarını da etkileme potansiyeline sahiptir. Özellikle internetin yaygınlaşma derecesiyle beraber siyasi katılmanın kayda değer şekilde bu zemine doğru kaymaya başlaması söz konusudur. Bu durum kimilerince olumlu kimilerince ise olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. "İyimserler", internetin siyasi katılımı hem niceliksel hem de niteliksel olarak artırdığı düşüncesindedir. Mesela insanların evlerinden çıkmadan siyasi katılımda bulunabilme imkanına kavuşması, siyasi katılımın maliyetinin düşmesi anlamına gelmektedir. Bilgiye erişimin kolaylaşması ve alternatif bilgi kanallarının ortaya çıkması da yine destekleyici argümanlar olarak kullanılmaktadır. Buna karşılık "kötümserler" ise

[391] Nitekim Russell siyasi kurumlara olan güvenin azalması ile geleneksel katılma biçimlerinin belki de en temel formu olan oy verme oranlarının düşmekte, bununla beraber geleneksel olmayan katılım yollarına alakanın ise artmakta olduğunu söylemektedir. **Russell** (2016), s. 442-444. Kapani de Batılı toplumlarda oy verme oranlarında yer yer dalgalanmalar görülmekle birlikte bir depolitizasyon süreci içerisinde olunduğunu iddia etmenin zor olduğunu, daha ziyade siyasi katılmanın yollarının çeşitlendiği ve değiştiğini düşünmektedir. **Kapani** (2004), s. 135-137. Siyasi bir özne olarak modern dönemlerde kendisine olan ilgi artmış olan "gençlik" kategorisinin siyasi katılımına dair bir veri sunması bakımından Kilis 7 Aralık Üniversitesi'nde okuyan 377 öğrenci ile anket yapılarak bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada anket yapılan söz konusu gençlerin %23,3'ü siyasete hiç ilgi duymadığını, %36,6'sı az ilgili olduğunu, %31'i ilgili olduğunu ve %9,6'sı ise çok ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bu kişilerin %87,4'ü herhangi bir STK'ya üye olmadığını, %86,2'si ise herhangi bir siyasi partiye üye olmadığını belirtmiştir. Politikanın toplumsal sorunları çözüp çözemeyeceği ile ilgili soruya katılımcıların %61,1'i olumsuz cevap vermiştir. Gençler veya öğrencilerin aktif bir şekilde siyasi faaliyetler içerisinde bulunmasının gerekli olup olmadığıyla alakalı soruya ise %64'lük bir oran "hayır" cevabını vermiştir. Aday ve partilerle ilgili bilgi edinip edinmedikleriyle ilgili soruya katılımcıların %56,8'i olumlu yanıt vermiştir. Çalışma bağlamında önemli olan bir diğer soru, kendileri için önemli gördükleri bir konuda herhangi bir imza kampanyası, toplu yürüyüş, gösteri veya protestoya katılıp katılmayacaklarına dair sorudur. Bu soruya %45,1 oranında olumlu bir geri dönüş olmuştur. Toplumsal meseleler bakımından sosyal medyanın görüş beyan etme ve protesto gibi haklar bağlamında önemli olup olmadığıyla ilgili soruya, katılımcılar %65,4 gibi bir oranla olumlu yanıt vermiştir. **Gökçe, Ali Fuat / Özdemirci, İlbey / Ceylan, İbrahim Halil** (2017) 'Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılım Seviyesi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği', Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/2, Sayı:27, s.289-319, s. 303-307. Bireylerin siyasi katılma seviyelerini onların almış oldukları eğitim, eğitimin içeriği, yaşadıkları ya da yetiştikleri yer, aileleri, yaşları, meslekleri, yaşadıkları ülke gibi birçok faktörün etkilediği kabul edilebilir. Hiç şüphe yok ki, bu çalışma genel itibariyle gençlerin, üniversite öğrencilerinin ve hatta belki de Kilis'teki üniversite öğrencilerinin siyasi katılımlarının saptanması bakımından tek başına yeterli bir sonuca ulaştırmayacaktır. Bununla beraber, yine de kapasitesi bağlamında bir ön düşünce zemini oluşturması bakımından dikkate alınabilir.

[392] **Wolinetz** (2002), s. 160.

internetin siyasetin tabana yayılmasını sağlamaktan ziyade varolan siyasi ayrımları daha da artıracağını iddia etmektedir. Bir başka açıdan, interneti daha düşük sosyo-ekonomik seviyedeki kişiler bir eğlence aracı olarak kullanırken yüksek kesimler daha çok bilgiye erişim bakımından kullanmaktadır.[393]

2.6.5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

Siyasi katılmanın oy verme yahut siyasi parti çalışmalarına katılma gibi formları üzerinden düşünüldüğünde siyasi partilerin bu fonksiyonunun, demokrasinin işleyişine olumlu bir katkı sunduğu kabul edilebilir. Bununla beraber, siyasi partilerin oligarşik yapıları ve daha geniş çapta da temsili demokrasi mekanizmalarının siyasi katılımın hakiki formlarını büyük oranda baltaladığına dair yakın tarihli okumalar da söz konusudur. Bir başka ifadeyle bu durumların, egemenliğin sahibi olan halkın siyasi alana olması gereken şekilde aktif biçimde değil pasif biçimde katılmalarına sebep olduğu düşünülmektedir. Nitekim –yukarıda da aktarılmış olan- "katılımcı demokrasi" kavramı da bu sorunlu olduğu iddia edilen duruma dair bir karşıtlıktan neşet etmektedir. Yine geleneksel ve geleneksel olmayan katılım ayrımı da bu meyanda değerlendirilebilecektir.

2.7. SİYASİ MOBİLİZASYON

2.7.1. Genel Olarak

Siyasi mobilizasyonla kitlelerin hareketlendirilmesi, seferber edilmesi, daha aktif olmaya sevkedilmesi kastedilmektedir. Siyasi mobilizasyona dair akla gelen ilk örneklerden birisi kitlelerin oy kullanmaya teşvik edilmesidir.[394]

2.7.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Siyasi mobilizasyonun demokrasi açısından önemi, sonucu olan siyasi katılmanın demokrasi açısından önemiyle alakalıdır. Konuyla alakalı açıklamalar yukarıda yapıldığından burada tekrar edilmeyecektir.

Siyasi katılma ile siyasi mobilizasyon arasındaki bağ zaman zaman bir kavram kargaşasına da sebebiyet vermektedir. Çalışmanın kavramsal bütünlüğünü sağlamak adına çok kısa bir şekilde formüle edilecek olursa, siyasi mobilizasyon sebep, siyasi katılma ise

[393] **Erdoğan, Emre** (2017) 'İnternet ve Siyasal Katılım: Türkiye Gençliği Üzerinden Bir Değerlendirme', Gençlik Araştırmaları Dergisi, 5 (13), 5-30, s. 5-38, s. 7-10. Ek olarak Zengin de internet kullanımındaki artışın siyasi katılma yönünde bir artışa sebebiyet vereceğiyle ilgili bir tespitte bulunmanın mümkün gözükmediğini söylemektedir. **Zengin** (2013), s. 299.
[394] **Kapani** (2004), s. 166.

sonuçtur. Yani siyasi katılma davranışı göstermek için bireyin öncelikle mobilize edilmesi veya olması gerekmektedir.[395] Nitekim Huntington da artan kitle mobilizasyonunun artan siyasi katılma anlamına geldiğini söylemektedir.[396] Yine kaba bir ayrım yapılacak olursa, mobilize etme fiilinin öznesi siyasi partiyken, katılma fiilinin öznesi birey olmaktadır. Bir başka ifadeyle ise mobilizasyon aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşirken, katılma yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşmektedir.

Siyasi mobilizasyon sonucunda siyasi katılmanın hangi şeklinin ortaya çıkacağı siyasi mobilizasyonun neyi amaçladığıyla yakından ilgilidir. Bir siyasi parti için düşünüldüğünde, sadece seçmenlerin sandığa gitmelerini amaçlayan bir siyasi mobilizasyon olabileceği gibi üyelerinin seçim çalışmalarında aktif görev almalarını amaçlayan bir siyasi mobilizasyon da söz konusu olabilecektir.[397] Görüldüğü üzere amaçlanan siyasi katılım biçimleri farklıdır.

2.7.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Siyasi partilerin siyasi mobilizasyonu yapmalarının genelde amacının siyasi olayları etkilemek ve oluşturmak amacına kitlelerin katılımının sağlanması olduğu söylenebilir.[398] Bireyleri oy vermeleri, parti çalışmalarına katılmaları, mitinglere katılmaları yönünde mobilize etmeleri partinin genellikle siyasi olayları etkileme ve oluşturma amacına matuftur. Eğer parti iktidarda ise meşruiyetin sağlanması amaçlanıyor da olabilir. Ya da ilgili parti bir kitle partisiyse kararlarının ve çalışmalarının oldukça demokratik bir düzlemde gerçekleşmesini istediği için de üye katılımını artırmak istiyor olabilir. Burada belirleyici olacak olan, parti içi demokrasi mekanizmalarının işletilip işletilmediği olacaktır.

Totaliter partiler, siyasi mobilizasyon gerçekleştirme hususunda oldukça ilginç bir örneklik sunmaktadır. Bu partiler eğer bir totaliter rejimin tek partisi konumundaysa, bir anlamda rejimin meşruiyetini siyasi mobilizasyonla sağlamaktadır. Özbudun, "demokrasi sonrası toplumlarda mobilizasyoncu otoriter rejimler"in ortak özelliklerinin tek parti vasıtasıyla sağlanan bir kitle mobilizasyonuna dayanmaları olduğunu söylemektedir. Zira

[395] Siyasi mobilizasyonda genellikle birey edilgen bir konumda kurgulanmakla birlikte, bunun haricinde bireyin kendi kendini mobilize etmesi durumunu karşılamak için "self-mobilization" kavramı ortaya atılmıştır. **Conway, M. Margaret** (1993) 'Political Parties and Political Mobilization', The American Review of Politics, Vol. 14, Winter, 1993, s. 549-563, s. 556.
[396] **Huntington** (1966), s. 58.
[397] **Conway** (1993), s. 554.
[398] **Simon** (2003), s. 20-21.

bu toplumların demokrasi geçmişleri olduğu ve kitlelerin de belli oranda mobilize olmuş bulunmalarından ötürü, monarşi ya da bürokratik-askeri rejimlerle yönetilme ihtimali bulunmamaktadır. Bu yüzden de tek parti, "kontrollü fakat yaygın bir halk katılımı" sağlama aracı olmaktadır.[399] Görüldüğü üzere burada siyasi mobilizasyonun temel amacı, siyasi katılmayı sağlamak olmayıp; rejimin meşruiyetini sağlamak adına "kontrollü fakat yaygın bir halk katılımı"na toplumun demokratik geçmişinden ötürü kendilerini mecbur hissetmektedirler. Kitlelerin aktif bir şekilde, karar verme süreçlerine etki edecekleri şekilde siyasi katılmada bulunmaları istenmemektedir. Değişen koşullarla beraber partilerin üye mobilizasyonuna eskisi kadar ihtiyaç duymaması ya da başka bir ifadeyle eskisi kadar çok üyenin mobilizasyonuna ihtiyaç duymaması durumu ortaya çıkmıştır. Teknolojik gelişmenin etkisinin bir sonucu olarak, aktif çalışmanın rolü azalmış ve televizyon reklamlarıyla genel olarak para ve sermayenin rolü artmıştır. Simon, ücretli kampanya personeli ve siyasi pazarlama malzemelerinin fedakâr parti aktivistlerinin rolünü üstlendiğini söylemektedir.[400] Ülkedeki seçim sistemi ya da parti sistemi de partilerin siyasi mobilizasyondaki başarısını etkileyebilmektedir. *Conway,* çok partili sistemin, tek meclisli yasama organının ve oyların sandalyelere daha yüksek oranlarda dağılabildiği seçim sistemlerinin siyasi liderlerin seçmenleri oylarının önemine ikna etmesine olumlu katkıda bulunduğunu söylemektedir. Oylarının etki kabiliyetine inanan seçmenleri mobilize etmekte ise partiler daha başarılı olacaktır.[401]

2.7.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

Siyasi partilerin siyasi mobilizasyon fonksiyonundaki öneminin süreç içerisinde azalıp azalmadığı sorusu, yukarıda gerek siyasi katılma başlığı altında gerek diğer başlıklarda değinilen siyasi katılmada siyasi partilerin öneminin siyasi güvensizlik ya da siyasetin tarzının ve hayat koşullarının değişmesi gibi sebeplerle azalmaya başlayıp başlamadığıyla yakından ilgilidir.[402] Yukarıda yapılan açıklamalardan ötürü tekrara düşmemek adına bu kadarla iktifa edilecektir.

---

[399] **Özbudun** (2016), s. 25-26.
[400] **Simon** (2003), s. 21.
[401] **Conway** (1993), s. 559.
[402] Mesela Simon, 1970'lerden sonra siyasi partilerin mobilize etme gücü ve büyük sosyal güçleri sokağa çekme kapasitesinin sert bir şekilde düşmeye başlamıştır. Bu, sadece 1968 öğrenci hareketlerinin ve diğer hareketlerin başarısız olmasının bir sonucu olarak değerlendirilmemelidir. Bu, ayrıca toplumsal yapı ve teknolojik gelişimlerde yer alan değişimlerin bir sonucudur. Batı Avrupa'da "refah devleti" kurumlarının inşasıyla birlikte, işçi sınıfının ekonomik durumu dikkate değer oranda gelişmesi, aynı zamanda onların orta sınıf içerisinde çözülmesi/erimesi anlamına geliyordu. Orta-sınıf entelektüelleri daha sık sol kanat partilere oy verirken; işçiler ise daha sıklıkla muhafazakarlara oy veriyordu. Hayat şartlarındaki bu gelişmeyle birlikte

2.7.5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

Siyasi partilerin mobilizasyonu amaçlayan bütün çalışmalarının doğrudan dolayı ve her durumda demokrasiye hizmet ettiğini söylemek doğru olmayacaktır. Burada belirleyici olacak olan, siyasi partinin mobilizasyonla neyi amaçladığı olacaktır. Yukarıda bahsedilen totaliter parti örneği de demokrasiye hizmet etmek bir yana, kitle mobilizasyonunun demokratik süreci baltalama amacına matuf olabildiği de söylenmelidir. Yine bir başka açıdan, yukarıda bahsedilen, ortaya çıkmasında siyasi partilerin de büyük oranda pay sahibi olduğu siyasi güvensizliğin siyasi katılmaya etkileri düşünüldüğünde, siyasi partilerin bazı zamanlarda mobilizasyonu düşürücü bir etki yapabildiğini de hatırlatmak gerekmektedir.

2.7.6. Siyasi Sosyalleşme, Siyasi Mobilizasyon ve Siyasi Katılım Fonksiyonlarının Ortak Etkileşiminin Sonucu: Siyasi Meşruiyet

Siyasi partilerin çeşitli fonksiyonları birbirleriyle ilişki içerisinde olabilmektedir. Partilerin bir diğer fonksiyonu da demokratik sistemin meşruiyetinin sağlanmasına etki etmeleridir. Bu fonksiyon siyasi sosyalleşme, mobilizasyon ve katılım fonksiyonlarının ortak etkisiyle meydana gelmektedir.[403] Hatırlatmak gerekir ki, söz konusu üç fonksiyonun ortak etkisi, bunların aktörü konumundaki siyasi partinin türü ve ideolojisine göre demokratik sistemin meşruiyetine katkı sunması bir yana söz konusu meşruiyetin sorgulanması yahut baltalanmasına da hizmet edebilecektir. Nitekim Kirchheimer da partilerin bireyleri ve grupları mevcut siyasi sisteme entegre etme kanalları olarak veya bu düzeni değiştirmek ya da modifiye etmek için kullanılan araçlar olarak işlev görebildiğini söylemektedir. [404]

Simon, meşrulaştırma işlevlerinin kullanılmasına ilişkin olarak, insanların demokratik sistemin kategorik olarak meşruiyeti ile mevcut hükümetin meşruiyeti arasında ayrım yapabilmesinin son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle demokrasiye yeni geçmiş ülkelerde halkın bu ayrımı yapabilmesi daha da önemlidir. Zira seçilmiş hükümetlerin performansında gördükleri olumsuzluğu tüm sistemin meşruiyetine

---

işçi sınıfı da isyancı karakterini kaybederek konformist bir karaktere büründü ve siyasi aktivizmleri/faaliyetleri büyük oranda düştü. Yani yazara göre koşullardaki değişiklik, sadece siyasi mobilizasyonun içeriğine değil, kişilerin siyasi tercihlerine de etki etmektedir. **Simon** (2003), s. 21.

[403] **Simon** (2003), s. 22. Meşruiyet fonksiyonuyla alakalı geniş bir açıklama yapılmayacağından ve bahsedilen üç fonksiyonun birleşimi şeklinde formüle edildiğinden ötürü bu çalışmada ayrı bir başlık içerisinde incelenmemiştir.

[404] **Kirchheimer** (1966), s. 189.

halel gelmesi şeklinde yorumladıklarında, eski otoriter rejime yönelme meyli gösterebileceklerdir. 1980'lerin başlarında İspanya, Portekiz ve Yunanistan tecrübeleri hakkında yapılan bazı çalışmalar, halkın bu ayrıma belli bir zaman sonra varabildiklerini göstermektedir. Demokratik geçiş sürecinin tamamlanması ve demokrasinin istikrara kavuşması bakımından bu son derece mühimdir ve rekabetçi siyasi partiler bu süreçte vazgeçilmez bir rol ifa etmektedir.[405]

Konu bağlamında Kirchheimer ise "siyasi entegrasyon" kavramına değinmektedir. Yazar, bu kavramla daha önceden resmi siyasetin dışında olan gruplar ve üyelerini, siyasi süreçlerde tam teşekküllü katılımcılar yapmaya dönük, siyasi sistemin kapasitesini kastettiğini ifade etmektedir. Siyasi entegrasyonu sağlama konusunda siyasi partilerin önemli bir potansiyeli olduğunu, ancak II. Dünya Savaşı öncesi süreçte -İngiltere'yi hariç tutarak- Almanya, İtalya ve Fransa'daki kitle partilerinin, üyelerini mevcut siyasi topluluğa entegre etme hususunda hem gerekli kabiliyete sahip olmadığını hem de zaten bunun için yeteri kadar istekli olmadıklarını söylemektedir. Hatta söz konusu partiler, takipçilerini resmi devlet aygıtına karşı kendi saflarına entegre etmek dahi isteyebilmiştir.[406] O dönemlerde işçi sınıfının siyasi sisteme entegrasyonu, sistemin sağlıklı bir şekilde yürümesi adına oldukça önemli bir konu olmuştur. Ve fakat göründüğü kadarıyla yazarın bahsettiği partiler, o dönemde yaşanan sınıf-devlet çelişkisinde sistemin meşruiyetini sağlayacak bir mobilizasyon ya da katılım fonksiyonu ifa etmekle sistemin meşruiyetini sarsmak ya da sorgulatmak arasında bir kararsızlık içerisinde kalmışlardır. Bununla beraber yazar, savaş sonrası siyasetin ise iki dünya savaşı arasındaki siyasete nazaran farklılık arz ettiğini iddia etmektedir. Catch-all partiler, kitle partileri gibi mobilizasyona ve toplumun köklü değişimine yönelme eğilimine sahip olmamıştır. Bu partiler, daha ziyade elitlerin şahsi siyasi hırslarının temsilcisi olarak hareket etmişlerdir. Catch-all partiler, devletle yakın ilişki içerisine girince, artık egemen rejime ilkesel olarak muhalefet etmemiş ve siyasi programlarını toplumu köklü şekilde dönüştürecek şekilde oluşturmamışlardır. Kirchheimer, bu süreci muhalefetin azalması ve hatta yok olması olarak etiketlemiştir.[407]

Huntington, modernleşme halindeki bir siyasi sisteme meşruiyet ve istikrar kazandırma açısından siyasi partilerin hayati bir öneme sahip olduğunu söylemektedir. Bu

[405] **Simon** (2003), s. 23-24.
[406] **Kirchheimer** (1966), s. 182.
[407] **Krouwel** (2003), s. 34.

önem, o siyasi sistemde geleneksel kurumların bulunup bulunmamasına göre değişmektedir. Eğer modern bir siyasi sisteme monarşi ya da feodal parlamento gibi geleneksel siyasi kurumlar intikal etmişse, o sistemde siyasi partiler ikincil bir öneme sahip olacaktır. Zira sistemin istikrarının ve meşruiyetinin birincil kaynağı, diğer geleneksel kurumlardır. Partilerin bu sistemlerdeki rolü, sistemin kendisinin meşruluğunu sağlamaktan ziyade söz konusu geleneksel kurumların halk egemenliği bakımından meşruiyet elde etmesine katkı sağlamaktır. Bu anlamda partiler, bizatihi bir meşruiyet kaynağı olmayıp, kendilerinin meşruiyetini ise siyasi sisteme sundukları katkıdan almaktadır. Geleneksel siyasi kurumların çöktüğü ya da güçsüz olduğu siyasi sistemlerde ise durum oldukça farklıdır. Bu tip sistemlerde siyasi partiler, meşruiyet ve otoritenin bizatihi kaynağıdır. Zira eğer bir toplumda geleneksel meşruiyet kaynakları yoksa, meşruiyet ideoloji, karizma veya halk egemenliğinde aranacak olup; bu meşruiyet ilkelerinin istikrarlı olabilmesi ise bir siyasi partide somutlaşmış olmasına bağlı olacaktır. Milli egemenlik ya da halk iradesi meşruluğun kaynağı olarak partide somutlaşacaktır. Yine istikrar bakımından da siyasi partiler çok önemli bir rol ifa etmektedir.[408]

2.8. YÖNETME FONKSİYONU

2.8.1. Genel Olarak

Yönetme fonksiyonu, siyasi iktidarın kim ya da kimler tarafından ve nasıl kullanıldığıyla ilişkilidir. Burada genel siyasi rotanın siyasi iktidar tarafından belirlenmesinden bahsedilmektedir. Demokratik sistemlerde genel siyasi yönün egemenliğin sahibi olan halk tarafından bizzat ya da seçilmiş temsilciler tarafından belirlenmesi hayati bir şarttır. Doğrudan demokrasi pratiğinin uygulama imkânı olmamasından ötürü, egemenliğin sahibi olan halk adına bu fonksiyonu yerine getirecek temsilcilerin durumu, bunu gereği gibi yapması konu bağlamında oldukça önem kazanmaktadır.

2.8.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Gentile, eğer demokrasi egemen halkın iktidarıysa ve egemen halk artık muktedir değilse, o takdirde demokrasinin artık varlığını yitirmiş olacağını söylemektedir. Böyle bir durumda hem egemen halk hem de demokrasi başka bir şeye dönüşmüş olacaktır.[409]

---

[408] **Huntington** (1966), s. 101-102.

[409] **Gentile, Emilio** (2017) "Demokraside Halk Her Zaman Egemendir" (Yalan*!)*, İstanbul, İletişim Yayınları, çev. Çandar, Volkan, s. 13.

Yönetme fonksiyonunun demokratik bir anlama sahip olabilmesi için, siyasi kararları verenlerin seçimle iş başına gelen temsilciler olması gerekmektedir. Bunun haricinde asıl karıcı verici olanlar, perde arkasındaki bazı kişi veya gruplar olmamalıdır.[410] Dolayısıyla söz konusu fonksiyonun kim ya da kimler tarafından nasıl yerine getirildiği demokrasi bakımından oldukça hayati bir önemdedir.

Bu fonksiyonun yerine getirilme biçimi Lijphart'ın çoğunlukçu ve oydaşmacı demokrasi modeli ayrımının da temelini oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle, seçimi kazanamayanların karar alma süreçlerinden uzaklaştırılıp uzaklaştırılmadığına göre demokrasi modelleri oydaşmacı ve çoğunlukçu olarak adlandırılmaktadır. Demokrasi bakımından önemi ise özellikle heterojen toplumlar bağlamında ortaya çıkmaktadır. Lijphart'ın tezi, heterojen toplumlarda oydaşmacı demokrasi modelinin uygulanması gerektiği yönündedir.

2.8.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Temsili demokrasilerde bu fonksiyon, iktidarda bulunan siyasi parti tarafından yerine getirilecektir. Zaten siyasi partiye dair getirilen tanımlardan da hatırlanacağı üzere, siyasi partilerin temel amacı siyasi iradenin oluşumuna doğrudan katılmaktır. Bu yüzden her parti yürütme erkini kullanabilecek bir seçmen desteğini elde etmeye çalışacaktır.[411] İktidar partisi, yürütme ve yasama üzerinde bir etkinliğe sahip olmaktadır. Siyasi iktidarın sahibi olan partiler, bu erklerden kaynaklanan güçle beraber ülkenin yönetimi yetkisine sahip olmaktadır.[412] Bununla beraber hükümetin bir tek parti iktidarına mı yoksa bir koalisyona mı dayandığı da yönetme fonksiyonunu etkileyebilecektir.

2.8.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

Yukarıda demokratik sistemlerde asıl karar verici olanların halkın seçtiği kişiler olması gerekliliğinden bahsedilmişti. Bu konuda ülkelerin siyasi sistemleri içerisindeki güç dengesinin muhtevası oldukça belirleyici olmaktadır. Mesela bazı ülkelerde bürokrasi, sermaye, ordu, medya gibi güç unsurları, ülkenin siyasi rotasını çizecek kararlarda çeşitli yollarla söz sahibi olmak isteyebilmektedir. Dolayısıyla egemenliğin sahibi olan halkın

[410] **Mayo** (1964), s. 55.
[411] **Anayurt** (2019), s. 510.
[412] **Tunç** (2018), s. 89; **Özcan, Hüseyin / Yanık, Murat** (2011) Siyasi Partiler Hukuku, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, s. 55. Tunç'un yasama ve yürütme erki üzerindeki yetkiyi beraber kullanmasına rağmen, başkanlık sistemiyle yönetilen bir ülkede yürütme yetkisini kullanan siyasi partinin yasama organında çoğunluğa sahip olmaması durumunda söz konusu partinin yasama organı üzerinde doğrudan değil olsa olsa dolaylı bir etkisinin olacağı söylenebilir.

temsilcilerinin siyasi kararları vermede söz sahibi olup olmadığı ülkenin mevzuatsal durumunun ötesinde siyasi kültür, siyasi güç dengeleriyle de oldukça yakından ilgilidir. Yani başka bir ifadeyle sahnenin önü kadar ve hatta ondan daha fazla, sahnenin arkası da önemlidir. Konu bağlamında önemli bir başlık da anayasal sınırların hangi güç unsuru ya da unsurları tarafından belirleniyor olduğudur. Zira siyasi faaliyetleri düzenleyen kurallar, neyin sınırın içinde ve neyin sınırın dışında olduğunu belirlemektedir. Nitekim siyasi partilerin hangi türlerinin ve hangi faaliyetlerinin anayasal sınırlar içerisinde olduğu bu bağlamda önem kazanmaktadır.[413] Özbudun, liberal demokrasilerden bir sapma olarak gördüğü seçimsel demokrasilerin bir özelliğinin de bunların birçoğunda "seçilmiş organların karar alma yetkisi dışında bırakılan ve bazı seçilmemiş vesayet makamlarına terkedilen 'mahfuz alanlar'ın bulunması" olduğunu dile getirmektedir.[414]

Konu bağlamda özellikle siyasi parti-sermaye ilişkileri önem kazanmaktadır. Demokrasiye dair Marksist eleştiri, üretim ilişkilerinin altyapı ve siyasi ilişkilerin üstyapı ilişkisi olduğu tezine dayanır. Buna bağlı olarak demokrasi, burjuvazinin çıkarlarını yansıtmaktadır. Kararlar perde önünde siyasiler tarafından alınıyor olarak gözükse bile aslında gerçek karar vericiler perde arkasındaki burjuvazidir. Perde arkasında alınan kararlar "siyaset sahnesindeki oyunla" sadece tasdik edilmektedir.[415] Bahsedilen Marksist eleştiri, sistemsel bir eleştiridir. Dolayısıyla "burjuva demokrasisi" olarak adlandırdıkları sistemde yapılacak olan arızi değişiklikler, söz konusu sorunu düzeltemeyeceklerdir.

Marksist eleştiri kadar temel ve sistemsel olmamakla beraber, siyasi parti-sermaye ilişkisinin yönetme fonksiyonunu ideal demokratik şekilde gerçekleştirilmesi hususuna dair farklı düşünceler de söz konusudur. Bu düşünceler daha çok siyasi partilerin mali yapısı ve denetimine odaklanmaktadır. Zira siyasi partilerin çeşitli çalışmalarının gerçekleştirilebilmesi için bir belirli bir mali imkân düzeyinde olması gerekmektedir.[416] Partilerin gelirleri üye aidatları, bağışlar, seçim dönemi aday adaylarından alınan başvuru ücretleri ve öz kaynakları gibi sınırlı nitelikte kaynaklardan oluşmaktadır. Bahsedilen kaynak sınırlılığı ise çeşitli menfaatler temin etmek için bazı ekonomik güç odaklarının siyasi partilere açık yahut örtülü bağış gibi çeşitli yollarla kaynak aktarmasına zemin

[413] Konunun "militan demokrasi" kavramı bağlamında değerlendirildiği bir çalışma için bkz. **Erdoğan** (2001).
[414] **Özbudun** (2016), s. 41.
[415] **Mayo** (1964), s. 236-237.
[416] Mesela Amerika'da bir senatörün ortalama seçim masrafının üç buçuk milyon dolar, Temsilciler Meclisi üyesinin altı yüz bin dolar ve 1980 yılında başkan adayının ise iki yüz elli milyon dolar olarak söylenmektedir. Bir başka örnek olarak ise 1983'te İngiltere'de bir adayın en fazla 3648 sterlin harcama hakkının öngörüldüğü verilebilir. **Fendoğlu** (2019), s. 397.

hazırlamaktadır. Anayurt, ekonomik güçlerin desteğiyle hükümete gelen siyasi partilerin bir şekilde kendilerini bu odakların talepleri doğrultusunda hareket etmeye mecbur hissedebileceklerini, bunun ise siyasette yozlaşma ve demokraside tahrifata sebep olabileceğini söylemektedir. İşte bu durumun önlenmesi amacıyla siyasi partilerin mali yapısı devletler tarafından düzenleme altına alınmıştır.[417] Fendoğlu da siyasi partilerin çeşitli baskı gruplarının etkisi altında kalmamaları adına hazineden maddi yardım almalarının önemli olduğunun altını çizmektedir.[418] Belirtmek gerekir ki, söz konusu sorun alanı sadece hükümet partilerine ait olmayıp, muhalefet partileri bakımından da söz konusudur. Bu yüzden de devlet yardımlarının siyasi rekabet dengesini belli bir seviyede tutacak şekilde hakkaniyet ve adalete uygun olarak yapılması elzemdir.[419] Duverger, kitle partilerinin yurttaşlara sermayenin/iktisadi oligarşinin gücü karşısında bir ağırlık oluşturabilme imkânı sunduğunu söylemektedir. Bu, kitle partilerinin üye aidatlarıyla belli bir mali güce erişmeleri dolayısıyladır.[420]

Heywood, "toplayıcı" partilerin seçim kampanyalarını siyasi konulardan ziyade kişilikler ve imajlar üzerinden kurguladığını, bununsa genel olarak partilerin siyasa oluşturmasına dair sahip olduğu yetkiyi azalttığını söylemektedir.[421]

2.8.5. Siyasi Partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

2.8.5.1. Muhalefetin Alternatif Hükümet Olma Durumuna Etkisi

Hukuki ve özgür bir muhalefet ortamının gerçekleşmesi için gerekli olan anayasal koşullar siyasi özgürlüklerin tanınması ile sağlanmaktadır. Bir de sosyo-politik koşullar vardır. Muhalefetin fiili statüsünü oluşturan bu koşulların gerçekleşmesi, özellikle iktidarın sahip olduğu yetkiyi nasıl kullandığıyla yakından ilgilidir. Konuyla alakalı *Turgut*, şöyle söylemektedir:

> "*Kitle haberleşme araçlarından yararlanmada eşitlik, seçimlerin serbest, dürüst ve hilesiz bir şekilde yapılması gibi bazı demokratik hak ve özgürlüklerin pratiğe aktarılması, parlamenterlerin haklarını kullanmaları ve daha birçok konular, yasalarla getirilmiş güvencelerden çok yöneticilerin tutumuyla belirlenir. Bu*

[417] **Anayurt** (2019), s. 527.
[418] **Fendoğlu** (2019), s. 395.
[419] Siyasi partilerin devlet desteği alabilmeleri için Almanya'da en az %0,5, Çekya'da %3, Bulgaristan'da %1, Türkiye'de %3, Rusya'da %2, Polonya'da %3, İtalya'da %2 oy almış olmaları gerekmektedir. **Anayurt** (2019), s. 531.
[420] **Duverger** (1977), s. 138-139.
[421] **Heywood** (2014), s. 327.

tutumun ne şekil olacağını siyasal kültür ve bilinç düzeyi, daha genel bir deyişle demokrasinin gelişme düzeyi belirler. Demokratik değerlere tam olarak inanmış bir yönetici kadro varsa, hukuksal ilkelerin uygulanmasında sorun çıkmayacağı gibi, muhalefete hoşgörülü ve saygılı bir tavırla yaklaşılması, iktidar değişimine yönelik siyasal mücadeleyi ve rejimin işlerliğini olumlu şekilde etkiler. Aksine bir durum ise, beraberinde gerektiğinde hukuksal düzenlemeleri hiçe sayma olasılığını ve hoşgörüsüzlüğü getirebilir. Kendini devlet yönetiminde tek etkin güç olarak gören, muhalefetin varlığını hiçe sayan, onun iktidara gelmesini devletin yıkılmasıyla eş anlamda gören, yönetimini muhaliflerine kapalı tutan bir iktidarın varlığı muhalefetin varlığını tehlikeye düşürmese bile onu fiilen görev yapamaz hale getirir."[422]

Turgut, demokratik değerlerin yerleşmiş olduğu bir toplumda muhalefeti engelleme ya da bastırma yönündeki çabaların ise başarılı olamayacağını söylemektedir.[423] Özbudun ise demokrasinin seçimler yoluyla belirlenen çoğunluğun sınırsız yönetimi anlamına gelmediğini vurgulamaktadır. Buna göre, seçimlerin serbest ve yarışmacı olmalarının dışında ifade özgürlüğü, farklı bilgi kaynaklarına ulaşma özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğü gibi pek çok temel hak ve özgürlüğün güvence altına alınması da demokrasinin gerekliliklerindendir. Çünkü çoğunluğun yönetme hakkı, azınlıkta kalanların ileride çoğunluk olabilmesine imkân verecek faaliyetleri serbestçe gerçekleştirilebilmelerini engellememelidir. Yazar, konu bağlamında "yarışmacı otoriter" rejimler kavramını ortaya atmaktadır. Buna göre "yarışmacı otoriter" rejimler, yarışmacı seçimlerin mevcut olmasına rağmen iktidar sahiplerinin ellerinde bulundurdukları "biçimsel demokratik kurumlar" sayesinde muhalefete karşı avantajlı konuma geçtiği rejimler olarak tasvir edilmektedir.[424]

2.8.5.2.Demokrasi Adına Ciddi Bir Tehdit: Siyasi Güven Eksikliği

Siyasi güven, bir demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi bakımından son derece önemli bir parametredir. Siyasi güven, bireylerin siyasi topluma, siyasi rejime ve siyasi iktidara dönük güvenini içermektedir. Yani birey tarafından hissedilen siyasi güvensizlik, sadece siyasi iktidara yahut siyasi iktidarı temsil eden siyasi partiye dönük olabileceği gibi

[422] **Turgut, Nükhet** (1984) Siyasal Muhalefet, 1. Baskı, Birey ve Toplum Yayınları, s. 39. Benzer yönde bir değerlendirme için ayrıca bkz. **Linz** (2017), s. 25-28.
[423] **Turgut** (1984), s. 40.
[424] **Özbudun** (2017), s. 23-24.

bizzat siyasi rejime dönük de olabilir.[425] Pek tabi ki, siyasi güvensizliğin meydana getirdiği sonuçlar, söz konusu güvensizliğin neye dönük olduğuyla yakından ilgilidir.

Siyasi güvensizliği ortaya çıkaran sebepler çeşitlilik arz etmektedir. Akgün, siyasi ve ekonomik krizlerin, yönetim zaafiyetleri barındıran koalisyon hükümetlerinin, yaşanan birtakım siyasi skandalların, siyasi yozlaşmanın, toplumsal taleplerin karşılanamamasının, sistem içerisinde asıl karar verici olanların siyasi temsilciler değil de başka odakların olduğuna dair algının kişilerin siyasi sistem ve kurumlara dönük algılarını değiştirdiğini söylemektedir.[426] Gentile, demokrasilerde egemen olduğu varsayılan halkın iktidarlar, demokratik kurumlar ve siyasi partiler üzerinde gerçek anlamda bir egemenliğinin olmadığına dair gittikçe derinleşen kanaati ve bununla ilintili olarak yaşadığı hayal kırıklığı, hoşnutsuzluk ve güvensizliğin demokrasilerde görülen rahatsızlıkların en temel ve uyarıcı olanı olduğunu söylemektedir. Yazar, temsili demokrasiden "sahne demokrasisi"ne doğru bir dönüşüm yaşandığı tespitini yapmaktadır. Seçimlerin bir perdesiyle diğeri arasında hükümet ve partilerin oligarşik yönetimleri, siyasi sınıfta çürüme, yöneticilerin demagojik söylemleri, yürütülen propagandalar neticesinde siyasi kültürün bozulmasının yaşandığını söylemektedir.[427] Gentile tarafından tespiti yapılan olgunun da siyasi güven eksikliğinin önemli sebeplerinden birisi olduğu söylenebilir. Belirtmek gerekir ki, özellikle "gelişmiş/yerleşik demokrasiler" olarak tabir edilen ülkelerde gözlemlenen siyasi güvensizliğin boyutları oldukça düşündürücüdür.[428]

Siyasi güvendeki azalmanın temelde siyasi parti tercihleri ve siyasi katılım üzerinde kayda değer sonuçları vardır. Siyasi parti tercihleri üzerindeki etkisi, seçmenlerin merkezdeki partilerden "marjinal" ya da "radikal" olarak tabir edilen siyasi partilere doğru yönelmesi şeklinde olmuştur. Siyasi güven azalmasının siyasi katılıma dönük etkisi ise temelde iki yönde olabilmektedir. Buna göre ya siyasi katılım azalmakta ya da bireylerin siyasi katılım şekilleri değişmektedir. Siyasi katılımın azalmasının en çarpıcı yönü oy kullanma oranlarındaki düşüş olmakla beraber söz konusu olgu siyasi katılımın sadece oy verme formuyla sınırlı olarak görülmemelidir. Siyasi katılımdaki bu azalma aslında genel

[425] **Akgün, Birol** (2001) 'Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları', AÜSBF Dergisi, 56-4, s. 1-23, s. 5.
[426] **Akgün** (2001), s. 2, 5-6, 15.
[427] **Gentile** (2017), s. 10, 13.
[428] Yapılan kamuoyu araştırmalarının sonuçları bu bağlamda daha açıklayıcı olabilir. Örneğin, 1964'te ABD'de Kongre'ye güven %42 iken 1997'de %12'ye düşmüştür. İngiltere'de 1985'de Avam Kamarasına bireylerin %48'i güven duymakta iken, bu oran 1995'te %24'e düşmüştür. Almanya'da ise yönetime ilgisini sıfırlamış olduğu gözlemlenen nüfus oranı 1968'de %68 iken, 1997'de %84'e yükselmiştir. **Gentile** (2017), s. 58.

anlamda siyasete dair bir kayıtsızlık halini ortaya koymaktadır.[429] Turgut'a göre, sisteme ilgisizlik, güvensizlik ve yabancılaşma sistemi radikal bir değişikliğe uğratma amacı taşıyan rekabetçi, ilkesel ve hatta şiddete yönelik bir muhalefet potansiyeli taşımaktadır. Sisteme güven ve bağlılık duyma ise sistemin benimsendiği, salt pragmatik özellikte veya kısmi reformları hedefleyen ılımlı ve ödüncü bir muhalefet potansiyeline sahiptir.[430]

2.9. MUHALEFET FONKSİYONU

2.9.1. Genel Olarak

"Muhalefet" kavramının "*bir görüşe, bir tutum ve davranışa karşı olma, uymama*" anlamına geldiğini söyleyen Turgut, "*muhalefet olgusu ve muhalifler kendi çevrelerinden çıkıp var olan toplumsal ve ekonomik yapıyı, siyasal rejimi, onun somut öğelerini hedef aldıkları, bunlardan birine, birkaçına veya hepsine yöneldikleri andan itibaren kavramın siyasal niteliğe büründüğü*"nü ifade etmektedir.[431]

Doktrinde siyasi muhalefetle alakalı çeşitli ayrımlar yapılmıştır. "Anayasal-anayasal olmayan muhalefet" ayrımı bunlardan birisidir. Anayasal muhalefet, anayasal düzene uygun olarak oluşturulur ve anayasal düzen içerisinde faaliyet gösterir. Anayasal olmayan muhalefet ise sistem dışı ve/veya sisteme karşı muhalefet olarak yorumlanabilir. Yani anayasal olmayan muhalefet anayasal düzene karşı olmasına rağmen, anayasal düzen içerisinde faaliyetlerini yürütebilir. Avrupa ülkelerindeki komünist partiler, bunlara örnektir. Turgut'a göre sadece hedef üzerinden bir değerlendirme kıstası bizi sağlıklı sonuçlara götürmeyebilecektir. Yazara göre asıl belirleyici kıstaslar, muhalefetin yapılış şekli ve kısmen de muhalif grubun varlığı olmalıdır. "Yapısal ve yapısal olmayan muhalefet" ayrımı belirlenirken muhalefetin ulaşmak istediği amaca bakarak bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu amaçlar siyasi rejime, sosyo-ekonomik düzene ya da hükümetin yürüttüğü özgün siyasete dönük değişiklik isteği şeklinde olabilmektedir. Söz konusu değişiklikler, reformlar vasıtasıyla bir yenilenmeyi içerebileceği gibi, özellikle ilk iki istekte topyekûn ve radikal bir değişimi de içerebilmektedir. İşte bir muhalefetin yapısal olup olmadığı bu kıstaslar üzerinden belirlenecektir. Dolayısıyla yapısal muhalefet içerisine çok geniş bir skala oluşturacaktır. Yapısal olmayan muhalefet ise hükümet

[429] **Gentile** (2017), s. 58-59; **Akgün** (2001), s. 2, 6. Mesela Akgün'ün aktardığı üzere, Norveç'te yapılan bir araştırmada popülist sağ partilere yönelen seçmenlerin siyasi güven hislerinin diğer seçmenlere nazaran daha az olduğu gözlemlenmiştir. **Akgün** (2001), s. 16. Kartel partilerin yahut partilerin kartelleşmesinin popülist siyasete alan açması, seçmen ve siyasetçiler arasındaki farkı büyütmesi ve siyasi kararların meşruiyetine zarar vermesi hakkındaki görüş için bkz. **Atar** (2008), s. 65.
[430] **Turgut** (1984), s. 93.
[431] **Turgut** (1984), s. 3-4.

değişikliğini ve/veya hükümet politikasının değişikliğini istemektedir. "Parlamenter ve parlamento dışı muhalefet" ayrımını ise yazar, mekân (parlamento) kriteri üzerinden değil, özne (muhalefet yapanlar) kriteri üzerinden yapmaktadır. Buna göre eğer muhalefeti bir siyasi parti yapıyorsa –parlamentoda olup olmadığına bakılmaksızın- parlamenter muhalefet olarak adlandırılacaktır.[432]

2.9.2. Fonksiyonun Demokrasi İçin Önemi

Genel olarak muhalefet fonksiyonunun demokrasi açısından önemine dair belirtmek gerekir ki, her sistem bir iktidara sahiptir ve fakat meşru ve hukuki bir muhalefet sadece demokratik devlet düzenlerinde görülmektedir. Öyle ki, ülkelerin demokratik düzeni hakkında yapılan değerlendirmelerde en başta bakılan kriterlerden birisi o ülkedeki siyasi muhalefetin etkinliği olmaktadır. Muhalefet fonksiyonuyla temelde iktidar partisinin yürüttüğü siyasetin yanlışlıkları kamuoyu oluşturularak ortaya konmakta ve iktidar siyaseten denetim ve gözetim altında tutulmaktadır.[433] Bu bir anlamda çoğunluk iradesiyle oluşturulan hükümetin seçimler arası dönemde denetimsiz bir şekilde siyaset izlemesinin çoğulcu demokrasi modeliyle bağdaşmayacağı şeklinde de yorumlanabilir.[434]

Sartori, çoğulcu bir muhalefetin bir siyasi sistem için olumlu bir etkisi olacağının ilk defa 19. yüzyılda siyasi partilerin ve parti sistemlerinin gelişmesiyle kabul edildiğini söylemektedir. Daha önce ise bölünmüş ve uyuşmazlıklar yaşayan bir siyasi toplumun varlığını devam ettiremeyeceği düşüncesi hakimdir. Örneğin Rousseau'nun oy birliğine dayanan siyasi toplum idealizasyonu da bu meyandadır. Sonrasında ise demokrasinin eleştiri ve muhalefetlerle kendisini daha da güçlendirileceği düşüncesi kabul görmüştür.[435]

2.9.3. Fonksiyonu Hayata Geçirmede Siyasi Partilerin Önemi

Mayo, bir demokratik sistemin mihenk taşlarının siyasi özgürlükler, muhalefet ve partiler olduğunu söylemektedir.[436] Bu üç unsurun birbirleriyle yakın ilişki içerisinde olduğu, biri olmadan diğerlerinin etkin bir şekilde işlerlik kazanamayacağı söylenebilir. Örneğin, siyasi özgürlüklerini kullanamayan bir muhalefet partisinin yapacağı faaliyetler, ideal demokratik düzenin gerektirdiği muhalefet fonksiyonu anlamına gelmeyecektir.

---

[432] **Turgut** (1984), s. 10-15.
[433] **Anayurt** (2019), s. 510. Turgut, muhalefetin demokrasinin varlığı için zorunlu olduğu gibi, yasal ve açık bir muhalefetin varlığı için de demokrasinin zorunlu olduğunu söylemektedir. **Turgut** (1984), s. 37.
[434] Çoğulcu demokrasi bakımından muhalefet fonksiyonunun sahip olduğu hayati önem için önceki sayfalarda yapılan açıklamalara da bakılabilir.
[435] **Sartori** (2017), s. 124.
[436] **Mayo** (1964), s. 54-55. Benzer yönde bir değerlendirme için bkz. **Fendoğlu** (2019), s. 381.

Özellikle düşünce, inanç, basın-yayın, bilim ve sanat, haberleşme, toplantı ve gösteri yürüyüşü, örgütlenme ve dilekçe verme özgürlükleri bu bağlamda büyük bir öneme sahiptir.[437] Yine Mayo, bir sistemde en az iki parti olmadan gerçek anlamda bir demokrasinin gerçekleşemeyeceğini söylemektedir. Siyasi partilerin muhalefet etme fonksiyonları, başka kişi veya kurumlar tarafından taklit ya da ikame edilemez bir niteliktedir. Partiler, pratik alternatifler sunmak suretiyle seçmenlere etkili tercihler yapma imkânı sunmaktadır.[438] Kapani, muhalefette olan siyasi partinin iktidarı denetlerken iki amaca sahip olduğunu söylemektedir. Bunların ilki, "alınacak siyasi kararları kendi görüş açılarından etkilemek"; ikincisi ise "alternatif çözüm yolları göstermek suretiyle kamuoyunu oluşturmak ve geliştirmek"tir. Partiler, bu yolla gelecekte iktidara gelecek çoğunluğu elde etmeyi amaçlamaktadırlar.[439]

2.9.4. Siyasi Partilerin Fonksiyonu Yapma Biçimi ve Belirleyici Olan Faktörler

Hükümet ve parti sistemleri ile parti türleri muhalefet fonksiyonunun etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine farklı etkiler yapabilmektedir. Mesela, çalışmanın muhtelif yerlerinde temas edildiği üzere, disiplinli partilerin domine ettiği bir parlamenter sistemde parlamento içerisindeki muhalefet fonksiyonu büyük oranda boşa çıkmaktadır. Zira parlamentoda disiplinli bir parti çoğunluğu varsa bu parti hükümetine dönük parlamentonun öngördüğü gensoru, güvensizlik oyu gibi çeşitli denetim yollarının pratikte bir karşılığı olmayacaktır. Böyle bir sistemde muhalefetin çalışmalarının da amacı parlamento içerisinde bir sonuç almaktan ziyade, gelecek seçimlere dönük kamuoyunu etkilemek olmaktadır.[440] Konuya daha farklı bir açıdan yaklaşan Turgut ise parti disiplinindeki zayıflığın muhalefet partisinin parlamentoda birlik içerisinde hareket etmesini engelleyebileceğinden ötürü hükümetin çalışmalarını etkileme girişimlerinin başarısız olabileceğini söylemektedir.[441]

Duverger'ye göre iki-partili bir sistem, muhalefeti ılımlılaştıracaktır. Zira muhalefette olan partinin bir sonraki seçimde iktidara gelme olanağı, iktidar sorumluluklarıyla yüzleşme ihtimali karşısında aşırı demagojik söylemlerden uzak tutmaya itmektedir. Yine seçim mücadelesinin partileri merkeze yaklaşması da bunun sebeplerinden birisidir. Çok-partili bir sistemde ise karşıt bir durum söz konusudur. Siyasi

[437] **Turgut** (1984) s. 37.
[438] **Mayo** (1964), s. 123-124.
[439] **Kapani** (2004), s. 167-168. Benzer yönde bir değerlendirme için bkz. **Turgut** (1984), s. 43-45.
[440] **Özbudun** (2017), s. 22-23.
[441] **Turgut** (1984), s. 109.

partilerin çeşitli menfaatleri birleştirme yeteneği kuvvetli merkeze yakın bir parti olmasıyla belirli menfaatlerin sözcülüğünü yapan bir parti olması arasında da konu bağlamında bir fark olacaktır. Bu anlamda ilki daha ılımlı bir muhalefet yürütecektir.[442] Parti sistemlerinin muhalefet fonksiyonuna etkileriyle alakalı Turgut ise, iki-parti sisteminin "*muhalefetin yoğun, belirgin, yapıcı, sorumlu, ılımlı, anayasal olma gibi nitelikler taşımasına, seçimlerin belirleyici olmasına ve muhalefetin seçimlerde ve parlamentoda sıkı bir rekabet stratejisi izlemesine*" sebep olduğunu söylemektedir.[443] Seçim çevresiyle ilgili ise, seçim çevresinin daralmasının muhalefet partilerinin aleyhine olduğunu, özellikle tek isimli oy verme usullerinde bu gerçeğin daha bariz şekilde ortaya çıktığı kanaatindedir.[444] Son olarak yukarıda bahsedilen siyasi iktidarın muhalefet fonksiyonunun sağlıklı bir şekilde icrasını engelleyici durumlar da tekrar hatırlatılabilir.

2.9.5. Siyasi partilerin Bu Fonksiyonunun Demokrasiye Etkisi

Siyasi partilerin muhalefet fonksiyonunun demokrasiye etkileri, siyasi muhalefet türüyle yakından ilgilidir. Bu anlamda yukarıda "anayasal muhalefet" ve "anayasal olmayan muhalefet" ayrımı hakkında aktarılanlara tekrar bakılabilir. Bu bağlamda muhalefet partileri, çoğulcu demokrasinin hayata geçirilmesinde hayati bir öneme sahip olmakla beraber, muhalefetin bizzat çoğulcu demokrasinin aleyhine olacak bir içeriğe sahip olması ise tam tersi bir etki yapacaktır. Nitekim "militan demokrasi" bağlamında yapılan açıklamaları hatırlatmakta yarar vardır.

Bir diğer açıdan ise özellikle iktidara gelme ihtimali kısa vadede gözükmeyen muhalefet partilerinin kullandığı sorumsuz popülist dilin de siyasi tartışma zeminini sağlıksız bir yere taşıyacağından da bahsedilebilecektir.

[442] **Duverger** (1993), s.527-529.
[443] **Turgut** (1984), s. 70.
[444] **Turgut** (1984), s. 80.

SONUÇ

Siyasi partilerin demokratik sistemlerdeki rolünü bilmenin ne kadar önemli olduğu Duverger'nin şu tespitiyle daha iyi anlaşılabilir: "*Klâsik anayasa hukukunu bilen, fakat partilerin rolünden bihaber olan bir kimse, çağdaş siyasî rejimler hakkında yanlış bir fikre sahiptir; partilerin rolünü bilen, fakat klâsik anayasa hukukundan malûmattar bulunmayan bir kimse ise, çağdaş siyasî rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikre sahip olur.*"[445] Bu cümle siyasi partilerin önemini çok çarpıcı bir üslupla aktarması bakımından, siyasi partilerle alakalı doktrinde yazılmış olan birçok esere de atıf konusu olmuştur. Nitekim parlamenter sisteme sahip bir ülkenin anayasasına bakıldığı takdirde yasama ve yürütme organları arasındaki kuvvetler ayrılığının sağlam bir temele oturduğu iddia edilebilecekken, ilgili ülkedeki siyasi partilerin varlığı bu kuvvetler ayrılığının "yumuşak" olarak nitelendirilmesine sebep olacaktır.

Tez, en temelde, siyasi partilerin demokratik siyasi hayatın neden vazgeçilmez unsuru oldukları sorusuna odaklanmıştır. Yine bununla ilintili olarak da siyasi partilerin demokrasi için olumsuz etkilere sahip olup olmadığı ya da etki kabiliyetinin değişen koşullara bağlı olarak değişip değişmediği de tartışılan diğer temel konular olmuştur. Bu bağlamda da siyasi partilerin fonksiyonlarının adeta bir yapı-bozuma uğratılması neticesinde bir değerlendirme zemini oluşturulmaya çalışılmıştır. Doktrinde siyasi partilerle alakalı, siyasi partilerin farklı yönleriyle alakalı birçok çalışma olmakla beraber, siyasi partilerin demokrasiye etkilerini fonksiyonları üzerinden ele alan geniş kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Siyasi partilerin demokrasi için sahip olduğu önemi kavramak için, siyasi partilerin ortaya çıkış sürecine eğilmek, konuya makul bir giriş zemini olacaktır. Zira modern anlamda siyasi partilerin ortaya çıkışı, demokrasinin gelişim serüveninin belirli hayati ayaklarının adeta zorunlu bir sonucu olmuştur. Özellikle 19. yüzyıldan önceki dönemde süregelen parlamentoların güçlenmesi eğilimi ve siyasi partilerin öncülleri mesabesindeki parlamento gruplarının ortaya çıkışı; 19. yüzyılla beraber siyasi otoritelerce atılan/atılmak zorunda kalınan oy hakkının genişletilmesine dair adımlar, temsili demokrasi kavramının yerleşmeye başlaması ve yasama ile yürütme faaliyetlerinin böyle bir denklemde nasıl

[445] **Duverger** (1962), s. 96.

yürütüleceği hususları adeta zorunlu olarak siyasi partileri ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla siyasi partilerin vazgeçilmez olmadığını iddia edecek olanların, seçim örgütleri olmaksızın oy hakkının genişletildiği bir denklemde temsilcilerin nasıl rekabet edebilecekleri; parlamento grupları olmaksızın yasama ve yürütme faaliyetlerinin demokratik hayatın istikrarlı ve sağlıklı bir şekilde işlemesine halel gelmeyecek şekilde nasıl gerçekleştirileceği; ve belki de en başta temsili demokrasinin alternatifi olarak öne sürecekleri demokrasilerin nasıl uygulamaya geçirilebileceği ile ilgili sorulara makul bir cevap vermeleri gerekmektedir.

Siyasi partilerin yerine getirdikleri fonksiyonların günümüz demokrasilerindeki öneminin azalıp azalmadığı sorusu farklı konu başlıkları üzerinden doktrinde tartışılabilmektedir. Bu bağlamda siyasi partilerin temsili demokrasilerin ihtiyaç duyduğu bir form olduğu; temsili demokrasilerin hakiki demokrasi olan doğrudan demokrasinin bugüne kadar çeşitli imkansızlıklardan ötürü uygulanamamasından ötürü yerleşmiş olduğu; ve fakat günümüzde teknolojinin ilerlemesiyle beraber bu engellerin ortadan kalktığı; doğrudan demokrasi pratiğine geçildikten sonra ise siyasi partilerin öneminin azalacağı ve hatta belki de tamamen ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Söz konusu gelişmelerin sistem içerisindeki önemini etkileme potansiyeli taşımasına rağmen, siyasi partileri tümüyle ortadan kaldıracak mahiyette olmadığı söylenebilir. Zira yasama faaliyetleri elektronik ortamda halkın tamamının katıldığı oylamalar vasıtasıyla teknik olarak yapılabilecekken, yürütme faaliyetlerinin doğrudan demokrasi pratiği üzerinden gerçekleştirilmesi imkan dahilinde gözükmemektedir. Yürütme fonksiyonunu ifa etmeye talip olanlarsa süreç içerisinde genel siyasi görüşlerini tutarlı bir çerçevede toplama ve bir siyasi parti çatısı altında bir araya gelme ihtiyacı hissedecektir. Burada belki siyasi partilerin geniş bir ağa sahip örgütler olarak kurgulanmama durumunun ortaya çıkabileceği söylenebilir. Yine menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu, halkın görüşlerinin siyasi kararlara dönüşmesi adına elzem bir role sahiptir. Dolayısıyla bu durum da siyasi partilerin tümüyle ortadan kalkmayacağı düşüncesini destekleyici mahiyettedir. Zira menfaatlerin birleştirilmesi bir şekilde yapılmak zorundadır ve bunu yapanlar siyasi parti olarak kendilerini adlandırmasalar bile siyasi partilerin bir anlamda türevi bir kurumsal yapıya sahip olacaklardır. Başka bir açıdan ise doğrudan demokrasinin maddi imkansızlıklar haricinde manevi imkansızlıklardan dolayı da uygulanıp uygulanamayacağı sorunu vardır. Özellikle parlamenterlerin bile yoğun ve karmaşık yasama faaliyetlerinin kayda değer bir kısmında gerekli özeni göstermediği düşünüldüğünde, halkın yasama faaliyetlerine

doğrudan katılabilecek bilgi ve ilgiyi nasıl göstereceği sorusu esaslı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda demokratik sistemin sağlıklı işleyebilmesi adına bir gerek-şart olan rasyonel ve özgür birey varsayımının kurumsal ve yerleşik olarak tabir edilen demokrasilerdeki durumuna dair doktrinde sürdürülen tartışmalar soruyu daha da çetrefilli hale getirmektedir.

Temsili demokrasi pratiğinin halkın egemenliğini etkisiz hale getirdiği, bireylerin sadece seçimden seçime kendilerini kimin yöneteceğine karar verdikleri pasif birer yurttaş haline getirdiği yönünde doktrinde birtakım eleştiriler getirilmektedir. Benzer eleştiriler, Rousseau gibi isimler tarafından da dile getirilmiş olmakla beraber, son zamanlarda daha çok tartışılagelmektedir. Özellikle Michels tarafından doktrine kazandırılan "oligarşinin demir yasası" kavramı da bu sorun alanını perçinlemektedir. Zira siyasi parti yönetimlerinin yerleşik demokrasiler dahil olmak üzere gösterdikleri bu temayül, siyasi partilerin temsil olunanlarla olan ilişkisini etkileme potansiyeline sahiptir. Bir başka ifadeyle pasif yurttaşlık, daha da pasifleşme akıbetine maruz kalabilmektedir. Tam da bu bağlamda "katılımcı demokrasi" kavramı ortaya atılmaktadır. Kurumsallık derecesi görece daha düşük platformlar altında siyasi katılmanın geleneksel olmayan formlarının üretilmesi, siyasi partilerin bu anlamdaki rolünü etkileme potansiyelini de içinde barındırmaktadır.

Çalışmada görülmüştür ki, siyasi partilerin fonksiyonları gerçekleştirme biçimleri içsel ve dışsal birtakım faktörlerden doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmektedir. Siyasi partilerin yapısal, ideolojik yahut işlevsel nitelikleri içsel faktörlere örnek olarak verilebilir. Dışsal faktörler ise siyasi partinin faaliyette bulunduğu ülkenin seçim sistemi, siyasi kültürü, parti sistemi, demokratiklik seviyesi gibi çeşitli unsurlardan oluşmaktadır. Belirtmek gerekir ki, bunlar arasında tek yönlü bir ilişkiden ziyade birbirlerini etkileyen karşılıklı bir ilişki söz konusudur.

Siyasi partilerin fonksiyonlarına odaklanmak, demokrasiye etkilerini kavramak bakımından oldukça zihin açıcı niteliktedir. Örneğin, menfaatlerin birleştirilmesi fonksiyonu, demokrasinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi adına hayati önemdedir. Zira aksi durum, toplumdaki sosyal güçler ya da gruplar arasında bitmek bilmez siyasi çekişme ve çatışmaların yaşanması potansiyelini barındırmaktadır ve böyle bir durum egemenliğin sahibi olan halkın iradesinin bir genel siyaset alternatifine dönüşmesini de neredeyse imkansız kılacaktır. Siyasi partiler ise bu fonksiyonun gerçekleştirilmesinde, ikamesi

olmayan bir konuma sahiptir. Bu fonksiyon, başka toplumsal grup ya da yapılar tarafından gerçekleştirilmeye çalışılsa dahi, bunlar yine de son kertede siyasi partilerle temas etme ihtiyacı hissedecektir. Zira siyasi partilerin benzeri yapılardan farkı, siyasi iktidarı ele geçirme amacına sahip olmalarıdır.

Siyasi partilerin fonksiyonları demokratik sistemlerin işleyişini olumsuz etkilerde de bulunabilmektedir. Örneğin, yönetme fonksiyonunun gerçekleştirilmesinde egemenliğin sahibi olan halkın temsilcisi konumundaki siyasi partiler kayda değer bir öneme sahiptir. Zira aksi durum, seçimle iş başına gelmemiş yöneticilerin bu fonksiyonu gerçekleştirmesi anlamına gelebilecektir. Bununla beraber bir sistemin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için, muhalefet fonksiyonunun da gerektiği gibi ifa edilebilmesi gerekecektir. Ve fakat yönetme fonksiyonunu ifa eden siyasi partiler, zaman zaman siyasi rekabet ortamının da kızışmasının etkisiyle söz konusu muhalefet fonksiyonunun sağlıklı bir şekilde yürütülmesine engel olabilmektedir. Ya da bir başka açıdan siyasi partilerin muhalefet fonksiyonu da kategorik olarak olumlu bir değer yüklemesine sahip olmamaktadır. Zira demokratik sistem için yadsınamaz önemdeki bu fonksiyon, eğer demokratik sistemin bizatihi kurumsal yapısına dönük bir yapısal muhalefet anlamına geliyorsa, böyle bir durumda tam tersi anlamda demokrasinin kuyusunu kazacak bir rol yerine getiriyor da olabilir. Nitekim "militan demokrasi" kavramının da bu bağlamda ortaya çıktığı söylenebilir. Bununla beraber siyasi partilerin, bazı durumlarda ise demokratik sisteme entegre olma konusunda sıkıntı yaşayan ya da sistemin meşruiyetini sorgulayan toplumsal kesimlerin demokratik sistemle arasındaki bağı kurma yönünde bir etkisi de olabilmektedir.

Siyasi partilerin kendilerinden beklenen fonksiyonları gerektiği şekilde yerine getirememiş olmasından ötürü olsa gerek, özellikle yerleşik demokrasilerde siyasi güven eksikliği olgusu gözlenmektedir. Bu durum, bireylerin siyasi partilerle ve daha geniş çapta da siyasi alanla olan bağlarını aşındırma sonucunu doğurabildiği gibi bireyleri geleneksel olmayan siyasi katılım türlerine de yöneltebilmektedir. Bir başka ihtimal olarak ise çoğulcu demokrasi pratiğine zarar verme potansiyeli taşıyan radikal/marjinal partilere yönelimi teşvik edebilmektedir. Nitekim Avrupa ve Amerika'da radikal partilerin yükselişi olgusu, konunun görece güncel ve ciddi sorun alanlarından birini teşkil etmektedir. Konu, geniş anlamda siyasetin post-modern dönüşümüyle de bağlantı içerisindedir. Zira siyasetin mecrası modern dönemde daha ziyade iktisadi temelliyken, post-modern olarak adlandırılan dönemde kültürel ve daha da önemlisi kimliksel temele kaymıştır. Bireylerin

ya da grupların özsel doğasının siyasetin temel konusu haline gelmesi, siyasi müzakereyi de zorlaştırma riski barındırmaktadır. Ayrıca söz konusu süreç, merkezde yer alan partileri de uçlara savurma riski taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali (2010) Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği, 2. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi.

Akgün, Birol (2001) 'Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları', AÜSBF Dergisi, 56-4, s. 1-23.

Akın, Mahmut Hakkı (2009) 'Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik –Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma', Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, s. 153-183.

Akşin, Sina (1980) 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, 1. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Akşin, Sina (1972) '31 Mart Olayına Değin Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası', AÜSBF Dergisi, 27 (03), s. 541-560.

Anayurt, Ömer (2019) Anayasa Hukuku: Genel Kısım, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi.

Arsel, İlhan (1969) 'Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato', AÜHFD, C.11 S.1, 1969, s. 97-144.

Atar, Yavuz 'Kartel Parti Teorisi ve Eleştirisi: Kartel Teorisinin Çağdaş Partiler Tipolojisini Açıklamadaki Yetersizliği ve Polar Partilerin Doğuşu', Yazıcı, Serap / Gözler, Kemal / Keyman, Fuat (Editörler) (2008) Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan, C.I Siyaset Bilimi, Yetkin Yayınları, Ankara, s. 51-107.

Bağce, H. Emre (2007) 'Siyaset ve Demokrasi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme', Amme İdaresi Dergisi, C. 40, S. 4, s. 1-19.

Başgil, Ali Fuat (1960) Esas Teşkilât Hukuku Birinci Cilt Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri, İstanbul, Yağmur Yayınevi.

Baykal, Deniz (1970) Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi, Ankara, AÜSBF Yayınları.

Berkes, Niyazi (1946) Siyasi Partiler, 1. Baskı, İstanbul, Yurt ve Dünya Yayınları.

Braud, Philippe (2017) Siyaset Sosyolojisi, 1. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, çev. Gürcan, Ertuğrul Cenk.

Chambers, William Nisbet, 'Parties and Nation-Building in America' : LaPalombara, Joseph / Weiner, Myron (ed.) (1966) Political Parties and Political Development, Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 79-106.

Conway, M. Margaret (1993) 'Political Parties and Political Mobilization', The American Review of Politics, Vol. 14, Winter, 1993, s. 549-563.

Dahl, Robert A. (1993) Demokrasi ve Eleştirileri, Ankara, Türk Siyasî İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, çev. Köker, Levent.

Dahl, Robert A. (2017) Demokrasi Üzerine, 4. Baskı, Ankara, Phoenix Yayınevi, çev. Kadıoğlu, Betül.

Duverger, Maurice (1977) Batı'nın İki Yüzü, 1. Baskı, Ankara, Doğan Yayınevi, çev. Eroğul, Cem / Sağlam, Fazıl.

Duverger, Maurice (1962) 'Partiler ve Siyasi Rejimler', AÜHF Dergisi, 1962, C. 19, S. 1-4, çev. Özbudun, Ergun, s. 95-171.

Duverger, Maurice (1993) Siyasi Partiler, 4. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi, çev. Özbudun, Ergun.

Erdoğan, Emre (2017) 'İnternet ve Siyasal Katılım: Türkiye Gençliği Üzerinden Bir Değerlendirme', Gençlik Araştırmaları Dergisi, 5 (13), 5-30, s. 5-38.

Erdoğan, Mustafa (2001) 'Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi', Liberal Düşünce Dergisi, Bahar 2001, s. 59-66.

Ergil, Doğu (1980) Yabancılaşma ve Siyasal Katılma, 1. Baskı, Ankara, Olgaç Yayınevi.

Evre, Bülent (2011) 'Geç Modern veya Postmodern Bağlamda Değişen Siyasetin Yeni Biçim(ler)i', LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 2:1, s. 65-75.

Fendoğlu, Hasan Tahsin (2019) Anayasa Hukuku, 7. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.

Gentile, Emilio (2017) "Demokraside Halk Her Zaman Egemendir" (Yalan*!),* İstanbul, İletişim Yayınları, çev. Çandar, Volkan.

Gökçe, Ali Fuat / Özdemirci, İlbey / Ceylan, İbrahim Halil (2017) 'Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılım Seviyesi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi Örneği', Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/2, Sayı:27, s.289-319.

Gözler, Kemal (2018) Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 10. Baskı, Bursa, Ekin Yayınevi.

Gunther, Richard / Diamond, Larry, 'Types and Functions of Parties' : Diamond, Larry / Gunther, Richard (ed.) (2001) Political Parties and Democracy, The Johns Hopkins University Press, s. 3-39.

Güngör, Süleyman (2017) 'Siyasetin @ Hali: Dijital Çağda Siyasal Katılım', Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.22, Kayfor15 Özel Sayısı, s.2259-2273.

Hakyemez, Yusuf Şevki (2001) 'İkibinli Yıllarda Militan Demokrasinin Güncelliği: Federal Almanya, Avusturya ve Türkiye Örnekleri', Liberal Düşünce Dergisi, Bahar 2001, s. 74-92.

Heywood, Andrew (2014) Siyaset, 14. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, çev. Özipek, Bekir Berat / Şahin, Bican / Yıldız, Mete / Kopuzlu, Zeynep / Seçilmişoğlu, Bahattin / Yayla, Atilla.

Hobsbawm, Eric (2003) Devrim Çağı 1789-1848, 3. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, çev. Şener, Bahadır Sina.

Hobsbawm, Eric (1999) İmparatorluk Çağı 1875-1914, 1. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, çev. Aslan, Vedat.

Huntington, Samuel P. (1966) 'Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma', AÜHF Dergisi, C. 22, S. 1, çev. Özbudun, Ergun, s. 55-107.

Kalaycıoğlu, Ersin (2013) 'Siyasal Katılmanın Anotomisi', Bilim Akademisi Derneği, 34-179/148, s.1-6, http://bilimakademisi.org/siyasal-katilmanin-anatomisi-ersin-kalaycioglu/, (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2014).

Kalaycıoğlu, Ersin (1977) 'Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış', İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 37, S. 1-4, s. 160-199.

Kapani, Münci (2004) Politika Bilimine Giriş, 16. Baskı, Ankara, Bilgi Yayınevi.

Kirchheimer, Otto 'The Transformation of the Western European Party Systems', Joseph, LaPalombara / Weiner, Myron (ed.) (1966) Political Parties and Political Development, Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 177-200.

Kontacı, Ersoy (2010) 'Demokrasi Tartışmalarında Sınır Aşan Bir Kavramlaştırma Denemesi: "Kırılgan Demokrasiler" ve Belçika Örneği', AÜHF Dergisi, 59 (3), s.467-492.

Krouwel, André (2003) '*Otto Kirchheimer and the Catch-All Party*', West European Politics, 26: 2, s. 23-40, s. 23-40.

LaPalombara, Joseph / Weiner, Myron 'Origin&Development of Political Parties' : LaPalombara, Joseph / Weiner, Myron (ed.) (1966) Political Parties and Political Development, Princeton, N.J.: Princeton University Press, s. 3-42.

Lijphart, Arend (2016) Demokrasi Modelleri, İstanbul, İthaki Yayınları, çev. Ayas, Güneş / Bulsun, Utku Umut.

Linz, Juan (2017) Totaliter ve Otoriter Rejimler, 4. Baskı, Ankara, Liberte Yayınları, çev. Özbudun, Ergun.

Lipson, Leslie (2005) Siyasetin Temel Sorunları, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, çev. Yavuz, Fügen.

Mardin, Şerif (2008) Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, 15. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Mayo, Henry B. (1964) *Demokratik Teoriye Giriş*, 1. Baskı, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, çev. Kongar, Emre.

Muller, Jan-Werner (2019) Popülizm Nedir?, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, çev. Yıldız, Onur.

Neumann, Sigmund, 'Toward a Comparative Study of Political Parties' : Neumann, Sigmund (ed.) (1956) Modern Political Parties: Approaches to Comparative Politics, The University of Chicago Press, s. 395-421.

Öğün, Süleyman Seyfi (2010) Politika ve Kültür, 1. Baskı, Bursa, Dora Yayınları.

Özbudun, Ergun (2017) Anayasalcılık ve Demokrasi, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özbudun, Ergun (1964) 'M. Duverger'in "Siyasal Partiler"i ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Bazı Metodolojik Problemler', AÜHF Dergisi, 21/1, s. 23-51.

Özbudun, Ergun (2016) Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özbudun, Ergun (1975) Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Özbudun, Ergun (1968) Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini, Ankara, AÜHF Yayınları.

Özbudun, Ergun (1983) Siyasal Partiler, 4. Baskı, Ankara, AÜHF Yayınları.

Özcan, Hüseyin / Yanık, Murat (2011) Siyasi Partiler Hukuku, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları.

Payaslıoğlu, Arif (1952) Siyasî Partiler, Ankara, AÜSBF Yayınları.

Roskin, Michael G. (2016) Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür, Ankara, Adres Yayınları, çev. Seçilmişoğlu, Bahattin.

Russell, Özge Çelik (2016) 'Türkiye'de Seçime ve Geleneksel Olmayan Siyasal Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Bireysel Seviye Faktörler', AÜSBF Dergisi, Cilt 71, No. 2, s. 437-463.

Sağlam, Fazlı (2000) 'Siyasi Partiler Kanunu'nda Uluslar Arası Standartlara Uygunluk Sağlamak İçin Yapılması Gereken Değişiklikler', Anayasa Yargısı, S. 17, Ankara, s. 233-254.

Sarıbay, Ali Yaşar / Öğün, Süleyman Seyfi (1998) *Bir Politikbilim Perspektifi*, Bursa, Asa Yayınevi.

Sarıbay, Ali Yaşar (1998) Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, 1. Baskı, Bursa, Asa Kitabevi.

Sarıbay, Ali Yaşar (1997) 99 Soruda Siyasal Partiler, 1. Baskı, İstanbul, Radikal Yayınları.

Sartori, Giovanni (2017) Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, İstanbul, Sentez Yayıncılık, çev. Karamustafaoğlu, Tunçer / Turhan, Mehmet.

Schumpeter, Joseph A. (2007) Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi, Ankara, Alter Yayıncılık, çev. İlhan, Hasan.

Simon, Janos (2003) 'The Change of Function of Political Parties at the Turn of Millennium', The Institute of Political and Social Sciences (ICPS), s. 1-34.

Süer, Sançar Sefer (2011) '"Catch-All" Siyasi Partiler', Türkiye Barolar Birliği Dergisi, S. 96, s. 49-90.

Tanör, Bülent (2017) Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 28. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Tekin, Yusuf / Çiftçi, Sabri (2006) 'Temsil Krizi Tartışmalarına Bir Katkı: 22. Dönem TBMM'nde Yapılan Bir Alan Araştırmasının Sonuçları Işığında Türk Siyasal Yaşamında Demokratik Temsil İlkesinin Görünümü', SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, S. 11, s. 69-90.

Tepekaya, Muzaffer (2013) '1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi', Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIII/27, s. 33-61.

Teziç, Erdoğan (2007) Anayasa Hukuku, 12. Baskı, İstanbul, Beta Yayınevi.

Teziç, Erdoğan (1976) 100 Soruda Siyasî Partiler, 1. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi.

Tocqueville, Alexis de (1962) Amerikan Demokrasisi, 1. Baskı, İstanbul, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, çev. Timur, Taner.

Tunaya, Tarık Zafer (1988) Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt I (II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918), 2. Baskı, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunç, Hasan (2018) Anayasa Hukuku Genel Esaslar, 1. Baskı, Ankara, Gazi Kitabevi.

Turan, İlter (1968) 'Parti Disiplini: Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler', İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 28, S. 1-4, 1968, s. 79-102.

Turan, İlter (1986) Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, 3. Baskı, İstanbul, Der Yayınları.

Turgut, Nükhet (1984) Siyasal Muhalefet, 1. Baskı, Birey ve Toplum Yayınları.

Turhan, Mehmet (2000) Siyasal Elitler, 2. Baskı, Ankara, Gündoğan Yayınları.

Türk, H. Bahadır (2017) 'Jean-Luc Nancy Düşüncesinde Demokrasi Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme', Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, S. 29, Güz 2017, s. 19-31.

Vural, Hasan Saim (2005) Avrupa'da Radikal Sağın Yükselişi, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Wolinetz, Steven B., 'Beyond the Catch-All Party: Approaches to the Study of Parties and Party Organization in Contemporary Democracies' : Gunther, Richard / Montero, Jose Ramon / Linz, Juan J. (ed.) (2002) Political Parties: Old Concepts and New Challenges, Oxford University Press, s. 136-165.

Yıldırım, Yavuz (2017) 'Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ', Amme İdaresi Dergisi, C. 50, S. 2, s.51-72.

Yücekök, Ahmet N. (1987) Siyaset'in Toplumsal Tabanı, 1. Baskı, Ankara, AÜSBF Yayınları.

Zengin, Mehmet Ali (2013) 'Bilgi İletişim Teknolojilerinin Demokrasi İçerisinde Kullanımı ve Dijital Demokrasiye Geçiş', Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XVII, S. 4, s. 271-304.

Zurcher, Erik Jan (2010) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, 25. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, çev. Saner, Yasemin.

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa Fatih Sarı, 1991 yılında Antalya'nın Manavgat ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Antalya'da tamamladıktan sonra, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Avukatlık stajını Ankara Barosunda tamamladı. Halihazırda Hacettepe Üniversitesi Kamu Hukuku Bölümü Anayasa Hukuku Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.